

A Bodrog-alsó-búí nemzeti központ régészeti kutatása (1979-1999) (Összegzés. Különös tekintettel a rovásírásos fűvókaleletre)

MAGYAR KÁLMÁN

Rövid kutatástörténet

Az ispánsági és nemzeti központok országos kutatási témájának keretében Somogyban 1970-től, Szabolcs-Szatmár megyében 1975-1977 között folytattunk régészeti feltárásokat.¹ A téma keretében került sor egymással párhuzamosan a Bodrog-alsó-búí, a babócsai és a segesdi ásatásokra.² A Bodrog-alsó-búí régészeti vizsgálataink 1983-tól több nagyszabású leletmentésünk, mint a Somogyvár-Erdészeti, a Balatonszabadi-Pusztatorony, a Főnyed-Vársziget, valamint ugyanekkor beindult a somogyi várfelmérési programunk miatt másfél évtizedig szüneteltek.³

1979-1999. között a Bodrog-alsó-búí területen négy jelentősebb ásatásunk is folyt. (1. ábra) 1979-ben lártuk fel az ún. Török-dombon a Bő nemzeti monostorának, kápolnájának és a hozzájuk tartozó temetőknek a leleteit.⁴ 1980-ban végeztük a nemzeti udvarházának és a hozzátartozó szolgáltató települések kutatását.⁵ 1981-ben előbb szondázó ásatással, majd 1982-ben teljes feltárással tisztáztuk Bő falu templomának és temetőjének maradványait.⁶ 1998-ban a Temető-dűlőben lévő X. századi vasolvasztó műhely szondázó kutatását, majd 1999-ben a teljes feltárást végeztük el.⁷ (2. ábra)

Ezt a Temető-dűlőben lévő vaskohó-lelőhelyet először 1988-ban, majd később 1998-ban Stamler Imre jelentette be.⁸ Az 1998-ban külső társadalmi segítséggel⁹ folytatott három napos szondázó ásatásunk megkutatatta a műhely DK-i részét, illetőleg megtalálta az ott lévő 4 ép és 1 félig elbontott kohóját.¹⁰ Az 1999-ben Gömöri Jánossal folytatott márciusi kutatásaink tisztázták a műhely teljes kiterjedését és újabb kemencéket, összesen 30-at rögzíthettünk.¹¹ Ezen a feltáráson találtuk meg március 24-én az egyedülálló-rovásírásos feliratot tartalmazó-agyagfűvóka töredéket, amely szakmai-és egyéb körökben is „rendkívüli érdeklődést és visszhangot” váltott ki.¹² Már a darab megtalálása is különös „vihart” kavart. Ezen az ásatáson leletmosóként alkalmazott fiatalasszony magának tulajdonította a felfedezés érdemét, olyannyira, hogy férjével együtt még a publikálással is megelőzte az ásató régészeket.¹³ Az ez alapján és a különböző szóbeszédre révén beinduló „hírhullámot” már nem tudta megállítani Gömöri János, Magyar Kálmán és Vékony Gábor első szakmai közlésében – májusban gyorsan megjelenő értékelő tanulmány.¹⁴ Az alapos szakmai értékelésre és a különböző vizsgálatokra a múzeumban páncélszekrényben tartott tárgyat a rendkívüli nagy társadalmi nyomásra előbb a sajtóban, majd a nyári ásatásaink

befejeztével a szakmai köröknek is bemutattuk.¹⁵ Hiszen ekkorra már különböző rémhírek keringtek, arról, hogy a leletünk egyszerű hamisítvány és lelőhelye – a gondatlan letakarás miatt – vízben áll, s így hamarosan megsemmisül.¹⁶ Ugyanekkor sorban álltak azok, akik a leletet látni, illetőleg fotózni is akarták.¹⁷ Számosan jelentkeztek még megfajtési kísérleteikkel, sőt többen azok elfogadását is kérték tőlem.¹⁸ Néhányan még a lelet felfedezésének a „dicsőségében” is osztozni kívántak a feltárókkal, így a lelőhelyet 1998-ban újra bejelentő és a szondázó ásatást kezdeményező alapítvány, valamint a társadalmi munkásokkal az 1998-as ásatást támogató önkormányzat is.¹⁹ A leletről a különböző szintű-közléseket kiadó sajtóorgánumokat sem ezek a törekvések, sem a három szakembernek az ügyben tett árnyalt megnyilatkozásai igazán nem befolyásolták. A szenzációra hajtva általában lefutott szakmai tényként közölték a leletnek a „kettős honfoglalást” bizonyító szerepét.²⁰

A térség önkormányzatai-elsődlegesen a lelőhelyet bejelentő véleményére²¹ építve a félig kiásott műhely fölé kiállítóhelyet is terveztek.²² Terveiket a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma millenniumi pályázataira be is nyújtották. A pályázaton a régészeti kutatások elvégzésére 1,5 millió forintot nyertek.²³

Sajnos a nyári ásatási időszak a „pénzre való várokozással”, közben a lelőhely gyakori ellenőrzésével, megvédésével²⁴, valamint Márton Péter egyetemi tanár helyszíni mintavételével telt el.²⁵ Gömöri János - Magyar Kálmán és Vékony Gábor részvételével működő team ugyanakkor felkészült az MTA Régészeti Intézete és az ásató intézmény, a Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága közös rendezésében Budapesten sorra kerülő szakmai leletbemutatóra.²⁶ Az Intézet igazgatója, Bálint Csanád júniusi kezdeményezésére november 3-án, a Magyar Tudomány Napján került sor a lelettel kapcsolatos kerekasztal megbeszélésre. Előtte a Régészeti Intézetben Fenyvesi Róbert fekete-fehér és színes felvételeket, valamint Berzsényi Brigitta makro diafelvételeket készített a tárgyról.²⁷

Bodrog és társult községek önkormányzatai által beadott nyertes pályázat sajnálatosan csupán december 16-tól realizálódhatott.²⁸ A pályázati pénz tél előtti megérkezésében mi is bízunk, de amikor az nem érkezett meg, akkor gyorsan döntenünk kellett. Éppen ezért az őszi fagyok beállta előtt a múzeum és a pályázók segítségét kérve-október 4-24. között mégis elvégeztük lelőhelyünk tél előtti feltárást és visszatarakását is.²⁹

Az ezúton is nyert újabb és még biztosabb szakmai eredmények birtokában³⁰ került sor 1999. november 3-án az MTA Zenetudományi Intézet Kodály-termében

A Bodrog–alsó-büi korai magyar rovásjelekről tartandó kerekasztal megbeszélésre. A felkért hozzászólók: Benkő Lóránd, Harmatta János akadémikusok jelenlétében, valamint Hajdú Péter, Róna-Tas András akadémikusok és Fodor István régész-kandidátus írásos véleményének felolvasásával megtörtént a szakmai bemutatás és az azt követő vita.³¹ A vita előtt Magyar Kálmán ásatásvezető vázolta-diavetítés segítségével a lelőhely történelmi jelentőségét, valamint az 1979-1999. között ott végzett régészeti kutatásait. Megtörtént a rovásírásos leletnek és lelőhely körülményeinek a bemutatása is. A különböző, zárt és behatárolható rétegekben lévő kerámiák és a vizsgált természettudományos eredmények (C14-es és az archeomágneses vizsgálatok) alapján az ásatásvezető a rovásírásos leletet a X. század első felére keltezte.³² A természettudományos eredményeket-különböző táblázatok alapján-Gömöri János, a VEAB Iparrégészeti Bizottságának alelnöke is értékelte. Elkészítette -közel 1200 fűvóka alapján-a fűvócsöveken megtalálható különböző díszítések, vagy esetleges jelek, nyomok rendszerét. Rekonstruálta rajzban a rovásírásos darabunknak az eredeti tárgyon való elhelyezkedését.³³ A feltárt műhelyünkhöz tartozó tárgy X. század első felére történő keltezését-az ugyancsak itt felszólaló-Márton Péter egyetemi tanár archeomágneses vizsgálati eredményei is megerősítették.³⁴

A rovásjelek értelmezését és a javasolt olvasat bemutatását-az ásatásvezető által a rovásírás megfejtésére felkért-Vékony Gábor egyetemi docens végezte el.³⁵ Vékony Gábor „funák, funék” olvasata, amelyet a székely-magyar rovásírás betűrendszere alapján fejtett meg, a jelenlévő, valamint a távolmaradó hozzászólók véleménye szerint is vitatott volt.³⁶

A lelettel kapcsolatos legpozitívabb véleményét Róna-Tas András professzor fogalmazta meg. „Mindenekelőtt szeretném leszögezni, hogy az alsó-büi leletet kiemelkedően fontosnak tartom. Ami ennél fontosabb az az, hogy a lelet kora és előkerülési helye miatt fontos láncszem a kelet-európai írások és a székely írás közötti úr kitöltésében.” Írta Róna-Tas.³⁷

Gondjaink Fodor Istvánnak-a nyár óta követhető-különböző „objektív” szakmai véleményeivel kapcsolatban támadtak.³⁸ Fodor szakmai bennfentesként kívánta „helyretenni” a lelet előkerülésénél és az értékelésénél-szerinte fellelhető-hiányosságokat. Mind a kerekasztalhoz eljuttatott írásos véleményében, mind a História-ban Vékony Gáborral folytatott „vitáirásában” reklamálja, hogy a lelőhelyet bejelentő és többségüket felfedező Stamler Imre pedagógus és helytörténész nem szerepel a somogyi vaskohászat kutatása terén felmutatott érdemeiért-kellő súllyal.³⁹ Bizonyítható az, hogy szakmai szintjének megfelelően mi is elismertük, főképpen a nagymértékű leletbejelentési munkásságát.⁴⁰ Meg kell jegyeznünk azonban azt is, hogy Stamler Imre az 1999-es márciusi feltárásnál nem vett részt. Ezt a munkát anyagilag nem a Dunaferr, nem az önkormányzatok, hanem a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma támogatta.⁴¹ Ilyen minőségükben a leletünkkel kapcsolatban nem idézhetjük őket! Mint ahogy felesle-

ges lenne idéznünk a bérmunkásként cserépmosást végző pedagógus feleség ún. felfedező tevékenységét. Ő-az ugyancsak ott is dolgozó – Halász Andrással csupán szakmai utasításunk és ellenőrzésünk alapján végezte munkáját.⁴² Ő volt az még ráadásul, aki a legnagyobb titokban lemásolta a rovásjeleket és azután; férjével együtt-engedélyünk és a ránk való hivatkozás nélkül-leközölte azokat egy heti magazinban.⁴³ Kíváncsian kérdezem Fodor Istvántól, hogy mit szólna ahhoz, ha minden ásatásán az ásatási munkásai „fedeznének” fel pl: öveket, díszítéseket, vagy különböző tárgyakat? Sőt azután még „rohannának” is leközölni azokat valahol? Ilyen jogosítványai sem az ásatási kubikusoknak, sem a cserépmosónak a mi tudomásunk szerint nincsenek! (Mennyi mindent „találtam volna” én is pl. egyetemi hallgató koromban Egerben vagy Monpellierben, ahol cserépmosásokat is végeztem az ásatásokon!)

Fodor István kifogásolja azt is, hogy miért nincs pontosan kohóhoz kötve a rovásírásos leletünk.⁴⁴ Vagyis, ha nem lehet sem a 11. vagy a 13. kohóhoz kötni, akkor miért nem kötjük például a 12. kohóhoz, vagy egyáltalán hogyan is érti a megjegyzését? Nem az lenne a hamisítás, ha ahhoz kötnénk, ahol nem volt? Mert a 11. és a 13. kohó között, a törmelékes, kohósalakos, fűvócsöveket is tartalmazó kohófeltöltési réteg alján találtuk.⁴⁵

Fodor a rádiótól kezdve a fent említett két publikációs helyen⁴⁶ kifogásolta a hullámvonalas kerámiákkal való keltezéseinket. Nyilván ezeket a szántóföldön szétszórta fekvő cserepek esetében nyugodtan teheti! Viszont az itteni műhelyünk egymás fölött következő pusztítási szintjeiben lévő kerámiáknak nagyon fontos statográfiai értékük van. A mi esetünkben például a X. század első felében elpusztult és feltöltött műhely egyenetlenül meglévő gödreibe, így a rovásírásos leletünk pusztulási rétege fölé is, egy XI-XII. századi lakótelepülés szemétdöbrei kerültek.⁴⁷ Ezek alapján megállapíthatjuk azt, hogy az általunk feltárt vaskohászati műhely nem működhetett tovább a X. század első felénél. Tehát a működésénél használt rovásírásos fűvókatorodék sem lehetett későbbi, vagyis nem tartozhatott a XI-XII. századi lakótelepülés felette lévő szemétdögréhez.

Fodor még azt is kifogásolta, hogy „miért tártuk előbb a sajtó elé a leletet és nem vártuk meg vele a szakmai kiértékelésüket”.⁴⁸ Megfeledeznek arról, hogy az éppen általa dicsért Stamler Imre és Berkesi Gyula, Kiss Ágota voltak a leletünk jogellenes és gyors sajtóközölnői.⁴⁹ Kőszegtől Miskolcig meghívott előadóként jóval előttünk ismertették és értelmezték a rovásírásos darabot, sőt még külföldre is eljuttatták-az ásatókról szóló lesajnáló, sőt lejárató szövegeiket.⁵⁰ Ebben a közegben-közel három hónapos hallgatásunk után-a sajtó felé nekünk is lépünk illet már!

Rövid kutatástörténetünkben-a terjedelem hiánya miatt-nem tudunk foglalkozni az eddig felmerült, különböző megfigyelési kísérletekkel sem.⁵¹

Legutóbb, a 2000. január 10-én a Király István Szabolcs megyei múzeumigazgató által szervezett-kaposvári, ún. megyeházi konferencián mindhárman:

(Gömöri J., Magyar K. és Vékony G.) újra kitértünk a különböző leletmegtalálási és közlési problémákra.⁵² Sajnos nem telt el két hét sem, már január 22-én a helyi sajtóban megjelentetett cikk⁵³ újólág szintén nem közölte a Bodrog–alsó-bűi ásatással kapcsolatban-az ásató intézmény, a Múzeum és az ásatásvezető, azaz Dr. Magyar Kálmán és munkatársa: Dr. Gömöri János ilyenkor kötelező megnevezését. Helyette nevük megjelölésével elmarasztalólag, negatívan beállított tevékenységük került nagy nyilvánosság előtti közlésre.⁵⁴ Ennek a folyamatnak a megállítására és esetleges rendezésére vállaltuk⁵⁵ az előkerült rovásírásos leletünkkel kapcsolatos február 11-én az ún. Tudós Klubban a helyi kerekasztal megbeszélését.⁵⁶ Remélve azt is, hogy a teljes Bodrog–alsó-bűi ásatásunk és a rovásírásos leletünk múzeumi évkönyvi közlésével majd egy újabb,(hiteles kicsengésű) kutatástörténeti szakasz kezdődhet.

Történeti-és forráskutatások adatai a Bodrog–alsó-bűi (bői) régészeti lelőhellyel kapcsolatban

1. A Kis-és Nagy-Bő helynevek Somogyban

Régészeti lelőhelyünk, a mai Alsó-Bű pusztá, az egykori Bő (Bew) falu a Kaposvártól ÉNy-ra 18 km-re lévő Bodrog község mai ÉK-i határához tartozik. Ez a korábbi nemzetségi központ már talán-az Anonymus által említett-a Veszprémet is megszálló honfoglaló Ölbő, Ősbő, vezérhez köthető.⁵⁷

Somogy megye névadó, ispánsági központjától, Somogyvártól délnyugatra 14 km-re szerepel a Bev, a Bő helynév 1229-ből. A Sávoly melletti Kysbw-Bew, azaz Kisbő, Kis-Bő településre 1409-től és 1417-ből ismerünk adatokat.⁵⁸ (1. ábra)

Győrffy György megoldásában a Bő szavunk-a Bogáthoz hasonlóan- gazdagot is jelent. S jelöli egyben a törzsfőtől, az úrtól függő nemzetségfőket.⁵⁹ Jelen esetben a gazdag, a tehető, a Bogát települése melletti nemzetségfők korai Bodrog-bői (bűi) települését, központját. Ilyen értelemben szerepelhet talán a Segesd környéki Bogát-tól pár km-re északra lévő Byhnye (1510), a későbbi Böhönye, amely a személynévi eredetű Bőny-nyel tartozik össze. A Bőny helynév a magyar régi nyelvű Bő személynév származékából alakulhatott ki.⁶⁰

A két későbbi megyeközpont: Somogyvár és Segesd közelében szereplő Bogát és Bő helynevek is a korai megtelepülésnek a helynévi emlékei. Nagyon fontos szerintünk tehát a Somogyjád, de inkább a mai Bodrog határában, az Edde-Alsó-Bogáttól, vagyis Bogát korai udvarhelyétől 4-5 km-re délnyugatra szereplő Árpád-és középkori települést (az esetlegesen még korábbi udvarhelyét!) jelölő Bev (Bő) helynév. Hiszen ez a Bő szó-a helynevek felhasználásában és értékelésében nagyon óvatos-Kristó Gyula-Makk Ferenc-Szegfű László szerint is az Ölbő és más helyneveinkben maradt fenn. Az Ölbő előtagjában a török nép, törzs, nemzetség szó, míg a másodikban a török méltóságot jelölőkorábban gazdag, tehető, jelentős-bő szavunk szerepel.⁶¹

Kikhez tudjuk kötni ezeket a településneveket? Az egymás közelében lévő Bogát és Bő helynevek között milyen összefüggés lehet? Szabó János Győző a hevesi várispánság környékén lévő középkori települések, köztük a Bő helynevek vizsgálatakor megállapítja⁶²: „sok korai megyénkben, nemzetségeink első szállásterületén kimutatható a Bő helynév, amely eredetileg a nemzetségfőnek (és a családját kiszolgáló népnek) volt a szállásterülete.” Amint már arra utaltunk, az Árpád-kori tiszta személynévi helynevek egy része világosan jelzi az első megtelepülők szállását. Tehát a Bogát és a Bő(Bű) településeken kereshetjük a vidékünket uraló vezér, illetőleg a nemzetségfő egyik faluját.⁶³

Anonymus szerint Veszprém megye eredetileg Ősbő vezér tulajdona volt. A somogyi vármegyeszervezet kialakulását is vizsgáló Győrffy György szerint⁶⁴: „a Balaton és a Dráva vízi vidékéhez tartozó Somogyban a Bő nemzetség tekinthető ősfoglalónak. Az itt meglévő török eredetű bay, nemzetségfő szavak, településnevek a Bő-re utalnak. Szerinte is ezek a Bő-k lehettek Somogyban-Bodrog-Bő(Bű), Sávoly-Kis-Bő, valamint Böhönye esetében is-a Bogáthoz kapcsolható ősfoglaló nemzetségfők. Ennek alapján a-Bogat-Bulcsú kíséretéhez sorolható-Bő lehetett Somogy első név szerint ismert honfoglaló nemzetségének a vezetője, a feje. Vagyis ezek a helynevek-a korai forrásadatok alapján-Somogy eddig ismert legkorábbi nemzetségének az udvarhelyeit, illetőleg központjait jelölik. Ezek alapján a Nagy-Bő, vagyis a Bodrog-Bő (a későbbi Alsó-Bű) lehetett a somogyi honfoglaló nemzetség, a Bő szálláshelye, illetőleg a központja. Itt kellett állnia a nemzetség korai udvarházának és a hozzátartozó szolgálonépek falujának is.(1. ábra)

2. Középkori források, oklevelek a somogyi Bő nemzetségről⁶⁵

A somogyi bői (Bő) nemzetség tagjai közül először 1234-ben Izsép (Ysip) ispán, vagyis *comes Ysip de villa Bun* szerepelt.⁶⁶ Az említett I. János fia Izsép-IV. Béla megbízásából-a várfoldék visszafoglalására kiküldött bizottság tagja, majd Kálmán herceg főpincemestere volt. 1241-ben a herceg oldalán harcolt a tatárok ellen és a Sajó-híd védelmében esett el. Az ugyancsak a muhi csatában vitézül harcoló fia, II. János 1254-ben „fogadott” bíró. 1268-ban az elfoglalt nemesi és egyházi földék visszaadására rendelt bizottság tagja. II. János IV. László oldalán harcolt a Kőszegiek ellen a fővenyi (Fehér megye) csatában. A morvamezei csata egyik kiemelkedő harcosa, hőse volt. Végül 1280-ban a kunok ellen vívott hód-tavi ütközetben veszítette életét.⁶⁷ Fia I. Trepk még Zala megyei főispán, majd testvérével, III. Jánossal a somogyi főispáni címet is viselő, nagyhatalmú Kőszegiek párthívei.

I. Trepk fia Péter (a Létay család őse) Károly Róbert király apródja és kedvelt embere. Trepk fia Miklós fia IV. János is királyi ember, míg testvére – a már 1356-ban is híres jogásként emlegetett – Mihály deák.⁶⁸ Ez a Sörnyei Mihály-ként is szereplő nemzetségtag előbb Szécsi Miklós bán protonotáriusa, zvonigrádi várnagya, illetőleg ítélőmestere és helyettese. Majd az országbíró

Szécsi ezt a régi hívét országbírói protonotáriusává, vagyis országbírói ítélőmesterévé tette. Ez a Bő nembeli Sörnyei Mihály rövid szünetek után-1381-84 között-újra alországbíró, majd 1385-87 között már nádori ítélőmester volt.⁶⁹

A XIII-XIV. században jelentősebb tisztségviselőket adó Bő nemzetség tagjai között később, egészen a XIV. század derekáig inkább kis és középnemesi rangú, egyszerű családokat ismerünk.⁷⁰

Fontos adatokat tudunk meg a Bő nemzetség bő központjáról, valamint az egyik névadó helyéről, a Nagy-Bő-ről is. 1328-ban a Bő nembeli Kozma fia Mihályt említik a források, aki a bői konvent előtt a bői és a jádi birtokainak a felét sógorának, Zoltán fia Lászlónak ajándékozta. Ez a „benősült” László azonban nem tartozott a Bő nemzetséghez. Mégis Mihály kihaltával a király a bői és a jádi birtokainak a másik felét is ennek a Lászlónak adta.⁷¹ Éppen ezért I. Trepk fia-i a *nemzet-ségi jog révén (ratione lineae generationis)* próbálták visszakövetelni ezeket a nemzetségi birtokokat. Sikertelenül, mert ekkorra már határjelekkel elkülönült Mihály rokonuk bői és jádi földje az övékétől. Vagyis a nemzetségi földek „ágankénti” szétválasztása a XIII. század végén, illetőleg a XIV. század elején már a bői központban is részben megtörtént.⁷² Ezt az idegennek jutott bői és jádi nemzetségi leánynegyedet (1277-1282) csupán 1324-ben szerezték vissza I. Trepk fia.

A közös nemzetségi birtokok felosztása a XIII. század végétől követhető. Még a Bő nembeli I. Trepk (1280-1309) oszthatta fel a közös birtokokat fia: IV. János (a Laki Thuz család őse), I. Péter (a Létay vagy Szócsényi család őse), I. István (fiai a Kürtössy, illetőleg a Messer család ősei), valamint Miklós (akinek az ága később kihalt) között. Miklós fia Mihály a Sörnyei nevet is viseli, de ez a család a XIV. század végétől kihalt.

A további adatok felsorolását mellőzve világosan követhető egészen 1523-ig a nemzetségi fiágon való öröklés jogának a biztosítása. *Vagyis ez a Bő nemzetség-a XIII. századtól ismert-birtokait a XVI. század elejéig a fontos nemzetségi jogszokás szerint tartotta nyilván, illetőleg osztotta fel.* S amint – hozzájárulása nélkül – idegen kézbe kerül egy-egy birtok, azt a rokonsági jog alapján megpróbálják visszaszerezni. A Bő nemzetség tagjai még 1423-ban is pereskednek Kak birtok fele miatt, amely leánynegyediként ugyancsak idegen kézbe került.⁷³

A középkori forrásokból tehát a XIII-XIV. század között-Bőn is birtokos Bő nemzetség több tagjáról, majd a nemzetség családairól is tudunk. A nemzetség tagjai között a közös ős (ök), mint János, Izsóp és Trepk nevei a gyakoriak. *A Bő nemzetség I. Jánostól (XII. század vége-XIII. század eleje) követhető nyomon.* Az „Ös” = János neve a legkedveltebb keresztnév a XIV. század végéig (odáig VII. János is szerepel). A nemzetségi birtokok fiágon öröklődnek, s a leányágnak adott birtokokat, valamint az idegenkézbe jutottakat is egészen a XVI. század elejéig igyekeztek visszaszerezni és megtartani. Ugyanakkor a forrásokból több

alkalmazott jogszokás utal a Bő nemzetség jelentősebb XIII-XIV. századi „összetartozási” tudatára is.

Végső soron egy „általában” bő-nek, azaz honfoglaló nemzetségfőnek a nemzetsége Bő néven tovább szerepel a somogyi középkori forrásokban. *Egykori szállásközpontjuk a Bodrog határában lévő Bő, azaz Nagy-Bő, ma Alsó-Bü lehetett.*⁷⁴

3. A Bő nemzetség Bodrog-bői (alsó-büi) központja a források szerint

*A Bő nemzetség birtokai 1449-ben a legismertebbek.*⁷⁵ *Somogy megyében ÉNy felől DK-i irányban, ferdén húzódtak Somogy (Zsitfa és Mező) Csokonya, Szentmárton vonalában.* Ekkorra már összefüggő uradalmakat is alkotnak. Szócsény-Léta, Lak (Öreg), Kölked, Kürtös, Kis-Bő és Nagy-Bő látszott a XV. században egy-egy családi, illetőleg nemzetségi központnak, amelyekhez összesen 17 birtok tartozott.⁷⁶

Vagyis a XIV-XV. századra ÉNy-on a Szócsényi, a Létai, ÉK-en a Laki Thuz, a Messer, DNy-on a Kürtösi, a Messer, a Sörnyei család birtokközpontjai alakulhattak ki. Több várról is tudunk, amely ebben az időben a kezükben lehetett.⁷⁷ Ilyen a szócsényi, a csákányi, a laki és a sörnyei (mezőcsokonyai) földvár, amely egy-egy birtokközpont is volt.⁷⁸ Egy országbírói pecsét alatt kiállított zálogvalló levél éppen Sörnyén kelt. Vagyis a Bő nembeli Sörnyei Mihály ítélőmester lakhelyén, ahol ő hivatalból a nagybíró pecsétjét is őrizte.⁷⁹ Ugyanekkor ennek a Sörnyei Mihálynak is több helyen, köztük még Lakon (Öreglakon) is voltak birtokai. 1385-87-ben, mint nádori ítélőmester a laki jobbágynak kifosztása miatt pereskedett.⁸⁰

Ugyanekkor a források arra is utalnak, hogy a nemzetség ősi birtoka volt Bő, valamint a vele szomszédos Bodrog, Szentmárton, Jád, Kak, Szörnye, Sevecs, Csokonya és esetleg Kürtös. A másik nemzetségi központ: Kis-Bő (Sávoly), valamint a közelében lévő Zsitfa, Szócsény, Varászló, Lók, Léta, Nyír (Varjas-Kér) és esetleg Csákány.

Hogyan igazolódnak ezek a forrásokból? Például II. János több Bő-höz közeli birtokot, így Szentmárton, Mező (Csokonya) mellett és Bodrog nevű falvait-leánynegyed fejében-nővérének, illetőleg sógorának, Bay Bertalannak adta át. Ezek a birtokok 1313-ban Bay Bertalan magvaszakadtával-visszakerültek a nemzetséghez.⁸¹ 1324-ben I. Trepk fia, vagyis a Bő nemzetség akkori tagjai is tiltakoztak „Csokonya azon részének elajándékozása ellen, ahol Szent Márton tiszteletére szentelt egyház állott. Ez a Csokonya (Csokonya) már 1278-ban is szerepelt az Ör (Eur) nevű helységgel együtt. Az utóbbiban laktak II. János szolgái.”⁸²

A Bő központ mellett találjuk a Szent Márton egyházat, valamint a II. János szolgái által lakott Ör (Eur) települést. *Az utóbbiban eredetileg katonák, az örök, vagyis az úgynevezett őrnépek élhettek. Kakon laktak azok a harangozó népek, akik a bői monostornak szolgálhattak.*⁸³ Tykos (Tikos) falunál szerepelt 1324-ben a bev-i (bői) Szent Kereszt monostor földje, majd

még 1534-ben is Sámson (Somogy) a bői prépostság birtoka.

Jól követhető tehát a Nagy-Bőn lévő nemzetségi monostor, a Szent Kereszt köré szerveződő, elsősorban szolgálónépi (harangozó, ör) falvak láncolata. Tehát a Nagy-Bő, vagyis a későbbi Bodrog-Alsó-Bű központ egykori jelentőségére már a középkori források is utalnak.⁸⁴

4. Középkori források a Bő nemzetség Szent Kereszt monostoráról

A névadó hely kegyúri egyháza 1277-1280 között szerepel úgy, hogy I. Izsép fia II. János ezzel a bői egyházzal együtt próbálja eladni Terpecz nevű földjét.⁸⁵ Nem kell azt talán külön bizonyítani, hogy II. János csakis a kegyűrség alá tartozó egyház eladását kísérelhette meg Miklós alországbíróknak.

A bői egyház kegyúri jogának eladása azonban nem mehetett végbe a nemzetség többi tagjainak a tiltakozása miatt. Ez a kegyúri egyház viszont a forrásokban először 1257-ben említett-Szent Keresztről elnevezett-bői prépostság lehetett. Karácsonyi János ezt az egyházat a Bő nemzetség monostoraként, a bői konventként emlegette.⁸⁶ Csánki Dezső szerint⁸⁷ ez a prépostság 1329-ben hiteleshely is lehetett. Szerinte erre utal az 1329. május 22-én kelt veszprémi oklevél. Ebben Péter, a Buun-i Szent Kereszt monostor prépostja jelenti Henrik veszprémi püspöknek, helybeli örökös ispánnak, a királyné kancellárjának, hogy írásbeli parancsa értelmében fölkereste a Sumugwar-i Szent Egyed monostor apátját és konventjét, s háromszoros érvényre felszólította őket, hogy okleveleiket... mutassák be... intésére azonban sem védett helyet nem jelöltek meg, sem határidőt nem fogadtak el.

1377-ben a somogyvárihoz hasonló atrocitásról tudunk, amikor bői Deák András a bői prépostot „oly kegyetlenül megtámadta.”⁸⁸

A prépostság 1458-ban Bő falu földesuraként is szerepel. Az 1536. évi adólajstrom szerint is itt volt még birtokos.⁸⁹

Az előző részben már említettük a bői apátsági tikosi, somogy-sámsoni birtokait. Solymosy László szerint 1228-29-ben feltehetően a Bő nemzetség birtokán, Kak faluban 20 háznép harangozó lakott. Nyilván Kak lakói egykor a harangozó szolgálatot teljesítették a Bő nemzetség bői kegyúri monostoránál. A bői nemzetségi monostor a Bő nemzetség birtokadományára révén juthatott a XI-XII. században a különböző szolgáltató népek birtokába. Ugyanakkor Tikosban, Sámsonban és valószínűleg másutt is rendelkezett birtokkal, illetőleg a korai időben szolgálónépekkel.

Fontosnak látszik – a bői préposttal kapcsolatban – 1377-ben szereplő bői Deák András. A deák előnév ugyanis egy litteratust, illetőleg jogot végzett írástudót sejtet, aki talán a monostor konventjénél állhatott alkalmasban. Hiszen ebben az időben élt Sörnyén – a Bő nemzetséghez tartozó – Sörnyei Mihály, aki a monostor kegyura és országbírói, majd nádori ítélőmester és a hazai magyar jog gyakorlatának egyik legkiválóbb ismerője volt.

A fentiek alapján a források szerint bizonyítható, hogy a Bő nemzetségnek Bőn (Bün) lévő kegyúri monostora azonos a korai időben itt emlegetett Szent Kereszt tiszteletére szentelt prépostsággal. Ennek alapján is ez a Bő (Nagy-Bő) lehetett a Bő nemzetség Árpád-kori birtokközpontja, amelynek jelentőségét a másik, a kisebb nemzetségi központnak, a Kis-Bő-nek a megnevezése is bizonyítja. Ugyanakkor magában Bő, Bű (Bun, Byw) helyiségben pedig már 1333-1335 között létezett a somogyi főesperesség egyik parochiája. Bő falu plébániáját a XV. század végén és a XVI. század elején is említik.⁹⁰ Vagyis az is kétségtelen, hogy a nemzetségi központ kegyúri Szent Kereszt egyháza mellett létezett Bő faluban egy másik egyház, a település plébánia-temploma is.

A Bodrog-alsó-bűi (bői) nemzetségi központ régészeti kutatása

1. A nemzetségi monostor régészeti feltárása az ún. Török-dombon (1979)

A források alapján előbb rekonstruált bői nemzetségi központot – többszöri helyszínelés segítségével – 1978-tól a mai Bodrog-Alsó-Bű területén találtuk meg.⁹¹ (2. ábra, 1-6.)

Az ún. Török-dombon már a XX. század elejétől kezdve az ötvenes évekig bezárólag földhordás, szőlőtelepítés közben falakat, csontvázakat és különböző tárgyakat találtak.⁹² Egy épület alapjai is mutatkoztak ezen a dombon, amely a Somogyjád felé vezető földúttól északra, a Pogányvíz mellett volt. (2. ábra, 1.)

Pontosan a földúttól nem messze, a Petőfi utca dombján, az ÉNy-ről határoló völgy mögötti kiemelkedésen, ahol a helybéliek kincskereséseket folytattak. A harmincas évek végén ennek a templomnak az alapfalából kerülhetett elő a Rippl-Rónai Múzeumban ma is meglévő, a Liber Pater és Libera istenek tiszteletére állított, kisméretű, római fehérmárvány oltárkö.⁹³

A pontos előkerüléséről írta Kovács Lázár az Új Somogy 1943. Évi március 18. számában⁹⁴: „A föld tulajdonosa, Nagy János kigazda, hogy a környék lakosságának fantáziáját állandóan foglalkoztató helyet megismerje: a közelmúltban az épületmaradvány feltárásához fogott. Napokon keresztül ásott a fiával a földalatti falmaradványok körül... A falak mentén 4-5 méter mélyen lehatolva, a fent ismertetett domborműre bukkantak.”⁹⁵

Mi maradt meg ebből az épületből az 1979-ben két hónapig tartó régészeti kutatásaink számára?⁹⁶ A szárazföld felől csupán az északi oldalról megközelíthető domb déli nyúlványán találtuk meg a 26X9,4 m alapterületű Szent Kereszt egyház alapmaradványait. (3. ábra)⁹⁷ Tőle keletre egy kisméretű, patkó alakú szentélyvel, illetőleg hat méter hosszú, téglalap alakú hajóval rendelkező másik templom is előkerült.⁹⁸ A különböző beásások miatt a szentélyrészeknél csak kisebb szakaszokban maradtak meg az eredeti, a homokkővel és téglával bélelt agyag alapozások, valamint a rájuk épített téglafalak maradványai.

A templom körüli temető É-és K-felé a legkeskenyebb, míg a déli és a nyugati irányba kiterjedtebb. Itt még a domb lankás lejtőjén is sírok találhatóak zsúfoltan és egymásra rétegezve. A 142 sírnak a fele volt bolygatlan és mellékletes.⁹⁹

A templomtól 20-30 méterre északra kezdődtek a kiegészítő, a gazdasági vagy lakóépületek sorai (2. ábra, 2.).

A templomok belsejét – néhány kisebb szakasztól eltekintve – teljesen átforgatták, feldúlták.

Sikerült viszont azt kiderítenünk, hogy ez a terület az őskortól a kelta időkig, de a római korban is lakott volt. A nagyobb számú, a templomok alapjaiba is beépített római puhamész-kő-és nagyméretű peremes téglák maradványai az Árpád-kori sírok mellékletében is megfigyelhetők voltak.

Bodrog–Alsó-Bű környékéről, így Somogyjádról, Eddéről, de Alsó-Bogátról is nagyobb római településről, temetőről tudunk. A Török-domb templomaitól K-re, az ún. Temető-dűlő 300-500m-re lévő dombján is rendszeresen kerültek elő római kerámiák és pénzek. *A római romoknak az ilyen felhasználása bizonyítja számunkra a közvetlen építészeti kontinuitást.*¹⁰⁰

Az 1979-es ásatásaink során nyert régészeti bizonyítékok alapján biztosnak látszik, hogy a nagyobb és a kisebb téglae gyház legkésőbb a XI. század második felében már állt. (Valószínűleg a kisebb kápolna még korábbi lehetett?). A nagyobb nemzeti monostortemplomot a XIV. század végén és a XV. század elején gótikus támpillérekkel, toronnyal látták el, illetőleg építették át. Jó bizonyíték erre, hogy a DNy-i támpillér agyagalapozásai alá kerültek az Árpád-kori, de még XIV. századi sírok is. *Az itt előkerült pénzletek igazolják, hogy ez a gótikus átépítés, a toronnyal való meg erősítés is XIV-XV. századi.* A templomok pusztulását pedig a bontási réteg alatt megtalált vastag égérszteg keltezte a XVI. századra.¹⁰¹

Fontos az is, hogy az Árpád-kori és a felette lévő XIV-XV. századi sírok között tájolásbeli különbségek mutatkoztak. Az ugyancsak NyK-i tájolású Árpád-kori temetkezések zsúfoltabbak és egymástól bolygatottabbak voltak. Néhány esetben téglá-és homokkőkerettel választották el a sírokat. A jelentősebb mellékletekkel: pártával, övvel, gyűrűvel és mással rendelkező XIV-XV. századi temetkezések koporsóba kerültek.¹⁰² (4. ábra) A Török-domb nagyobb és kisebb egyházának a korai datálására utalnak az északi részen 1980-ban feltárt nagyobb tégláépület, az udvarház, valamint a hozzácsatlakozó települések leletei is. Az 1981-82-ben az akkori Schmidt, ma Szegvári-földön feltárt téglae gyház temetőjével ugyancsak egyértelművé teszi, hogy itt lehetett a Bő nemzeti Szent Kereszt tiszteletére szentelt, XI-XVI. századi kegyúri monostora.¹⁰³ (2-3. ábra)

2. A nemzeti udvarház és a szolgáltató település feltárása a Török-dombon (1980)

*A közvetlenül a temető széléhez tartozó É-i területen 1980-ban már egy nagyobb, 13x9 m alapterületű, átlagosan 1m vastag, téglafalakkal álló középkori épület, egy udvarház alapjai kerültek elő.*¹⁰⁴ Az építmény

feltárt része két nyugat-keleti irányú, párhuzamosan futó téglafalból állt, amely kelet felé kerestfallal zárult. Nyugati részén kívülről egy nagyméretű külső kemencével rendelkezett. Belül a padló, illetőleg a járósíntek is előkerültek.¹⁰⁵ (5. ábra)

Az udvarháztól északra különböző gödörrendszerrel körülvett építmények húzódtak. Ezek földbe mélyített, illetőleg felmenőfalú, egy és többszörös épületek lehettek.¹⁰⁶ Az egymásba vájt kemencék és gödrök föltjai között döntő fontosságúak voltak azok a lelőhelyek, ahol *jelentősebb mennyiségben kerültek elő a sima, díszítetlen és hullámvonalas behúzással ellátott, nagyméretű gabonatarló hombárok anyagai.*¹⁰⁷ (6-9. ábra, 1. kép 1-4.) Nagyon fontosak a III. szelvényünk 1. fixpontjától északra 1,7 m-re és a szelvény keleti falától nyugatra 60 cm-re –1,45 m-es mélységből előkerült darabok.¹⁰⁸ A kívül feketés-szürkés, foltosan barnás, pirosra égetett egyik perem és oldaltöredéken, a finoman megmunkált szemcsés anyagon hullámvonaldíszek találhatóak. A peremen kívül és belül, valamint az oldalon is a nyaktól kezdődően egysoros, párhuzamos hullámköteg díszek futnak.¹⁰⁹ (6. ábra)

Ezek a darabok egy intenzív gabonatarlással és feltehetően természetességgel foglalkozó X-XI. századi népesség lakóépületeire utalnak. Az udvarház közeléből származó fontos kerámialeletek bizonyítják, hogy ezek a gabonatermelő népek lehettek a korai nemzeti udvarház ellátói, illetőleg itt élhettek, mint a nemzeti vezető közvetlenül kiszolgáló népek.

Az ő házaik részben elpusztulhattak, illetőleg részben korszerűbb és új anyagok: patics, téglá, valamint különböző faanyagok felhasználásával az évszázadok folyamán újra meg újra felépülhettek.¹¹⁰ Erre bizonyítékok a keltező, XIII-XVI. századi éremleletek mellett –¹¹¹ a különböző kályhaskemencék, az üveg és a fémanyagok jelentkezése is. Tehát a XIV-XVI. században az itt élők már többszörös (legalább három!), kályhás – kemencéket és helyenként üvegezett ablakot használó gerenda – téglaházakban lakhattak. Ezeket különböző időben részben elhagyták, illetve az elpusztultakat újjáépítették vagy átalakítottan egészen a XVI. századig, vagyis a törökök pusztításáig használták.¹¹² (5. ábra)

A telepen talált fémtárgyak¹¹³: sarlók, lóvakaró, patkó, nyílcsúcsok és más leletek is az itteni földművelő, állattartó lakosságra utalnak.

Nagyon lényeges az is, hogy a nemzeti központ templomaitól, valamint a hozzájuk tartozó X-XVI. századi szolgáltató településrésztől nem messze Ny-ra 170m-re, egy ugyancsak vízparti kiemelkedésen, *annak ÉNy-i dombnyúlványán találtuk meg egy másik Árpád-kori, egy kisebb XI-XIII. századi település maradványait.*¹¹⁴ (2. ábra, 3.) Egy 100x200 m-es területen az intenzív földművelés, a szántás következtében elpusztult falu leletei mutatkoztak. A domb déli lábától É-ra 51 m-re tártuk fel egy boltozatos kemencéből álló földbe mélyített, inkább szabálytalan, lépcsőzetesen mélyülő belső térrel rendelkező építményt. (10. ábra) Az ún. egysejtű, kifelé nyúló kemencével és másik nyílt-tűzhellyel rendelkező építmény szélén talált cölöp-és karólyukak a tetőt tartó faszervezetre utaltak.

Ezt a másik, de csupán az Árpád-korban meglévő települést a monostor, az udvarház és a szolgáltató település dombjától egy árokszerű bevágás, amelyben egy ér folyhatott, választja el. Körben mocsár, illetőleg egy patak vize határolta. A monostor dombjához hasonlóan egyedül É-on volt védtelenebb, mivel itt húzódik ugyanis csak egy 3-400 m hosszú, egybefüggő fennsík. Ezen a részen talán árokkal és kerítéssel védekeztek, amit az idők folyamán elszánthattak.

Az 1980-81-ben folytatott itteni régészeti kutatásain világosan bizonyították, hogy a nemzetségi monostor, a Szent Kereszt egyház mellett, illetőleg a környékén milyen X-XVI. századi településrendszerek léteztek. (2. ábra, 1-2.)

A kegyúri templomtól északra egy nagyobb téglaudvarház volt (amelynek a korábbi fa-és patics előzménye is jelentkezett!) A különböző időszakban, de már a X. századi megtelepüléstől kezdve itt álltak a gabona-termelő szolgáltató népek házai. Különböző formában és anyagból készült, többszörös lakóházak is épültek a XIV-XVI. században az itt lakók számára. (5. ábra)

Végső soron ez a monostor és udvarház melletti X-XIII. századi település újjáépült a XIV-XVI. században. Nem jutott arra a sorsra, mint az ugyancsak a monostornak és az udvarháznak szolgáló másik, a kisebb XI-XIII. századi település, amely a tatárjárás táján teljesen elnéptelenedett.

3. Bő falunak és templomának a régészeti feltárása (1981-1982)

Az előző fejezetünkben szereplő középkori források már jelezték, hogy a már feltárt Szent Kereszt monostoron, azaz a Bő nemzetség kegyúri prépostságán kívül, Bő faluban is állt egy plébániaegyház. Ez lehetett az Árpád-és középkori Bő település saját egyháza. *Az is nyilvánvaló volt, hogy a mai Bodrog-alsó-Bű területén egy, a forrásokban az Árpád-kortól a XVI. századig meglévő, nagyobb falu maradványát is fel kellett kutatnunk.* (2. ábra, 4.)

1982 novemberében, a mélyszántás után a Sovákdombi Árpád-kori településünkől D-re, a földút ellenkező oldalán meg is találtuk Bő falu középkori helyét.¹¹⁵ (2. ábra, 4-5.) *Az ún. Posza-földön, az ÉD-i irányú domb K-i lejtőjén, a dombtetőtől az egykori Pogányvíz partjáig húzódott ez a nagy kiterjedésű Árpád-és középkori település.* (A mai út levágta az É-i szélét, míg a K-i részén, a Pogányvíz mai árterétől kb. 50 m-re Ny-ra ért véget ez a régi falu.)

Az egykori Orsós-ház kerítésének a K-i vonalában, a régi ún. id. Posza-földön, egymástól egyenlő távolságban lévő, erősen téglatörmelék maradványok utaltak az egykori tégláépületekre. Az előkerült nagy számú állatcsont és a bevágott, hullámvonalas díszű fazék, bögre töredékei, valamint a XIV-XV. századi erősen tagolt peremtöredékek egy hosszabb időn, akár több évszázadon keresztül itt élő népesség telephelyére vonatkoztak.¹¹⁶

Ettől a településhelytől, az egykori Bő falutól K-re 100m-re lévő másik, az ún. Schmidt-dombon (ma Szegvári-domb!) tártuk fel 1982-ben Bő falu plébánia-

egyházát és a hozzátartozó temető helyét.¹¹⁷ (2. ábra, 5.)

Az idő-és pénzhány miatt, a konyhakertnek használt területen „biztosra” kellett mennünk a meghatározással.¹¹⁸ Éppen ezért már 1981 nyarán két kutatóárok-
kal NyK-i és ÉD-i irányban átmetsztük a templomhelyet, vagyis meghatároztuk a monostortemplom dombjától DK-re kb. 200 m-re lévő egyházat. A domb DNy-i végében, a meredek partfal szélén sikerült feltárnunk a XIV-XVI. században emlegetett bői parochia, plébánia alapmaradványait.¹¹⁹

A mai Szegvári földre eső plébániatemplom egy félköríves szentéllyel és téglalap alakú hajóval, ÉNy-i és DNy-i sarkán két támpillérral rendelkezett. (11. ábra) *Vagyis egy 13,1 mx7,6 m-es, jellegzetesen román (XII-XIII. század) falusi téglatemplom javarészt elbontott alapját és nagyon kevés helyen a felmenőfalát rekonstruálhattuk.*¹²⁰ Megfigyelhettük, hogy az agyagból és a téglarétegből álló, egymásra dörgölt alapozás csupán a falak alatt készült. A szentély és a hajó belsejében ugyanis csupán egyszerű, dörgölt agyagréteg húzódott. A szentély és a hajó falainak az alapozása azonos technikával-agyagból-, és feltehetően azonos időben készíthetett. Világosan elvált tőle a két támpillér, mivel ezt a szakaszt, az érmék alapján¹²¹ a XV. század első felében építhették fel. Bár ez a falusi templom a monostor egyházával megegyező méretű és anyagú téglalakkal épült, azzal a különbséggel, hogy itt sem római mészkövet, sem római peremes téglát nem használtak fel. A monostortemplomnál talált kék, piros és fehér színű vakolatokból itt nem került elő semmi sem.

Talán ez is utal az egyszerűbb falusi templom voltára, amely falu a népességében ugyancsak meggyarapodhatott a XIV-XV. században és ezért volt szükség az átboltozásra, s Ny-i részén egy kórus felépítésére. Sajnos a templom belsejét, illetőleg a körülötte lévő temetőt teljesen feldúlták.¹²² *Csupán a szentély körüli legmélyebben fekvő NyK-i tájolású, koporsós temetkezések mellékletes sírjai maradtak meg.* (12. Ábra, 1-4.) A templom a nemzetségi monostorhoz hasonlóan 1553 táján pusztulhatott el.¹²³

4. Vasolvasztó műhelyek feltárása a Bodrog-alsó-bűi Temető-dűlőben (1998-1999)

a) Terepbejárás és szondázó kutatás a Temető-dűlőben 1998-ban

Amint az kiderült az előző fejezetből, 1982-ben a Bodrog-alsó-bűi kutatások másfél évtizedig abbamaradtak. *1983-ban hiába készítettem el szakdolgozati terveimet ennek a X-XVI. századi nemzetségi központnak a bemutatására.*¹²⁴ Minden ígéret ellenére nem valósultak meg. 1984-88 között folytattuk a még feltáratlan területeken a terepbejárásokat. 1988-ban Stampler Imre iskolaigazgató bejelentése nyomán¹²⁵ újra több napos terepbejárást folytattunk az ún. Temető-dűlőben. Itt a temetőt körülölelő dombok szántásában egészen a dűlő széléig, azaz ÉD-i irányban nagyobb kiterjedésű őskori, római és középkori (Árpád- és késő-középkori) települések maradványait rögzíthettük. *Pontosan a temetőtől feljebb, az északi dombtetőn volt az őskori,*

a római és a középkori lakóhely. Az utóbbi egészen szórványosan a déli dűlővéig lehúzódtott.¹²⁶ A szántásban ugyanakkor a dombtető oldalában egy nagyobb, míg tőle délre egy kisebb vaskohászati műhely szántásban elszíneződött maradványai: salakok, kemencefalak, fúvókatöredékek és faszenek voltak. Eredetileg ezekre figyelt fel Stamler Imre is.¹²⁷ (2. ábra, 6.) Már ekkor feltételeztük, hogy itt lehetett a Bő nemzeti központ egy másik szolgáltató települése. (2. ábra, 6.)

Az 1998-as ún. szondázó kutatásunkra azért került sor, mert Stamler Imre újlag bejelentette, hogy „a már ismert lelőhelyek a mélyszántás következtében nagyon pusztulnak.”¹²⁸ 1998. május 6-8. között, a somogyjádi Önkormányzat és Stamler Imre segítségével folytatott szondázó kutatásunk a temetői keresztől 170 méterre K-re történt.¹²⁹ Az itt nyitott 7,5x5m-es I. és I/a szelvényben – amint azt már közöltük is¹³⁰ – került elő négy ép kohó (1-4. számú). Ugyanakkor az 1. számú kohó mellnyílása közelében találtuk meg egy régebbi, az 5. kohó medencéjének az alját, salakkal együtt. Márton Péter, az ELTE egyetemi tanára novemberben ebből vett mintát az archeomágneses kormeghatározás céljaira.¹³¹

A rövid ideig tartó szondázó kutatás során a 4. kohótól DK-re átmetsztük a munkagödört. Legfelül (a már elbontott humuszréteg, törmelékes szint alatt) agyagos, törmelékes feltöltés, alatta égéscsík faszenekkel, majd újra agyagos, törmelékes feltöltés alatt tiszta agyagréteg húzódtott. A legfelső, –30 cm-ig szántott, humuszos rétegben őskori, római és középkori kerámiák keveredtek. Alatta többszörös feltöltési, illetőleg elegyengetési rétegek voltak. Ebből kettő biztosan a kohók elbontásához köthető. A 4. számú kohó közelében, tehát a bontási rétegben –50 cm-ről (+30 cm vastag humusz), összesen –80cm-ről egy vöröses színű, dupla hullámvonalas kerámia került elő, amely a somogyfajsi hasonló darab alapján a X. századra datálható. Világosan megállapítható volt, hogy egy nagyobb kiásott gödör partfalába építették be körbe a megtalált kohókat. Ezek hasonló típusúak voltak, mint a Gömői János által feltárt somogyfajsi műhely kohói.¹³² (13. ábra)

A szondázó ásatásról készített jelentésünket először kiadó Gömői János éppen Somogyfajsi és Somogyvámos hasonló kohói alapján¹³³ tartotta a Bodrog–alsó-büi, temető-dűlői műhelyrészt X. századinak. Ezt a datálást megerősítette már 1999. januárjában Márton Péter eredménye is.¹³⁴

b) Bodrog–alsó-büi, temető-dűlői X. századi vaskohászati műhely első kutatása (1999. március 16-29.)

Az előző évben megkezdett szondázó ásatásunk folytatásaként került sor a fenti időben a vaskohászati műhelyünk első feltárására. Fontos célunk a vasolvasztó műhely pontos kiterjedésének és típusának, a kohó relatív kronológiai viszonyainak meghatározása, a kohászati leletanyag értékelése volt.¹³⁵ Ebben a munkában elsődlegesen Gömői Jánosra, az Iparrégészeti és Archeometriai Munkabizottság képviselőjére számí-

tottunk, aki az ásatáson archeometallurgiai konzultánsként vett részt.

Az ásatásvezető elsődleges kutatási célja pedig a műhely korának, a leletanyag alapján való meghatározása, illetőleg településtörténeti vizsgálata volt.¹³⁶

1999. március 16-27. között az I-VIII. szelvényben egy 24x16 méter alapterületű műhelyegyüttest tártunk fel, amelyhez ekkor 35 objektum, vagyis 34 kohó és 1 kenyérsütő kemence tartozott.¹³⁷ Az ásatók az első közös cikkükben¹³⁸ 1999. május végén előzetesen közölték is a feltárási eredményeiket.¹³⁹ Az első feltárási szakasról készített jelentésükben hangsúlyozták egy másik, egy végleges feltárási elvégzésének a szükségességét is.¹⁴⁰ A műhelyeket és a kohók típusait közlő Gömői János megállapította¹⁴¹, hogy „ez a műhelyegység azonban legalább három műhelyt foglal magába, eddig összesen 34 vasolvasztó kemencével, amelyek nem egyszerre működtek. A tanúfalak elbontása után még legalább 5-6 kohó előkerülésére számíthatunk.” (2-3. kép) Szerinte „a kohók között a 21., 16., 17., 18., 26. számúak állnak a legkésőbb használt műhelygödörben. A fenti kohócsoporttal korabeli műhely: a 6., 7., 12. kohókkal beépített gödör... A kohók formája és mérete ugyanis teljesen megegyezik a közeli somogyfajsiakkal és a somogyvámosiakkal. A Sopron megyében, illetve ÉK-Magyarországon feltárt, imolai típusú kohókkal¹⁴² is kapcsolatba hozhatók az alsó-büi kemencék, azzal a különbséggel, hogy bár formailag és méretüket tekintve megegyeznek ugyan-működésüket tekintve azonban, fűjtatási rendszerük szempontjából különböznek (mellfalazatok kérdése).”¹⁴³ Munkatársunk megállapította azt is¹⁴⁴, hogy a fúvócsövek a kohók mellett készültek, abból az agyagból, amely a kohók építésekor (partoldalba vágásakor) nagy mennyiségben álltak rendelkezésre.¹⁴⁵ A nyersanyag piros színűre pörkölt hematitos ércből, a fűtőanyag: faszén kocsányos vagy kocsánytalan tölgyből állt. Az olvasztás magas hőmérsékleten folyt, jó fűjtatókkal, kielégítő levegő-bevezetéssel.¹⁴⁶

Az említett közös közlés 221-224. oldalain a szerző elkészítette az 1999. márciusi régészeti ásatás leleteinek előzetes kiértékelését.¹⁴⁷ Ez az előzetes vélemény az 1999. október 4-24. között folytatott második feltárássunk révén vált teljesen hitelessé.¹⁴⁸ *Már a márciusi kutatásainknál megállapíthattuk a vasolvasztó műhely különböző feltöltési, illetőleg bolygatási periódusait.* (14. ábra, 2-3. kép) Már akkor X. századnak tartottuk a 19. számú kohó (V. szelvény) alsó szájnnyílásától D-re, kb. 20 cm-re a kohó falnál, azaz in situ talált kötegelt hullámvonalaldiszú perem-és oldaltöredéket.¹⁴⁹ (15. ábra, 4. kép) Ennek a fekete, porózus anyagú, kis kihajló peremnek a belső oldalán ugyancsak kötegelt hullámvonalaldisz található. *Ez a kohófalhoz tapadó IX-X. századi fazekas termék¹⁵⁰ jelzi ennek a műhelyrésznek a feltöltési periódusát.* (5. kép, 6. kép 1.) Hasonló korúak a III. számú szelvényben feltárt, a 11-13. számú kohók közelében talált kerámiák. A kisebb, barnásszürke bögreperem alja sűrű sorban futó hullámvonalakkal ellátott¹⁵¹ (16. ábra 6. kép 2.), a másik a kívül vonalkázással, belül a perem hullámköteg dísszel rendelkező

barnásszürke darab¹⁵² (17. ábra, 6. Kép 3-4.) Idetartozik a kívül világosbarna alapon látható, egyes hullámvonalakkal díszített oldaltöredék.¹⁵³ (18. ábra, 15. kép) Ezek külső perem és oldaldíszje technikailag is a X. századra datált, a Török-dombon talált hombárok díszítésével egyeznek meg.¹⁵⁴ (1. kép 1-4.) Ezek a darabok a kohókhoz közvetlenül kapcsolódó pusztulási, azaz az első feltöltési rétegükhöz kapcsolódnak. Nem ehhez a korhoz tartozik, a kohók fölötti rétegekben talált szürkésbarna, keskeny peremű cserépbogrács töredéke¹⁵⁵ (19. ábra, 7. kép 1.), vagyis a jellegzetesen széles, átfúrt peremű, barnásszürke cserépbogrács darabja.¹⁵⁶ (20. ábra, 7. kép 2.) Ezek a töredékek, a különböző perem-és oldaltöredékekkel együtt már egy későbbi, XI-XII. századi feltöltési réteg emlékei.¹⁵⁷ (7. kép 3.)

Legfelül, a szántás ún. humuszos rétegében keverten találtuk az őskori, a római kori és a XI-XII. századi, valamint az újabb kori kerámia anyagokat. Nyilvánvalóan ezek arra utalnak, hogy a domboldalon folytatott, az átlagosan 30 cm mélységig tartó, mélyszántás „húzta egybe” és keverte össze az őskortól a XII. század időszakáig, illetőleg későbbig terjedő itteni megtelepedés emlékeit.¹⁵⁸

A kohóegyüttesek pusztulási rétegei is jól követhetők. Szerencsénkre több helyen (19. kohó, 11-13. kohók), így a kohókhoz köthető első pusztulási feltöltésben is maradtak meg kerámiák. Ezek egymást is jól datálják, mivel a természettudományos vizsgálatok már bebizonyították, hogy a kohókból vett minták nem lehetnek a X. század első felénél későbbiek. A relatív kronológia azt bizonyítja, hogy az újabb, a pár évvel későbbben épülő kohók készítése során bontják el a kerámiákkal datált kohókat. Tehát ezek is a pár évtizedig (15-20 évig) működő vasolvasztó műhely X. század első felében történő átalakításához, átszervezéséhez tartoztak.¹⁵⁹ Mindezek a jól datálható rétegtani viszonyok a második (1999. október 4-24.) ásatásunkon már teljesen világosan megfigyelhetők voltak.

Ásatásunk legfontosabb lelete is 1999. március 24-én a III. számú szelvényben lévő 11. és 13. számú kohók között (a 11. számútól DK-re 25 cm-re –68cm-es /+30cm humusz), vagyis 98 cm-es mélységből, a legalsó rétegből került elő.¹⁶⁰ (21-22. ábra, 8-9. kép) Az európai viszonylatban is rendkívüli rovásírásos agyagfúvóka darabját egy külön fejezetben ismertetjük.¹⁶¹

c) A Bodrog-alsó-bűi, temető-dűlői X. századi vaskohászati műhely második kutatása (1999. október 4-24)

Régészeti kutatásunk őszi fázisában a különböző rétegtani viszonyok pontos meghatározását, az egyes objektumok korának a megbízható ellenőrzését, valamint a teljes műhely feltárását tűztük ki célul.¹⁶² A már jelzett elvek alapján végeztük el a szelvények közötti tanúfalak elbontását. A felső szántott rétegben az V. szelvénynél¹⁶³ és a VI-VII. számú szelvények közötti tanúfalból újkori, illetőleg XII. századi kerámiák kerültek elő. A II-III. számú szelvények tanúfalából –25 cm-ről újkori, őskori és római kerámiák jutottak a napvilágra.¹⁶⁴ Az I-II. szelvény K-i tanúfalából ugyancsak a szántás által megbolygatott XII. századi edénytöredé-

kekre bukkantunk.¹⁶⁵ Hasonló volt a helyzet a VII-VIII. számú szelvények tanúfalának – hasonló mélységben történő – bontásánál, ahová római peremtöredékek keveredtek a szántott rétegben.¹⁶⁶

Az I. számú szelvény ÉK-i fixpontjától Ny-ra 1,7 m-re és É-ra 1,9-re, valamint D-re 1,1 m-re egy DNY-ÉK-i irányú, 2,8 m-es felső átmérővel rendelkező, ovális gödör elszíneződése mutatkozott. (23. ábra) A szántott rész, azaz 30 cm alatt kezdődött ez a szürke, fekete elszíneződést mutató feltöltés, amelyben XII. századi peremek, alj- és oldaltöredékek, valamint állatcsontok, téglá- és kőmaradványait tártuk fel.¹⁶⁷ Egységes feltöltési anyag volt benne, de a közepén sűrűbben találtunk vastagabb és nagyobb oldaltöredékeket. A Ny-i gödör szélén egy 18×10×5 cm-es téglá, egyik oldalon erősen meszes darabját is megtaláltuk. A feltöltésből a szántás miatt csupán egy sekélyebb gödörész maradt meg. A szántás és az erózió lefordta a gödörünk felső szintjét. (23. ábra) Végső soron ez a 3,6×3,1 m-es ún. 1. számú gödörünk több piros, szemcsés anyagú nagyobb tárolóedény, illetőleg vékonyabb, szürke, piros vonalkázott díszű fazék, bögre töredékeit, illetőleg különböző gömbölyített peremdarabokat rejtett magában. Az erősen szemcsés, pirosas színű perem és a bevágással díszített oldaltöredékek is nagy számban jelentkeztek.¹⁶⁸ (24. ábra)

Az I. számú XI-XII. századi feltöltésünk gödrétől DNY-ra 7,6 m-re került elő egy hasonló korú feltöltés. A II. és III. szelvény tanúfalának rétegzett elbontása során a tanúfalban világosan megfigyelhettük a 2. számú feltöltés gödrének a fekete színű föltjét.¹⁶⁹ (25. ábra, 10. kép, 1-3.) Ebből is (az I. számú szelvénynél megtalált) az 1. számú gödör anyagához hasonló kerámiák: XII. századi gömbölyített peremek, vonalkázott darabok jutottak, állatcsontokkal elegyesen a felszínre.¹⁷⁰ Itt is világosan követhettük, hogy ez a feltöltés a műhelyünk, így a II. szelvényben lévő 9-10. kohók, valamint a III. számú szelvényünk 11. és 13. kohója fölött volt. Kibontásból –a már közöltekhez hasonló- széles peremű, átfúrt cserépbogrács töredékei kerültek elő.¹⁷¹ (26. ábra, 11. kép) A téglát, paticsot, nagyobb tárolóedényeket használó, és a sokfajta állatot fogyasztó XI-XII. századi népség szemégtöredékre már az elpusztult kohóműhely fölé került. Ebben az esetben az 1. számú gödörhöz hasonlóan a 2. számú gödör zárta le az itteni kohók pusztulási rétegeit.

Feltételezhetjük-e, hogy a márciusban talált 15. számú kenyérsütő kemence, valamint a tőle D-re kibontott másik, a 42. számú kenyérsütő kemence is esetleg az 1-2. számú gödröt kialakító, XI-XII. századi népséghez tartozik-e. A kohókat és a sütőkemencéket iparrégészeti szempontból vizsgáló Gömöri János szerint¹⁷² a 15. és a 42. számú kenyérsütő kemencék is a kohászati műhely bizonyos, de nem az utolsó periódusaihoz tartoztak. (13. ábra, 12. kép, 1-3.) Már az előzőekben azt is jeleztük, hogy a vaskohászati műhelyünk a X. század első felében több fázisban működött. Erre jó bizonyíték, hogy az I. számú szelvény Ny-i szélén, a III. számú szelvény DK-i fixpontjától É-ra 55 cm-re, K-re 110 cm-re került elő a 37. kohó 20 cm magas

maradványa. Föléje került viszont egy későbbi ércpörkölő, (41. számú) amelynek a hamus, égett rétege az I. számú szelvény fölé húzódott. (13. ábra) A 41. számú ércpörkölőtől Ny-ra, a pörkölő elbontott rétege alól egy agyagos, faszenes, kemence-maradvány került elő. Az itt megtalált 37. számú kemence É-i falától 10 cm-re É-ra egy jellegzetes hullámvonalas, barnáspiros színű peremtöredék¹⁷³ jutott a birtokunkba. Gyakorlatilag a pörkölő salakos rétege alatt –10 cm-re, vagyis 65 cm-es mélységben találtuk. *Ez a zárt réteg „kifutott” egészen a 13. számú, sőt a 11. számú elbontott kohó fölé. Így az előző fejezetben tárgyalt rovásírásos fúvókánk az említett réteg alatt, a –68 cm (+30), vagyis 98 cm-es mélységből került a felszínre.* (22., 27. ábra, 8-9. kép., 13-14. kép)

Az októberi feltárásunk relatív kronológiájához tartozik egy belső időrendi lánc is, amelynek első periódusa a 42. számú kenyérsütő kemencével, valamikor a X. század első felében kezdődne. A kemence használata után pár évvel működhetett a környékén kialakított vaskohászati műhelycsoport. Az ehhez a műhelycsoport-hoz tartozó 37. számú kohó elbontása után létesítették a kohászok, éppen a lerombolt kohó fölé az ércpörkölőt. (4641. számú) Az ércpörkölő felhagyása után, részben mellette és föléje került a 2. számú gödör, a későbbi XI-XII. századi feltöltés, amely már nem tartozott a kohászati időszakhoz.¹⁷⁴

A X. század első felében működő Bodrog–alsó-büi vasolvasztó műhely legalább négy periodizációs egységre bontható.¹⁷⁵ Ezekkel, illetőleg az előkerült 42 kohó, 1 ércpörkölő, illetőleg a 2 kenyérsütő kemence értékelésével, ugyancsak a Múzeumi Évkönyvben Gömői János foglalja össze.¹⁷⁶

Az 1999. október 4-19. közötti időszakban végzett kutatásaink hitelt érdemlően bizonyították ennek a lelőhely-együttesnek a pontos korát. Az ásatás tanúfalainak elbontása után alapos rétegtani vizsgálatokat végezhetünk. Az ásatásunk során előkerült leleteink, így a különböző kerámiai-leletek¹⁷⁷ – az egymás fölé került – betöltési rétegek szerint jelzik műhelyünk korát. A 19. számú kohóknál például világosan megfigyelhető (15. ábra, 4-5. kép) a műhely kerámiával való datálása. A kohó alsó szájnylásától D-re, körülbelül 20 cm-re, in situ találtunk kötegelt hullám-vonaldíszű perem-és oldaltöredéket, amely jellegzetesen X. századi lelet. Hasonló példákat hoztunk a III. szelvény 11-13. kohóinak kronológiájára is (14. ábra, 8-9. kép). A kohók alsó szintjénél, vagyis a bontásuk, illetőleg a műhelygödörök legalsó szintjeiből nem kerültek a felszínre későbbi, azaz XI-XII. századi kerámiák. Ezek a felső rétegből, főképpen az 1-2. ásónyomból, azaz a szántott 20-35 cm-es szintből jutottak a napvilágra. Ide mindenképpen a szántás és a talajerózió révén kerültek, több őskori, római és újkori lelettel együtt.

A vasasok által használt műhelyt – Gömői János iparrégészeti szakértő szerint – négy csoportba lehetett sorolni, mivel a X. század első felének egy-egy időszakában négy-öt kohónál többet nem működtettek egyszerre. Az is bizonyossá vált, hogy a kohókkal egyidőben, de más-más műhelycsoportokkal együtt, az

egyik, majd a másik kenyérsütő kemencét is használták.¹⁷⁸ (13. ábra)

Nagyon érdekes például a nyugati műhelycsoport datálása. Ennek a csoportnak az elpusztulása után, a csoport-hoz tartozó 37. kohó felett, egy későbbi műhelycsoport ércpörkölője működött, amelyet később vassalakkal, faszenes és égetett, hamus réteggel töltöttek fel. (13. ábra)

A fölötte megmaradt ovális alakú gödörbe (2. számú) a XI-XII. században töltöttek bele-állatcsontokkal, kerámiákkal elegyesen-földművelésre utaló (26. ábra) vastárgyakat: sarló, ekehegy (ekepapucs?) maradványait. Ezek a leletek, a keleti részen talált XI-XII. századi feltöltéssel (1. számú gödörrel) együtt jól bizonyították, hogy a vasolvasztó műhely felhagyása után valahol a közelben egy nagyobb Árpád-kori település élt tovább. Az elhagyott műhelybe a XI-XII. századi település szemétdödre (1-2. számú) kerültek. Végül soron biztosan elválaszthatjuk a vasasműhely, illetőleg a különböző települések periódusait.¹⁷⁹

Az 1999. márciusi ásatás során megtalált rovásírásos fúvókalelet értékelése¹⁸⁰

Bodrog–Alsó-Bűn, a Temető-dűlőben 1999. március 24-én a III. számú szelvényben lévő 11. és 13. számú kohók között (a 11. számútól Dk-re 25 cm-re-68 cm-es, /30 cm humusz), összesen –98 cm-es mélységből, a kohókhoz tartozó bontási rétegből került elő egy, az európai viszonylatban is rendkívüli rovásírásos agyagfúvóka darabja. (22. ábra, 8-9., 13-14. kép) Az agyagfúvóka tölcséres végének darabján rovásfelirat szerepelt. Mielőtt a darabot részletesen leírnánk, rá kell mutatnunk, hogy az ilyen tölcséres rész viszont önmagában is ritkaság. Gömői János megállapítása szerint¹⁸¹ általában, ha nem rögzítették megfelelően a fújtatót, akkor elkerülhetetlen volt az ilyen tölcséres résznek a sérülése. A fújtató facsöve a munka során is gyakran hozzáütődött az agyagfúvó tölcséres végéhez, és ezért ez a tölcsér szinte kivétel nélkül letört. Ha később nem, akkor az olvasztás során, amikor a mellfalazatot kibontották a vasbuca kiemeléséhez. Végül soron ez a tölcséres rész általában megsemmisült, mert kevésbé volt kiéve, mint a fúvóka közép és előrésze, amely az olvasztáskor kőkeménységűre szilárdult.

Az ásatásvezetői naplóbejegyzésem szerint:¹⁸² „találtunk több fúvóka töredéket. Ezeket szétválogattuk a helyszínen és előzetesen bezacskóztuk. Egy bizonytalan, ujjbenyomásos díszítésű fúvókadarab is előkerült, amelyet ugyancsak mosásra küldtünk be.”¹⁸³ A III. számú szelvény DK-i sarkánál, inkább a 11. számú kohó mellől előkerült fúvókadarabok (három töredék!) között a mosás után mintás, rovásírásos darabra figyeltünk fel. Azonnal elkülönítettük a különleges leletek közé.¹⁸⁴ A cserépmosónő szerette volna férjének, Berkesi Gyulának elvinni megmutatásra, de ezt határozottan megtiltottuk neki. Nyilvánvalóvá vált számunkra, hogy szenzációs leletet találtunk, amely nemcsak kohászattörténeti szempontból jelentős, hanem a székely-magyar nyelvemlékek sorában is elsőrangú helyet érdemel ki.”¹⁸⁵(15. kép)

A 6,2×4,2 cm-es és 1,2-i cm vastag töredék, felül oválisan, míg alul meredek törésvonallal végződik. Körben felül és jobboldalt inkább egyenetlenül kopottnak, míg baloldalt az írásos résznél töredékesnek látszik. Baloldalt felül a szélnél induló hat bemélyítés figyelhető meg, amelyet valószínűleg a rovást készítő eszközzel, annak a végével hozták létre. A baloldali és a felső – átlagosan fél cm-es – szélei kívül vörösesharna színűek, míg a többi rész sötétbarnás színárnyalatú. A tárgy belül vörösesharna, egyenetlen, repedezett felületű és szemcsés anyagú. A törésvonal külső része szürkésfeketére égett, míg a belső pirosasharna színárnyalattal rendelkezik. Kívül a simított rész közepén lévő bemélyedés az égetés előtt keletkezhetett. Valószínűleg ezen a helyen fogta meg az írást készítő.¹⁸⁶ Ettől balra indulnak a jelek: három egymás közelében, míg a negyedik kicsit távolabb, egészen a baloldali szélre rajzolva. A töredékes rész miatt további jel egykori meglétére már csupán találgatás szintjén (16. kép) következtethetünk. A jobbról induló első-második két rovás alatt egy – a vasolvasztáskor keletkezett – olvadékpötty található. A harmadik jel vonalában, egymás alatt két hajlítot határozott vonalbemélyítés látható. Ellenfényben a felső jelen keresztül egy vonal, míg az alsó jelnél négy vékony, keresztirányú karcolás figyelhető meg.¹⁸⁷ A 99.74.1. leltári számú darabon lévő rovásjelekről megállapítottuk, „hogy a felirat ún. rovásírással íródott, mégpedig olyan rovásírással, amely – Gömöri J. 1999. március 30-i, Kaposvárra küldött jelentése szerint is – csak a magyar nyelvű szövegeket rögzítő székely írással azonosítható.”¹⁸⁸

A tárgy vizsgálatához tartozik, hogy az ásatásvezető, Magyar Kálmán 1999. március 30-án Vékony Gábor egyetemi docens-t értesítette a feliratos leletről, amelynek előzetes rajzait még azon a héten (április 3-án) megkapta. A tárgy helyszíni vizsgálatát Vékony április 8-án végezte el Alsó-Bűn.¹⁸⁹ (22. ábra, 17. kép)

Vékony szerint¹⁹⁰ a feliratot szárítás, kiégetés előtt karcolták be tűhegyes eszközökkel, a betűk jellege határozott, gyakorlott írástudóról tanúskodik. A töredéken négy betű látható jobbról-balra írva. Ezek közül az utolsó a peremen, az első előtt pedig 3,5-4 mm-es íratlan rész van, tehát a felirat zárt egységet képez.¹⁹¹ A négy határozott, betűalak mellett a felirat fölött és alatt is találunk áthúzásokat, íves bekarcolásokat, sőt azokon halvány áthúzásokat is. Vékony Gábor ezeket „tollpróbáknak”, illetőleg ligatúráknak tekinti.¹⁹² (22. ábra, 17. kép) A rovásírások megfejtésére általunk felkért Vékony Gábor – a lelet értelmezésekor – több tanulmányt készített.¹⁹³ Írásunkkal egyidőben külön tanulmányban összegezte a Bodrog–alsó-bűi rovásfelirattal kapcsolatos nyelvészeti, nyelvtörténeti véleményét.¹⁹⁴ Az eddigi értelmezése szerint¹⁹⁵ az 1. jel: a székely írás f jele. Az íves, szilvamagalakú jel közepén Vékony felfedezni véli halványan az x mellékjelet.¹⁹⁶

A 2. jel: a székely írás o jele. Itt Vékony megállapítja, hogy „a Bodrog–alsó-bűi feliratos lelet keletkezése idején) 9-10. század évfordulója, 10. század legeleje) o hangot nem olvashatunk, hanem csak u-t.”¹⁹⁷

A 3. jel: az n és az a ligatúrája, vagyis a na olvasatot jelenti.

A 4. jel: azonos a székely írás egyik k jelével. (22. ábra, 17. kép)

Mindezek alapján a felirat betűsora: fo/únak, míg az olvasata: fúnák.¹⁹⁸ Legvalószínűbb értelmezése, hogy „egy serkentő mágikus felirat: fúnák, fújtatni/olvasztani szeretnék; hadd fújtassak/olvaszak...” Egy fúnák, fújnék /fújtatnék szöveg Vékony Gábor szerint jól illeszkedik az ismert tárgyfeliratok egyik csoportjába, a serkentő mágikus feliratok közé... Ez azt is jelenti szerinte, hogy a bűi felirat időben lényegesen megelőzi a magyar nyelv latin írásbeliségben adatolt korszakát, s a leletegyüttes régészeti, radiocarbon és archeomagnetikus keltezésének megfelelően 900 körülre helyezhető.¹⁹⁹

Az ásatók véleménye szerint tekintettel arra, hogy a fúvócsövek a kohók mellett készültek, a kohók építésekor nyert anyagból, így nyilvánvaló, hogy a székely-magyar rovásírással fúvókadarabunk is velük egyidőben, a régészeti, a természettudományos kormeghatározások alapján is a legővatosabban fogalmazva, a X. század első felében lehetett használatban.

Összegzés

Tanulmányunkban úgy gondoljuk, hogy sikerült meghatározni a történeti és a régészeti módszerek segítségével Somogy megye eddig ismert, első honfoglaló nemzetségének, a Bő-nek Bodrog–alsó-bűi központját. Az 1979-ben Bodrog–Alsó-Bű területén, a nemzetségi monostor melletti Török-dombon, előkerült a X. században itt élő gabonatermelő szolgáltató népek települése. A Temető-dűlőben pedig feltártuk a központnak vasat termelő vasasok X. század első felére keltezett vaskohászati műhelyét. Gömöri János archeo-metallurgiai szakemberrel közösen feltártuk az eddig ismert legnagyobb, X. század első feléből származó hazai vasolvasztó műhelyt, amelyhez 43 kohó és 2 kenyérsütő kemence is tartozott. Ennek a fontos műhelynek volt a tartozéka az a rovásírással fúvókátöredék, amelyet 1999. március 24-én a III. számú szelvény 11. és a 13. kohója között – 98 cm-es mélységben tártunk fel.²⁰⁰ (13. ábra, 8-9. kép) A fizikai kormeghatározást elvégző Márton Péter (ELTE) és Szántó Zsuzsa (ATOMKI) ebben az esetben nemcsak a műhely kohóit, hanem az oda tartozó rendkívüli nyelvméleket is keltezték.

Tanulmányunk első fejezetében feldolgoztuk a Bő nemzetség Somogyra vonatkozó Bő, Nagy -és Kis-Bő helyneveit. Bizonyítani tudtuk, hogy a Bő név a középkor folyamán továbbélt a Bő nemzetség szervezetében egészen a XVI. század közepéig. Az akkor elpusztult Nagy-Bő nemzetségi központ – a történeti források szerint is – azonosítható a mai Bodrog–Alsó-Bű településrészeivel. A forrásokban szereplő Bő nemzetség somogyi és bűi (bűi) birtoklására már a XII. század végétől és a XIII. század elejétől okleveles adatokat találunk. S ugyanakkor sikerült a nemzetség birtokait,

birtokközpontjait: Nagy-Bőt és a Kis-Bőt is meghatározzunk; a hozzájuk tartozó birtokaikkal együtt. (1. ábra)

A Nagy-Bő központban, a mai Bodrog–Alsó-Bűn régészeti is feltártuk a XI-XVI. századi nemzetségi kegyúri monostort, az ún. Szent Kereszt prépostságot, a temető sírcsoportjával együtt. Ugyanitt mellette, a Török-dombon állt egy másik, egy kisebb téglaeagyház, egy kápolna is. Előkerült az udvarház alapfalmaradványa, valamint a X. századtól gabonatermesztéssel, földműveléssel foglalkozó és a török-korig itt élő szolgáltató népek települése. Kiemelkedő leletanyagunkhoz tartoznak – többek között – a X. századra keltezhető, a peremükön kívül és belül, az oldalukon hullámvonalakkal díszített, nagyméretű gabonatarató hombárok kerámia töredékei.²⁰¹ (2-7. ábra)

Ehhez a török-dombi korai udvarhelyhez tartozhatott, a tőle Ny-ra lévő, XI-XIII. századi kisebb falu is. (2. ábra, 10. ábra)

A XIII-XVI. századi forrásokban is emlegetett önálló Bő falut a nemzetségi központ udvarházától DNy-ra egy dombon, míg vele szemben a másik dombon (Schmidt- Szegvári-föld) tártuk fel ennek a falunak – a gótikában ugyancsak átépített – támpilléres, kisebb román kori téglaeagyházát. Megtaláltuk a hozzátartozó temető XV-XVI. századi NyK-i tájolású koporsós sírjait. (11-12. ábra)

1998-1999 között tártuk fel a Temető-dűlőben lévő X. század első felében működő vasasok műhelyét, ahol a vasat olvasztották a Bő nemzetséggfőnek. Itt az előkerült régészeti leletanyag, elsősorban a 19. kohó és a 11-13. kohó környékén talált jellegzetes X. századi hullámvonalas és vonalas díszű kerámiák²⁰² adták a műhely korának hagyományos régészeti meghatározását. (15-18. ábra) Meghatározhattuk a műhely teljes kiterjedését, a kohók típusait, illetőleg ezek belső időrendjét. Ezekről részletesen ír a Múzeumi Évkönyvben az iparrégészeti feldolgozásokat, így az alsó-bűi műhely periódusait, a kohók és a kenyérsütő kemencék kronológiai viszonyait, a fúvóka rekonstrukciós rajzát elkészítő Gömöri János. Közlésünkben részletesen tárgyaltuk az 1999. márciusi és az októberi ásatásaink régtegtani viszonyait. Ilyenformán világosan elkülöníthető volt – a szántás által bolygatott és összekevert – felső 25-30 cm vastag humuszos réteg, amelyben a dombon létező összes kor: őskor, római, középkori és újkori kerámia megtalálható volt. Alatta sikerült feltárnunk a X. század első felében működő, a vasasműhelyre rátelepedő, XI-XII. századi település gödreit, illetőleg azok rétegeit. (1-2. számú gödör) Alóla kerültek elő – a viszonylag rövid időn belül – de mégis egymás után működő vasasok kohói, illetőleg azok elpusztult leletanyagai. Az 1999. októberében végzett hitelesítő, második

feltárásunk során megállapíthattuk, hogy a X. század első felében elhagyott műhely gödreit a XI-XII. században más leletanyagot: cserépbográcsokat, vonalkázott oldaldíszsel, gömbölyített, tagolt peremmel rendelkező bögre, fazék darabjait, állatcsontokat, földművelésre utaló vastárgyakat (sarló, ekepapucs) tartalmazó hulladékkal töltötték fel. (23-27. ábra)

Végző soron az 1979-1999. között a Bodrog–Alsó-Bűn folytatott kutatómunkánk során Magyarországon először azonosíthattunk komplexen egy korai, X. századi nemzetségi, ún. bői központot, annak legfontosabb településrészeivel, illetőleg szakrális központjával. Ez a települési egység a Pogányvíz körüli öt dombon terült el. (1-3. ábra) Ez a bővízű és erdős, de jó szántókkal rendelkező terület az őskortól a római koron át is intenzíven lakott volt. (2. ábra)

A Bodrog–Alsó-Bűn 1979-1999. között feltárt régészeti leleteink közül kétségtelenül az európai viszonylatban is rendkívüli székelymagyar rovásírásos agyafúvóka darabja emelhető ki. Hiszen nagyon lényeges lehet éppen az, hogy az itt működő vasolvasztó műhely – vassal foglalkozó – kézművesei már a X. század első felében ismerték és használták a székelymagyar rovásírást. Az is tény, hogy a fúvókára csakis egy itteni ember véshette rá a feliratot: a négy(f, o, / u / na, k) betűből álló szót, Vékony Gábor szerint²⁰³ fúnak, mágiikus jelentésű, a fújtatás, az olvasztás sikerét óhajtó szöveget. (22. ábra, 13-17. kép)

Mindenesetre a rovásírásos darabunk alapján feltételezhetjük, hogy az általunk honfoglalónak tartott Bő (a későbbi Bű) nemzetségi központ területén már a X. század időszakában magyarul beszélő, akár székelymagyar emberek is élhettek. Ez a Temető-dűlőben működő általunk feltárt – vasas műhely szolgáltatóként a bői nemzetségi központ udvarháza, illetőleg a katonáskodó vezető rétege számára dolgozhatott. Ezt még megerősíti, hogy a nemzetségi központ udvarháza, a monostora mellett, a Török-dombon ugyancsak előkerültek a gabonatermelő szolgáltatók X. századi régészeti leletanyagai.

Ezeknek a szolgáltatóknak az itteni X. századi működése is számunkra nagyon fontos bizonyíték arra, hogy a nemzetségi központ, az udvarház itt állt már ebben a korai időben. Vagyis azt bizonyítják, hogy a bő, a nemzetséggfő, a későbbi Bő nemzetség honfoglalás-kori őse valóban már a X. században a mai Bodrog–Alsó-Bű, Pogányvíz környéki részén álló központjában élt. Véső soron összességében – a megtalált egyedülálló nyelvemlékünk mellett – egy ilyen korai nemzetségi Bő központnak a teljességre törekvő feltárása is a somogyi, illetőleg az országos régészeti és történeti kutatások fontos tudományos eredménye lehet.²⁰⁴

Jegyzetek

- 1 *Magyar Kálmán*: A nagyecsed-i Sárvár története és régészeti kutatása. Szabolcs-Szatmári Szemle 1977.1.61-75., Uő.: Monostor a gyepúvonalon. Művészet 1977.9. 4-8., Uő.: A Nagyecsed-Sárvár monostora palmettás kővei Művészet 1978.5.32-36., *Magyar Kálmán*: Nagyecsed-Sárvár nemzeti monostora. Műemlékvédelem XXVI. 1982.1.a.9-17., Uő.: Nagyecsed-Sárvár nemzeti központ régészeti kutatása. Com.Arch.Hung.4.Bp.1984.6.147-186.p., *Magyar Kálmán*: A honfoglalás-és az Árpád-kor régészeti emlékei... Nemzeti Történelmünk I. Kaposvár, 1993.3-181. (Továbbiakban: *Magyar* 1993...)
- 2 *Magyar Kálmán*: Somogy megye legkorábbi központjainak kutatása I. Somogy 1979.4.49-56., Ua.: Somogy 1980.2.sz. 66-75., *Magyar Kálmán*: Bodrog-büi nemzeti központ építéstörténete és helyreállítása. Államvizsga dolgozat, Budapest Műszaki Egyetem Építéstörténeti és Elméleti Intézete Műemlékvédelmi szakmérnöki képzés. Kézirat, 1982.1-50.p. (Továbbiakban: *Magyar* 1982. Kézirat...), Uő.: Források Somogy első honfoglaló nemzetségéről (Adatok a magyar nemzeti szervezete kutatásának történetéhez) Somogy Megye Múltjából. Levéltári Évkönyv 15.1984.3-40. (Továbbiakban: *Magyar* 1984. Levéltári Évkönyv...), *Magyar Kálmán*: A babócsai nemzeti központ kutatása I. Somogyi Múzeumok Közleményei 3. Kaposvár,1978.131-153., Uő.: Ispánsági és nemzeti központok kutatása Somogyban I. Somogyi Múzeumok Közleményei 4. Kaposvár, 1981.43-81., (Továbbiakban: *Magyar*: 1981. SMK 4.), *Magyar Kálmán*: Babócsa középkori nemzeti központjának régészeti és építéstörténeti kutatásairól (1978-1986) Műemlékvédelem XXXI. Évf. 1987.4.237-246., Uő.: Babócsa története a honfoglalástól a mohácsi vészig. Tanulmányok Babócsa történetéről Kaposvár, 1990.15-221., *Magyar Kálmán*: A babócsai Nárciszos-Basakert Árpád-és középkori településtörténete a régészeti kutatások alapján (Különös tekintettel a terület XIV-XVII. századi váraira) SMK 10. Kaposvár, 1994.73-93., Uő.: A segesi királynéi központ történetéről. Somogy Megye Múltjából. Levéltári Évkönyv 1985.16.3-76., *Magyar Kálmán*: A segesi királynéi központ kutatása. Somogy XVI.évf.1988.márc-április 2.sz.76-78., Uő.: A középkori Segesd város és megye története, régészeti kutatása (Egy királynéi központ a X-XVIII. században) Somogyi Almanach 45-49. szám. Kaposvár,1988.1-184. Melléklet:1-32.kép., *Magyar*: 1993.15-117.
- 3 *Magyar* 1981.SMK 4.59-60., *Magyar Kálmán*: Az Árpád-kori francia-magyar kapcsolatok somogyi történetéről (Somogyvár és Saint-Gilles) SMK 6. Kaposvár, 1983.24-30., Uő.: Somogyvár és Saint-Gilles régészeti emlékei (Különös tekintettel a somogyi Árpád-kori francia-magyar kapcsolatokra) Szent László és Somogyvár, Kaposvár, 1992.155-221., *Magyar Kálmán*: Siófok történet a honfoglalástól a mohácsi vészig Siófok várostörténeti tanulmányok Kaposvár, 1989.79-85., 100., 103-126., *Magyar Kálmán*: A Főnyed-Vár-szigeti és a Vörs-Pogány-szigeti feltárások eredményei. Konferencia a Kis-Balaton régészeti kutatásairól. Kaposvár, 1988.25-26.p., A somogyi várfelmérési program 1994-ben indult. Szakmai irányítással Nováki Gyula-Sándorfy György (1993-ig) felméréseivel napjainkig tart. *Magyar* 1993. 1-181.
- 4 *Magyar* 1981. SMK 4. 45-59., 65-67., 70-72., *Magyar* 1984. Levéltári Évkönyv 13-22., *Magyar* 1993. 59-60., 143-145.
- 5 *Magyar* 1984. Levéltári Évkönyv 22-27.p., *Magyar Kálmán*: Árpád-kori és középkori lakóházak Somogy Megyében. (Szentendre-Pécs) 1991. (Továbbiakban: *Magyar* 1991....) 12-15., 16., 24., 26., *Magyar* 1993. 59-61.
- 6 *Magyar* 1984. 28-30., *Magyar* 1993. 60.,62.
- 7 *Magyar Kálmán*: Előzetes jelentés a Bodrog-büi X. századi vasolvasztó műhely régészeti kutatásáról. A Preliminary Report on the Archaeological Research of the 10 th Century Iron-Smelting Site in Bodrog-Bü (Hagyományok és újítások a korai középkori vaskohászatban. Traditions and innovations in the early medieval iron production (szerk.: Gömöri János) Sopron-Somogyfajs, 1999. (Továbbiakban: *Magyar* 1999. Újítások...) 207-211. *Gömöri János-Magyar Kálmán*: Az 1999. évi ásatás Bodrog–Alsó-Bü vasolvasztó műhelyében, rovásírásos agyagfúvó. Excavation in the Iron Smelting Workshop et Bodrog–Alsó-Bü in 1999. Clay Twyer with a Szekel Runiform Script. Hagyományok és Újítások a korai középkori vaskohászatban. Traditions and innovations in the early medieval iron production (szerk.: Gömöri János) Sopron-Somogyfajs, 1999. (Továbbiakban: *Gömöri-Magyar* 1999. Újítások...) 212-226., *Magyar Kálmán*: A legkorábbi magyar nyelvemlékünk került elő Bodrog–Alsó-Bün (Beszámoló a Bodrog–Alsó-Bün 1979-1999 között végzett régészeti kutatásokról) SMI Tájékoztató, 1999/3-4.6-12. (Továbbiakban:*Magyar* 1999/3-4.), Uő.: Somogy első honfoglalói (Bodrog–Alsó-Bü X. századi nemzeti központja és az 1979-1999. régészeti ásatások eredményei (Tabi Kilátó 2000-2001) 61-79.
- 8 *Magyar* 1991.15.p.15.jegyz., RRM Leletbejelentési Füzet (1982-től vezetve) Az 1998.5. sorszámnál Költő László bejegyzésével., *Magyar* 1999. Újítások... 207.,209. Gömöri János és Költő László is részt vett a helyszínelésben Stampler Imrével együtt.
- 9 A somogyjádi önkormányzat 4 közhasznú munkásának és Stampler Imre ny. iskolaigazgató fizikai munkája segítségével folytattuk május 6-8. között a szondázó kutatást. Segítgükért köszönet jár nekik és Kiss Ilona polgármester asszonynak.
- 10 Ld. Ásatási Jelentés RRM. Régészeti Adattára, *Magyar* 1999. Újítások... 207-211.
- 11 Ld. Ásatási Jelentés RRM. Régészeti Adattára, *Gömöri-Magyar* 1999. Újítások... 212-226.p.
- 12 *Gömöri-Magyar* 1999. Újítások... 218-220.,223-224., 1999.június 25-én az MTA Régészeti Intézete Igazgatójától, Bálint Csanádtól a 238/1999 számú faxban a következő szerepel: „Izgatott kíváncsisággal olvasom a szenzációs lelet híret, melyről néhány nappal ezelőtt Fodor Pistától hallottam. Ezúton szeretnék fölkeríteni arra, hogy az Intézetünkben egy általad megjelölt időpontban tarts előadást a leletről és a leletkörülményekről. Az előadásra nemcsak a régészeket, de a rokon tudományok kiemelkedő kutatóit és valamennyi érdeklődőt is meghívunk.”
- 13 Sinkovics Ferenc: Rovás a fúvókán. A büi lelet üzenete. Demokrata 1999)19. (Továbbiakban: Demokrata 1999/19 /16-17. Ebben szerepel: „...Stampler Imréé, a somogyjádi általános iskola egykori igazgatójaé a felfedezés érdeme...” Ebben a cikkben megtalálható Berkesi G. megfajtése: anyónak papa szöveg is, de jogellenesen sem az ásató: a Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága; Kaposvár, sem az ásatásvezető: dr. Magyar Kálmán sincs megemlítve.
- 14 *Gömöri-Magyar* 1999. Újítások... 212-225., *Vékony Gábor*: Székely írás legrégebbi emléke Bodrog–Alsó-Bü vaskohászati műhelyéből The Oldest Inscription in Szekel Runiform Script. Hagyományok és Újítások a korai középkori vaskohászatban Traditions and Innovations in the early medieval iron production Sopron-Somogyfajs 1999. (szerk.: Gömöri János) Továbbiakban: *Vékony* 1999. Újítások... 226-229.

- 15 1999. november 3-án Budapesten az MTA Régészeti Intézete és a Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága közös rendezésében *Gömöri-Magyar-Vékony team*, míg 1999. november 5-én Kaposváron a PAB és a Tudósklub rendezésében tartott Régészeti Konferencián *Magyar Kálmán* mutatta be a leletet tudományosan.
- 16 Mentésre váró leletek címmel a A Kis-Újság fóruma rovatban, Kis Újság II. Új évfolyam 16. szám 1999. ápr. 23. 4. Berkesi Gyula magántanár írásában megint nem szerepel az ásató és az ásátásvezető...; A Szittyakürt 1999. augusztusi számában a 9. oldalon ugyancsak Berkesi Gyula írta: "...mindez ideig a leletről egyetlen hiteles fotót sem látott a tudományos közvélemény... Vajon szabad-e önhatalmulag elzárni: eltitkolni...?..." Gömői János szóbeli közlése szerint, a régészeti terület letakarásával kapcsolatban május 29-én, a somogyfajsi konferencia utáni helyszíni látogatás során Stampler Imre is negatív véleményeit hangoztatta...
- 17 Berkesi Gyulán kívül fotót kért: Oláh András (Debrecen), Dr. Erdélyi István (Budapest), Dr. Ágh József (Dunaferr), Bertalan Béla (Tab), Dr. Buda Bálint (Kaposvár) s itthonról, és külföldről is még sokan mások. Dr. Király István Szabolcs átvett egy színes nagytárat a Dunaferr május végi konferenciájának a meghívójához.
- 18 Oláh András (Debrecen) írása szerint HU-t-ÁNAK a megfjtés. A Népszabadság, LI. évf. 193. sz. 1999. aug. 20. 7. old. szerint a felirat olvasata: HONAK. (Ld. Ráduly János írását) és más; kéziratban vagy a sajtóban közzétett véleményét.
- 19 A Somogy Megyei Önkormányzat ezért kezdeményezte Dr. Csapó János egyetemi tanár szervezésében a 2000. február 11-én a Tudósklubban sorra kerülő kaposvári kerekasztal megbeszélést.
- 20 Népszabadság 1999. júniusi 25. számának címlapja még kérdőjellel, a Blikk 1999. júliusi 18. oldalán már úgy szerepelt, hogy a Kettős honfoglalásról szóló elmélet szerint ez a nemzetség (a Bó!!!) érkezett először a Kárpát-medencébe... (Írta: Sebestyén Andrea), a TV3, az RTL Klub már külön erre „hegyezte ki” a hírt.
- 21 Ld. Javaslat Óskohászati múzeum és Millenniumi Magyar Emlékhely létesítésére-Magánkutatói történezművészeti Kelt, Somogyjád, 1999. április 15.
- 22 Bodrog-Alsó-Bü-Temető-dűlő (Hrsz:0140/14) X. századi vaskohászati telep múzeuma építési engedélyezési terve JSZ:10-436/99.1999. április ARKER'S Vezető tervező: Lőrincz Ferenc
- 23 Bodrog és társult községek önkormányzatai (Osztopán, Somogyjád) a Nemzeti Örökség Program'99 Pályázaton a Régészeti Műemlékek számbavétele, feltárása és kutatási eredményeinek közzététele témában a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumától 1,5 millió Ft-ot nyert a X. századi vasolvasztó műhelyek régészeti feltárására.
- 24 Először 1999. március 26-27-én, majd április 8-án végeztük el az ásátási terület teljes és többrétegű lefóliázását. Másodszor 1999. július 14-15-én, *Márton Péter és Gömői János* archeomágneses vizsgálatai és a rádiocarbon meghatározáshoz szükséges mintavételei után újabb fóliarétegekkel erősítettük meg lelőhelyünk védelmét.
- 25 Ld. *Márton Péter* egyetemi tanár (ELTE) tanulmányát a SMK 14. számában.
- 26 A hármas team július 14-én a bodrogi helyszínen egyeztetette a további kutatások, vizsgálatok és a közlések feladatait. Megegyeztünk az ásátás, a rovásírásos lelet és megfjtése első közlésében a SMK 14. kötetében. (Időközben megjelent *Vékony Gábor*: A székely írás legkorábbi emléke Bodrog-Alsó-Bűn Nyelvünk és Kultúránk 107.1999. július-szeptember Műhely rovat 36-47.p. (Továbbiakban: *Vékony* 1999. Nyelvünk...))
- 27 Külön köszönöm *Bálint Csanád* igazgatónak, hogy ezt a lehetőséget biztosította az intézet keretén belül. Köszönet jár *Fenyvesi Róbert* fotósnak a fekete-fehér felvételek, míg *Berzsenyi Brigitta* régész-archeobotanikusnak a színes dia-makro felvételek elkészítéséért.
- 28 Ekkor írta alá a Múzeum képviselőjében: dr. Király István Szabolcs megyei múzeumigazgató és Heizler Kornél bodrogi polgármester a Munkatervet és a Költségvetést, amely az 1,5 millió Ft-os költség múzeumi felhasználását tette lehetővé.
- 29 Külön köszönet a feltárásban részt vevő fizikai munkásoknak, akik Szegvári Zoltán művezetővel együtt hosszú hónapokig türelemmel vártak munkabérük megérkezésére. A bodrogi és a társult önkormányzatok segítségével nélkül, még saját hitelünkre sem tudtuk volna elvégezni ezt a hatalmas munkát. A több réteg fóliával letakart műhelygödört és objektumait fóliába csomagolt homokkal és földdel töltöttük fel. A fagy és az állati kártevők ellen kukoricaszárral, sással fedtük be teljesen, illetőleg patkánymérgek elhelyezéséről gondoskodtunk.
- 30 Elvégeztük a bonyolult rétegtani viszonyok pontos meghatározását, az előkerült objektumok, leletek korának megbízható ellenőrzését, valamint a teljes műhely feltárását. (Ld. *Gömői János és Magyar Kálmán* Ásátási Jelentését, RRM Régészeti Adattára).
- 31 Az elnökölő, *Bálint Csanád* összegzésében hitelesnek fogadta el a rovásírásos leletünket, amelynek korát a X-XI. századra keltezte. Elutasította a sajtóban tévesen megjelent híreket, hogy a leletet Stampler Imre vagy Berkesi Gyula fedezte volna fel. Az ugyancsak az elnökségben helyet foglaló Király István Szabolcs olvasta fel a távolmaradók: *Hajdú Péter, Róna-Tas András és Fodor István* írásos véleményét. Az utóbbiak eredeti példányai a RRM Dokumentációs Irattárban megtalálhatók.
- 32 Ld. Kossuth Rádió teljes helyszíni hangfelvételi anyagát, amelyet részben később le is adott.
- 33 Ld. *Gömői János* tanulmányát a SMK 14. kötetében.
- 34 Ld. *Márton Péter* közleményét a SMK 14. kötetében.
- 35 *Vékony Gábor* nem fejtette ki részletesen a megfjtést, hanem betűtáblázata segítségével hivatkozott a korábbi írásaiban megjelent jel-és szöveg értelmezésére (*Vékony* 1999. Újítások... 226-229., *Vékony* 1999. Nyelvünk... 36-47.). Az első jelnél módosította álláspontját, hogy a fotó-és a vetített diaanyagra hivatkozva a székely írás jelének a közepén felfedezni vélte a + jelet. Ez utóbbi mellékjelet a vetítés során *Harmatta János* is megtalálta.
- 36 *Harmatta János* szerint a 4 jel megfjtése a székely rovásírás szerint fonak vagy a jeneszeji rovásírás szerint ege jenk, vagyis az ege=gazdája, ura jelentésű, birtokos esetben lévő finnugor eredetű elem. *Benkő Lóránd* hozzászólásában kifejtette, hogy a 2. jel csak o jele lehet. A 4 betű 2 fonémát ad és 3 fonémának kellene lenni. A fonak szavát nem tudja a X-XII. századba visszavezetni. *Hajdú Péter* 7 pontban összefoglalt írásos véleményében az 5.-nél szerepelt: A fonak=fuinak 'fűjnek, fűjnatnék' értelemben az író kéz perszonifikálja azt a tárgyat, amire írt és annak a szándékát próbálná meg kifejezni. Hogy mennyire védhető az efféle „mágikus” nyelvhasználat jelen esetben-ez előttem nem világos... A fűjnek alakot nem tartom éppen szerencsésnek-'fűjnek'értelemben... Erénye viszont a kísérletnek, hogy nem a sumér nyelvből deríti fel ennek a piciny kis „írásjelnek” (?) a magyarázatát jegyzi meg Hajdú Péter.
- Róna-Tas András* 18 pontban foglalta össze írásos véleményét. A 6. pontban írja: a *terminus post quem* és *ante quem* megállapítható a kohók használatának más adataiból, valamint egyéb, a darabokkal együtt föld alá került

- leletekből. Ezeknek a kronológia szempontjából történő elemzése elengedhetetlen. A rovásírás megfejtésével kapcsolatban szerinte: az első jel előfordul egyszer a nagyszentmiklósi és kétszer a szarvasi feliraton. Előfordul továbbá más kelet-európai feliratokban is. Ugyanakkor, szemben *Vékony* érvelésével, nem fordul elő a kései székely rovásírásban. *Róna-Tas* 13. pontja szerint: a második jel a nagyszentmiklósi leletekben háromszor, a kelet-európai emlékeken több ízben fordul elő, ugyanakkor formailag közel áll a székely rovásírás <o> jeléhez. Erről egyébként megjegyezném, hogy (u) olvasata teljességgel megalapozatlan. A 14. pont szerint a harmadik jel esetében „a *Vékony* által feltételezett ligatúra <na> igen ritka, s ahol előfordul, ott előfordul a nem ligált <n+a> is. Másodsorban a kései székely rovásírásban rendszerűen a hosszú magánhangzókat írták ki és a rövideket nem. Ennek a jelnek megítélése tehát a vonal értékelésétől és a ligatúrák kronológiájától függ. A 15. pontja szerint: a negyedik jel kétségtelenül a székely <k>, amely eredetileg magashangú szavakban szerepelt. Hasonló jel a kelet-európai emlékekben nem található.
- Róna-Tas* végül azt írja: összefoglalóan megállapítható, hogy noha négy írásjelből messzemenő következtetéseket levonni nem ajánlatos, mégis az a tény, hogy egy írásjel nem található a székely rovásírás betűkészletében, egy pedig a szarvas-nagyszentmiklósi írásban a két írás közé helyezi emlékünket (16. pont).
- Fodor István* írásos véleményére még külön is kitérünk. *Vékony Gábor* megfejtésével kapcsolatban jegyzi meg *Fodor*, hogy „Sajnálom, hogy soha egyetlen, a témakörrel kapcsolatos nemzetközi konferencián sem számolt be eredményeiről, ahol pedig a résztvevők érdemében szólhattak volna hozzá megfejtéséhez.” A hozzászólót *Vékony Gábor* östörténeti nézetei is irritálták, megjegyzi: „Sajnos, azt kell gondolnom, hogy a Bodrog-büi feliratnak a fentebb ismertetett östörténeti elmélet miatt *kellett* székely-magyar nyelvűnek és a X. századnak lennie, nem pedig az alapos és körültekintő elemzés miatt.” A felolvasásból kiderült, hogy a hozzászólót más esetben is súlyos indulat vezeti pl. „Frankfurtban rovásul akarták kiírni országunk nevét. Szerencsére a frankfurti rendezők nem voltak ennyire mucsaiak...” jegyzi meg *Fodor*.
- 37 *Róna-Tas András* – november 3-án felolvasott – írásos véleménye 1. és 16. pontja.
- 38 *Fodor István* és *Vékony Gábor* már júliusban a Györfly Miklós szerkesztésében leadott-vasárnap délelőtti rádióműsorban „összecsaptak” a lelettel kapcsolatban. *Vékony Gábor* közlése szerint vitapartnerre négy szemkört felvetette, hogy „szerinte ez a lelet hamisítvány”... Tekintettel, hogy *Fodor* értesítette *Bálint Csanádot* is a leletről, így a különböző kételyeit a szakmában másutt is elmondhatta...
- 39 Idézet *Fodor István* írásos hozzászólásaiból: „nem a gyakran tapasztalható rövid életű fellángolásáról volt itt szó, hanem a céltudatos ember főállású kutatókat megszégyenítő (sic!!!) programjáról...” *Fodor István*: Vélemény a Bodrog-büi rovásírásleletről *História XXI.* évfolyam 8. szám (Továbbiakban: *Fodor* 1999. *História*...) 31.
- 40 *Magyar* 1991. 15.p. 15.jegyz., Ásatási Jelentés 1998. RRM Régészeti Adattára, RRM Leletbejelentési Füzet 1982-től vezetett része stb.
- 41 Id. *Magyar Kálmán* Ásatási Jelentését 1999-ből (RRM Régészeti Adattára), valamint az ún. kaposvári Tudósklubban 2000. február 11-én tartott Kerekasztal megbeszélés felolvasott anyagát.
- 42 Ld. Ásatási Napló 1999. RRM Régészeti Adattára, valamint az 1999. november 3-i budapesti kerekasztal megbeszélést, ahol *Bálint Csanád* kérdésére a nyilvánosság előtt is tisztáztuk a cserépmosónő „leletfeltaláló” szerepét.
- 43 Ld. 13. jegyzet. Nem állja meg az az állítás a helyét, hogy csak azért dolgozott Kiss Ágota „mert részt szeretett volna venni abból a nemes munkából, mely a lakóhelye határában, ily jelentős hely feltárása közben történt. Az már külön isteni csoda, hogy Kiss Ágota felismerte a rovásírást...” Mint már hangsúlyoztuk, mi, Gömőri János kollégával minden darabot az előkerüléskor és a mosás után is átvizsgáltunk a helyszínen. Egyetlen fontos vagy korhatározó, illetőleg egyedi darab nem került el a figyelmünket, s ebben az esetben is minden fontosabb darabot, különösen amin minta volt, már eleve különraktuk a további vizsgálatokra.
- 44 *Fodor* 1999. *História* 31.p. szerint: „ezek a lelet előkerülésekor még nem tűntek fel az ásatóknak, (mert a darab sáros volt, hiszen azért mosattuk meg!!!) hanem a lelet tisztítását végző Kiss Ágota pedagógusnő *fedezte fel azokat* ... *Fodor* szerint az is baj, hogy „nem kapcsolható egyértelműen egyik kohóhoz sem, csak nagyjából sejtethető, hol helyezkedett el.” (*Fodor* 1999. *História* 32.)
- 45 Ld. *Magyar* 1999.6., valamint az 1999. november 3-án tartott budapesti kerekasztal megbeszélést, illetőleg Ásatási Dokumentáció; a 2. gödör és az alatta lévő rétegek metrajzját (Felmérte: *Gömöri János*)
- 46 *Fodor* 1999. nov.3-ára elküldött írásos hozzászólása, valamint *História* 1999.32.
- 47 Ld. Ásatási Dokumentáció RRM Régészeti Adattára; ásatási fotók és rajzok
- 48 *Fodor* 1999. *História* 32. szerint: „Eljárásukban vétettek csupán, amikor előbb tárták a közvélemény elé ötleteiket, mintsem ellenőrizték volna azok szakmai megalapozottságát.” *Fodor* ebben téved, mert mi csak június 24-25-én tártuk a sajtó elé ásatási eredményeinket. A közvélemény már április közepétől a Berkesi-féle társaságtól „félretájékoztatt” volt.
- 49 Sinkovics Ferenc: Rovás a fűvőkán. A büi lelet üzenete. *Demokrata* 1999)19.16-17.p. „Számos feltárás után jutott el Bodrog határába, azaz Bú-pusztára Stamler Imre”. (Ld.13.jegyzet.)
- 50 „...Érthető, hogy sem *Dr. Magyar Kálmán*, sem *Gömöri János* régészek nem tudták olvasni őseink üzenetét. Ez tény, nem az ő bűnük, mégis figyelemfelkeltő, hiszen bemutatja azt az állapotot, mely a régész-történelemszűrés múltjának, esetleg jelenének is sajátja” (Szittyakürt 1999. augusztus 9. Nyílt Levél A Hungaria Szabadságharcos Mozgalom Történelemszűrésének! Vajon mit szólna ehhez a két éve elhunyt professzorunk, a kitűnő László Gyula? Mi ugyanis tőle tanultuk meg a „szakmát”, talán nem középiskolás fokon...
- 51 Ld.12. jegyzet. Az ásatásvezető a legtájékoztottabb szakembert próbálta a megfejtéshez megnyerni, aki a régészeti és nyelvészeti kérdésekben is „otthon van”. Róla *Zoltán András* írta „Lappangó” szláv eredetű szavaink: szid, szégyen (MNY XCV. 1999-1.59.old.) tanulmányában: *azt, hogy szláv (német-török-) magyar nyelvi kapcsolatok feltételei a Kárpát-medencében a IX. században, sőt annál korábban is megvoltak... Vékony Gábor* (A kárpát-medence népi-politikai viszonyai a IX. században: Életünk (Szombathely) 1997:1145-70,1317-40) *legutóbb nyelvészeti érvekkel is bizonyította.*
- 52 Az 1999. november 3-án a budapesti kerekasztal megbeszéléseken szereplő előadások hangzottak el; több újabb kutatási eredmény bemutatásával. A rovásírásos tárgyról készített kétszeres nagyítású, kiégetett agyagmáslolat mellett két vitrinben, magyarázó tablókka, rajzokkal és fotókkal együtt a keltező tárgyak is kiállítást nyertek.
- 53 Stamler Imre: Ősi írás, eltemetett kincseink. Meddig lesz még páncebán a rovásírásos lelet, s föld alatt a műhelyek Bodrog-Bűn? *Somogyi Hírlap* 2000. január 22. szombat

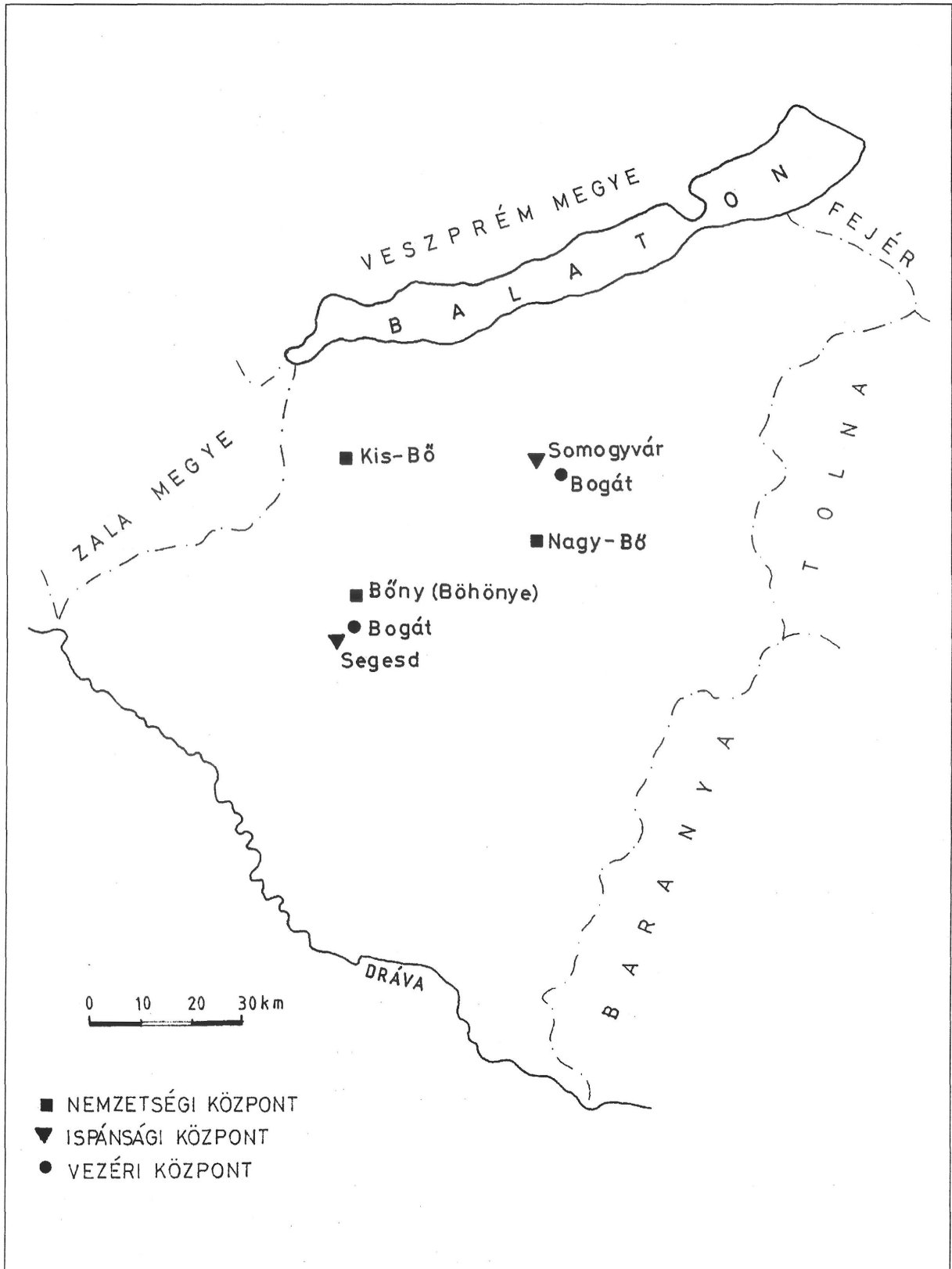
- (11.old.) (Továbbiakban: Stampler 2000. Somogyi Hírlap).
- 54 „Pályázatunk elutasításában Gömöri János véleménye döntő volt... A szakértő állítása azonban tarthatatlan, méltánytalan, mondhatom botrányos... a leleteket a szakszerűtlen letakarás miatt nem tudtuk nekik megmutatni, szponzorainknak és másoknak sem... 18 hónapon át egyetlen tudóst, államférfit nem sikerült a botrányosan „védezt” lelőhelyre hívni...A régészek, köztük Magyar Kálmán is, képtelenségnek tartották állításaimat, s hiába volt pénz a feltárára, az ásatás elmaradt...Ezután (írja Stampler Imre) az ásatás munkáiban nem vettem részt, mivel ezt a minisztérium támogatta. Attól kezdve csak a régészek nyilatkoztak mindenütt (és a *Demokrata*, a *Szittyakürt*, a *Kis Újság stb!!! ahol Stampler Imre és Berkesi nyilatkoztak...!!!*) (a szerző), s kiderült: szakmailag és erkölcsileg hiteltelenné akartak tenni bennünket.” (Stampler 2000. Somogyi Hírlap 11.old.)
- 55 Gömöri János, *Magyar Kálmán, Király István Szabolcs, Költő László, Stampler Imre, Kiss Ilona polgármesternő* vettek részt benne. Kimentette magát Ágh József.
- 56 Dr Csapó János egyetemi tanár (PATE Kémiai Intézet) szervezte, mint a Tudós Klub elnöke a Somogy Megyei Önkormányzat felkérésére.
- 57 *Magyar* 1984, Levéltári Évkönyv 3-6., Anonymus Gesta Hungarorum Bp. 1975. (ford. *Pais Dezső*) 127.
- 58 *Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában Bp.1894.II.* (Továbbiakban: *Csánki II.1894.,...*) 594-595., *Kristó Gyula-Makk Ferenc-Szegfű László: Adatok a korai helyneveink ismeretéhez I. Acta Historica XLVI. Szeged,1973.* (Továbbiakban: *Adatok I. 1973.,...*) 60-61., 68-69.
- 59 *Györffy György: István király és műve Bp.1977., 7-667.* (Továbbiakban: *Györffy 1977.,...*)
- 60 *Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára I. A-K. Budapest 1988, 248-250.*
- 61 *Adatok I.1973, 68-69.*
- 62 *Szabó János Győző: Árpád-kori falu és temetője Sarud határában I. Egri Múzeum Évkönyve 1973-1974.Eger, 1974.* (Továbbiakban: *Szabó János Győző 1974.,...*) 28.46-49.
- 63 *Szabó János Győző 1974, 46-47., Magyar 1984, Levéltári Évkönyv 30-33.,39.p.109.jegyz.*
- 64 *Györffy György: A honfoglaló magyarok települési rendjéről. Arch.Ért.1970, 2.205-206.*
- 65 Az okleveles anyagokra való részletes hivatkozást Ld. *Magyar 1984, Levéltári Évkönyv 1-13.,34-37.*
- 66 *Csánki II. 1894.,595., Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig I.Bp.,1900* (Továbbiakban: *Karácsonyi I. 1900.,...*) 275-283.
- 67 *Karácsonyi I. 1900,276-277.*
- 68 *Uo. és Bónis György: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Budapest 1971,61.* (Továbbiakban: *Bónis 1971.,...*), *Bertényi Iván. Az országbírói intézmény története a XIV. században. Budapest,1976.129.* (Továbbiakban: *Bertényi 1976.,...*)
- 69 *Bónis 1971.62.*
- 70 *Magyar 1984, Levéltári Évkönyv 5-13.,31-33.*
- 71 *Karácsonyi I. 1900,280.*
- 72 *Magyar 1984, Levéltári Évkönyv 8.p.*
- 73 *Solymosi László: Nagybjom és pusztáinak története Kaposvár,1979.* (Továbbiakban: *Solymosi 1979.,...*) 44.
- 74 *Magyar 1984,3-13.,31-33.*
- 75 *Uo., A fonyódi járásban lévő birtokaira Ld. Müller Róbert: a fonyódi járás középkori településhálózata. Levéltári Évkönyv 6.1975.37.p., Karácsonyi I.1900,281-282.*
- 76 *Magyar 1984, Levéltári Évkönyv 10.,35.41-42.jegyz.*
- 77 *Magyar 1984, Levéltári Évkönyv 35-36.p.41-42. jegyz., 36.p.43.jegyz., Magyar Kálmán: Marcali története a hon-*
- foglalástól a mohácsi vészig. Marcali története, várostörténeti monográfia, Marcali,1990. (Továbbiakban: *Magyar 1990.,...*) 62-63.,65-68.
- 78 *Magyar 1990, 70-73.*
- 79 *Bónis 1971.64., Bertényi 1976, 128-129.,192-193.,240.*
- 80 *Bónis 1971, 61-65.,71-72.,81.,86.,178-179.,192.,195.*
- 81 *Karácsonyi I.1900,281.*
- 82 *Uo.282.,277., Csánki II.1894,696-697.*
- 83 *Solymosi 1979, 44.*
- 84 *Magyar 1984, Levéltári Évkönyv 10-11.,31-33.,34-36.*
- 85 *Karácsonyi I.1900, 281., Magyar 1984, Levéltári Évkönyv 12.,36.49.jegyz.*
- 86 *Karácsonyi I. 1900,282., Somogy vármegye MVV é.n. (szerk.:Csánki Dezső)* (Továbbiakban: *Csánki MVV...)* 423.
- 87 *Csánki MVV 423.*
- 88 *Veszprémi Regeszták (1301-1387) Összeállította: Kumorovitz L. Bernát, Budapest 1953,129.61., Karácsonyi I.1900,278.*
- 89 *Csánki MVV 423.,* valamint 1229-ben és 1495-ben is a székesfehérvári káptalan birtoka (Csánki MVV 48.), valamint a Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis (Továbbiakban: MREV) IV.Budapest,1907.51. XLVII. szerint Bű possessio, valamint a possessiones suprascriptas: Beut...szerepel.
- 90 *Magyar 1984, Levéltári Évkönyv 12-13.,36.p.56-62.jegyz.,37.p.63. szerint MREV II. Budapest 1899, 69.78. említi, hogy Bun,Byw (Bú) parochia is archid. Simigiensi;parochus:Dominicus, 1333-1335., Csánki MVV 109., Thuróczy János: A magyarok krónikája Budapest 1980. (ford.: Horváth János) 163.*
- 91 Már csak a helynevek, illetőleg a kataszteri térképek őrzik-Felső-Bű-vel együtt-ezt a jelölést (Somogy megye földrajzi nevei c. munkában (szerk.: Végh József) Budapest 1974. (Továbbiakban: Somogy földrajzi nevei...1974.,...) 7-1174.
- 92 *Magyar Kálmán: Somogyvár ispánsági-és megyeközpont-ról. Somogy Megye Múltjából. Levéltári Évkönyv 10. Kaposvár,1979.49-56., Pusztai Rezső: Jelentés az Országos Történeti Múzeum Adattárának 245/1955.RRM. Régészeti Adattára 503.* (Továbbiakban: *Pusztai 1955.,...*)
- 93 *Magyar 1984, Levéltári Évkönyv 37.p.69. jegyz. szerint: 50x25x7 cm-es fehérmárvány, LIBERO PATERI. E. LIBERE MANILIA FIRMINA U.S.L.M.*
- 94 A fénymásolt újságcikketek Lévai József szívességéből kaptam meg. Köszönet érte.
- 95 Több ízben beszélgettem az egykori tulajdonos fiával, a ma is ott élő Nagy Lajos kovácsmesterrel, aki szerint évekig a házuk környékén heverték a talált leletek, köztük a fehérmárvány síremlék is.
- 96 *Magyar 1981,45-60.,63-66., Magyar 1984,16-20.,37.p.71-77. Jegyz., Magyar 1993,59-60.*
- 97 Legépebben a szentély és a Ny-i bejárati hajófalak, a torony és az itteni sarkokon megmaradt két téglatámpillér alapfalai kerültek a felszínre. Ld.96.jegyz.
- 98 Az erdősítés, illetőleg a különböző beásások gödrei miatt az apszisos szentély és a hozzácsatlakozó Ny-i hajó fal-rész alapozásait figyelhettük meg (Az esetleges helyreállítás során, a visszatemetés miatt, teljesen feltárandó!).
- 99 *Magyar 1981, 51-57. Részletesen tárgyalja; részben érinti Magyar 1984, Levéltári Évkönyv 17-19., valamint a 37.p.71.jegyzet, ahol külön érdekes a IX. számú szelvény sarkában előkerült téglával, kövel kirakott sírhely. A II/1 számú szelvényben előkerült homokos csillámkövel azonos anyagú 13 darab és a 4 téglatöredék pedig a 125-126. gyermeksimái előkerült =28x15, 5x5 cm-es téglával megegyező.*

- 100 *Magyar* 1981,51., *Magyar* 1984,19-20.,32-33., *Magyar* 1993,54.
- 101 A 25. számú bolygatott sírnál a Mária királynő obulusa (1387-1395) C.N.H.II.125.B., illetőleg a 25. számú bolygatott sírnál talált Zsigmond ducát (1427-1430) C.N.H.II.128.datálja a támpillér, illetőleg a torony készítését pontosabban a XV. század első felére. (*Magyar* 1984, 37.p.72. jegyz.).
- 102 *Magyar* 1981,51-57.
- 103 *Magyar* 1981,58., *Magyar* 1984,21.,28-31., valamint *Magyar* 1993,62.,72.
- 104 *Magyar* 1984,22., *Magyar* 1991, 14-15.,32., *Magyar* 1993,61. szerint a középkorban a papok, a szerzetesek lakhelye is itt lehetett.
- 105 *Magyar* 1991, 13.p.6.kép.
- 106 *Magyar* 1984, 22-24.,38.p.80.jegyz., *Magyar* 1991,13.p.6.kép és 14-15.p.
- 107 Leltári számuk =99.81.1.-99.86.1., vagyis összesen 4 perem és oldaltöredék, valamint 7 darab oldaltöredék.
- 108 99.81.1.Ltsz-ú darab =peremvastagsága:2,7 cm és oldaltöredék H:22,5 cm Sz:12,2 cm. V: 1,2 cm. Barnáspiros színű, nagyméretű, a peremen kívül-belül hullámvonalakkal, illetőleg nyaktól lefelé 3 hullámvonallal díszített szemcsés, erősen soványított anyagú, kihajló gallérpemmel.
99.82.1.Ltsz-ú darab = perem és oldaltöredék H:10,5 cm Sz:10,5 cm V:1,2 cm peremvastagság: 2,7 cm. Barnászürke, kihajló gallérpemmel, vastag nagy edény darabja, peremen kívül- belül hullámvonal díszítéssel, a nyaktól lefelé 3 hullámvonallal díszített.
99.83.1.Ltsz-ú darab = perem-és oldaltöredék H: 14,7 cm Sz:9,2 cm V:1,6 cm peremvastagság: 1,9 cm Barnászürke, gömbölyített peremmel, szemcsés, soványított anyagú, vastag, nagyméretű edény díszítetlen darabja.
99.84.1.Ltsz-ú darab = oldaltöredék H: 10,6 cm Sz: 6,2 cm V: 0,6 cm gömbölyített, szürkésbarna, kívül a vonalkázás alatt kettős hullámköteg dísz található.
99.85.1.Ltsz-ú darabok (6 darab) = oldaltöredékek H: 12,4 cm Sz: 11,4 cm V: 1,2 cm Kívül fekete, hullámvonalakkal díszített, belül barnáspiros színű, erősen vastag, nagy edény, soványított anyagú töredékei.
99.86.1.Ltsz-ú darab = perem-és oldaltöredék H: 10,8 cm Sz: 8,2 cm peremvastagság: 1,5 cm oldal V: 0,3 cm Kihajló, enyhén tagolt, az oldalon vékony párhuzamos vonalkázás díszítései, enyhén fekete.
A 99.81.1., a 99.82.1., a 99.83.1. Ltsz-ú és valószínűleg a 99.85.1. Ltsz-ú darabok tartoznak egy lelőhelyhez, illetőleg azonos, nagyméretű gabonatarató hombárokhoz.
- 109 Ezek a díszítések megegyeznek a Temető-dűlőben talált perem-és oldaltöredékek hullámvonal díszítéseivel (Ld. *Gömöri-Magyar* 1999. Újítások...221-222.p.1.ábra,2.ábra és 3.ábra peremdíszítéseit).
- 110 *Magyar* 1984,24., *Magyar* 1991,14-15., *Magyar* 1993, 99-100.
- 111 81.8.2. Ltsz-ú ezüst dénár. IV. Béla (1235-1270) C.N.H.II.229., Unger M. 213. Ritka darabja. A 81.9.1. bronz obolus, Zsigmond (1436), 81.8.1. Ltsz-ú és a 81.9.2. Ltsz-ú ezüst dénárok I. Mátyás 1482-1486-os típusai, valamint a 81.9.3. Ltsz-ú ezüst dénár I. Zsigmond (Nagy) lengyel, típusa amely 1506-1521. közé keltezhető.
- 112 *Magyar* 1991,14-15.
- 113 A 81.1.1 Ltsz-ú darabtól kezdve egészen a 81.7.15. Ltsz-ú darabokig Összesen: 81 darab tárgy. A 81.5.24. és a 81.5.25. Ltsz-ú bronzöntvény és salakmaradványok egy ötvös műhelyére is utalhatnak (Ugyanakkor több bronz-tárgy is, Ld. 81.10.1. Ltsz-ú előkerült a területről).
- 114 *Magyar* 1984, 24-26.,31., *Magyar* 1991, 15.,16.p.1.ábra., *Magyar* 1993, 100.
- 115 *Magyar* 1984, 27.,31.,37.p.77.jegyz.
- 116 Uo., valamint *Magyar* 1991,15.
- 117 *Magyar* 1984, 28-30.,21.p.8.ábra és 38.p.88-95. Jegyzetek.
- 118 *Schmidt Miklós* a veteményesek szélén engedte 1981-ben a két kutatóárok nyitását. 1982-ben a veteményes teljes kártalanítása után végezhetők el a teljes feltárást szelvényekkel (Ld. Ásatási Dokumentáció RRM Régészeti Adattára)
- 119 Ld.90. jegyzetünk
- 120 *Magyar* 1984, 28-30.
- 121 A támpillér és a Ny-i fal csatlakozásánál I. Ulászló (1443) ezüst dénárját utánzó hamis bronz dénár került elő / Ld. *Magyar* 1984, 29.,38.p.93. jegyzet.
- 122 *Magyar* 1984, 28-30., *Magyar* 1993, 62., 65.p.13.ábra 2-6.
- 123 *Magyar* 1981, 58.p. és 49. jegyzet.
- 124 *Magyar* 1982. Kézirat 1-50.p. Levárdy Ferenc is véleményezte és kivitelezésre javasolta a visszatemetett falmaradványok romkertként történő bemutatását.
- 125 Stamler Imre ekkor átadta a somogyjádi garázsában őrzött-általa begyűjtött leletanyagot. Kosaras Tibor gépkocsivezetővel bemértük és facövekekkel kitűztük a kohóhelyek nyomait, hogy a további szántástól; talajmunkától megkíméljük a jól látható kerek foltokat, elszíneződéseket.
- 126 Ezek nyomait a 10 év alatt folyamatosan tartott helyszíneléseink során rendszeresen megtaláltuk. Különösen a dombtető északi nyúlványán került elő sok római leletanyag. A déli lejtőkön középkori cserépmaradványok mutatkoztak a legutóbbi időkig.
- 127 Ezeket az 1998. május 6-án megkezdett szondázó kutatásaink során is rögzítettük lelőhelyünkön, valamint a tőle 200-300 méterre, a Pogányvízhez közelebbi, inkább az erdőszél melletti területen. 1999. októberében *Szegvári Zoltánnal* és *Gömöri Jánossal* folytattuk itt a helyszínelést.
- 128 Az 1998. március 26-án történt bejelentést Költő László jegyezte be az 1982-től vezetett Leletbejelentő Füzetbe. Ld.8. jegyzet.
- 129 Ásatási Jelentés és Napló. RRM Régészeti Adattára, valamint *Magyar* 1999, Újítások...209.p.
- 130 *Magyar* 1999, Újítások... 207-211.p., *Magyar* 1999 /3-4.8.p.
- 131 1998. november 6-án Stamler Imre kíséretében történt a mintavétel, amelynek eredményét 1999. június 14-én tudtuk meg hivatalosan.
- 132 *Gömöri János*: Óskohó Múzeum. X. századi vasolvasztó műhely. Somogyfajsz 1996.1-2., Uő.: X. századi vasolvasztó műhely Somogyfajszon. BKL Kohászat 1996. július-augusztus 126.évf.7-8.sz.270-279., *Gömöri János*: A somogyfajsi őskohók. História 1996.VIII.26-28., *János Gömöri*: Open-Air Museum Somogyfajsz 10th Century Ironsmelting Workshop, Excursion Guide 31st International Symposium on archeometry, 27 April-1 May 1998 Budapest, Bp.1998.21-25.
- 133 *Magyar* 1999, Újítások...208-209.
- 134 1999. januárban közölte telefonon először *Márton Péter*.
- 135 Ld. Ásatási Jelentések RRM Régészeti Adattára, valamint *Gömöri-Magyar* Újítások...212.p.
- 136 *Gömöri-Magyar* 1999. Újítások...212-224.
- 137 Ásatási Jelentések RRM Régészeti Adattára, valamint *Gömöri-Magyar* 1999. Újítások...213-216.
- 138 Ld.7.jegyz.
- 139 *Gömöri-Magyar* 1999. Újítások...212-226.
- 140 *Magyar* 1999. Ásatási Jelentés: A feltárt műhely (ek) helyszíni védelme és bemutatása, akár múzeumi szinten, fontos lenne; egy befejező feltárási keretében.

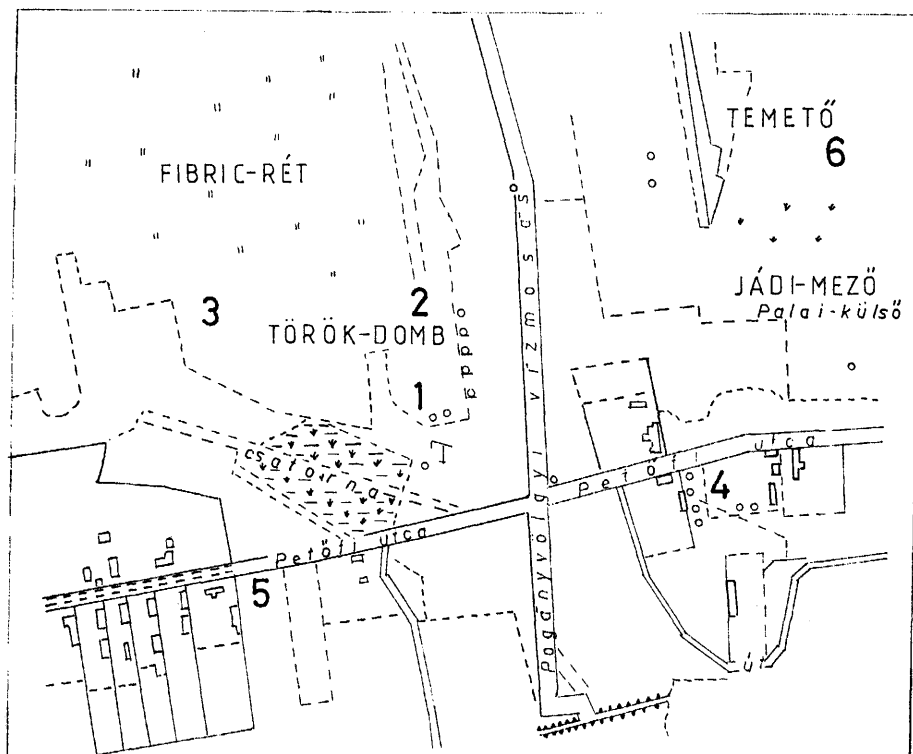
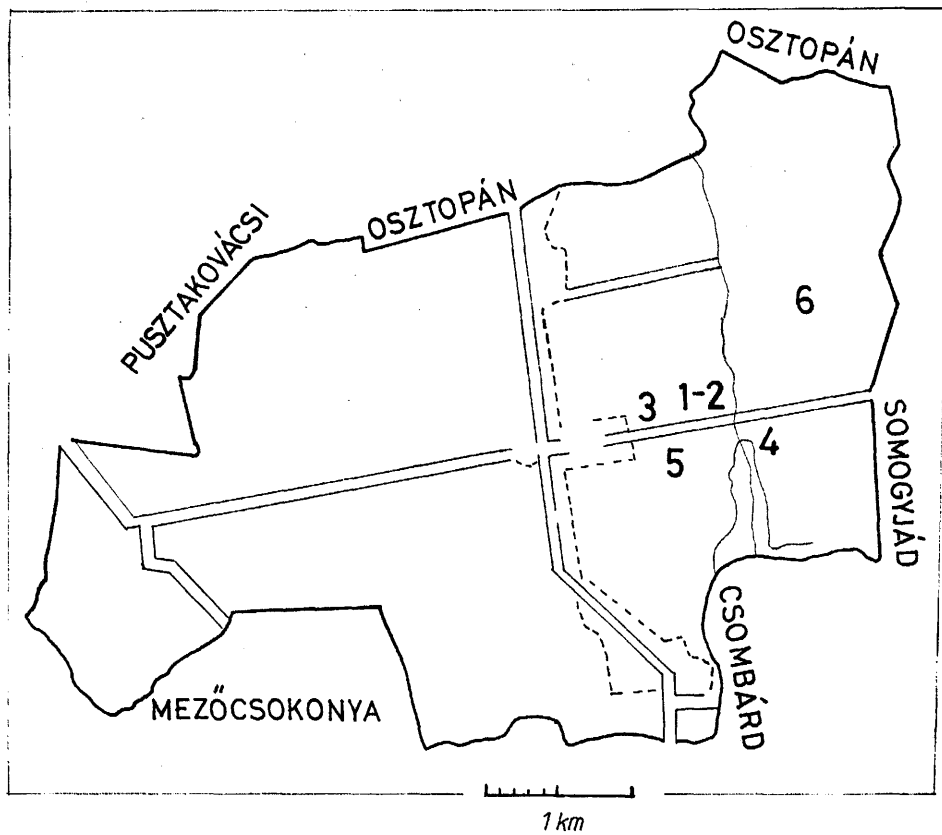
- Gömöri 1999. Ásatási Jelentés: Bemutatás szempontjából feltehetően annyit lehet kihozni a bűi műhelyből, mint Somogyfajsból. Ehhez azonban a védőépület megtervezése és felépítése után egy további ásatást kell végezni, a műhely pontos részleteit napvilágra kell hozni és ezután lehet a kohókat teljesen kibontani. Ez kb. további 10 nap speciális szakregészeti munkát igényel, kb. ugyanannyi munkaerővel és anyagi fedezettel, mint az 1999. márciusi ásatási idény.
- 141 *Gömöri-Magyar* 1999. Újítások...212-213.
142 Uo.216.
143 Uo.
144 *Gömöri-Magyar* 1999. Újítások... 217-218.
145 Uo.
146 *Gömöri-Magyar* 1999. Újítások...220.
147 *Gömöri-Magyar* 1999. Újítások...
148 Ld. Ásatási Jelentés és Ásatási Dokumentáció 1999. okt.4-24. RRM Régészeti Adattára, valamint a tanulmány C fejezete.
149 *Gömöri-Magyar* 1999. Újítások...221.1.ábra
150 Ltsz.99.80.1. H: 10,9 cm Sz: 7,5 cm Peremsz: 1,6 cm V: 0,6 cm Egy nagyobb barnás-fekete, kis kihajló peremmel és a perem is hullámköteg dísszel ellátott. A vékony, szemcsés anyagú oldalon a hullámköteg díszek láthatók. A kisebb oldaltörések = 3,5x2,2 cm.
151 *Gömöri-Magyar* 1999. Újítások...221.2.ábra., Ltsz: 99.77.1. H: 5,1 cm Sz:4,8 cm V:0,6 cm Barnásszürke színű, a kis bögereperm külső egyenes oldalán sűrű egyenes vonalkázással, alatta a nyakon és a vállon sűrű hullámköteg dísszel. A 11. számú kohótól K-re 25 cm-re a 4. ásonyomból, vagyis a rovásírásos leletünk közelében került elő.
152 *Gömöri-Magyar* 1999. Újítások...222.3.ábra. Ltsz.: 99.78.1. H: 5,6 cm Sz: 4,2 cm V: 0,6 cm Kis bögereperemtörédeke, amely kívül barnáspiros színű, rajta párhuzamos vonalköteg dísszel, a kihajló perem sötétszürke belső oldalán hullámköteg dísszel. Ugyancsak a rovásírásos leletünk közelében, a III. számú szelvény 11. kohójának az É-i részénél, közvetlenül mellette került elő.
153 *Gömöri-Magyar* 1999. Újítások...222.4.ábra. Ltsz.: 99.79.1. H: 5,4 cm Sz: 3,2 cm V: 0,6 cm Kívül barnáspiros színű, hosszu egyes hullámvonalakkal, belül sötét szürkés színű, szemcsés anyagú, vékony, hajlított töredék. Ugyancsak a III. sz. szelvény 11. számú kohónál, az É-i részénél közvetlenül mellette volt. Mélység: -90 cm
154 Ltsz.:99.81.1-99.83.1., Ltsz.:99.85.1.
155 *Gömöri-Magyar* 1999. Újítások...223.5.ábra Ltsz.: 99.75.1. H: 4,3 cm Sz: 3,2 cm V: 1,1 cm Peremsz: 2,2 cm Barnásszürke színű, szemcsés, széles és átfűrt peremmel, oldala és pereme durva, egyenetlen (alul oldalt:0,9 cm). A III. számú szelvényben -40 cm-es mélységből került elő. Az októberi ásatásunk során azonosított 2. számú, a XI-XII. századi feltöltés gödréből.
156 *Gömöri-Magyar* 1999. Újítások...223.6.ábra Ltsz.: 99.76.1. H: 9,7 cm Sz: 5,9 cm V: 0,9 cm Peremsz: 2,1 cm Barnáspiros színű, szemcsés, széles és átfűrt peremmel, oldala és pereme durva, egyenetlen (alul oldalt:0,9 cm). A III. számú szelvényben -46 cm-ről, gyakorlatilag a később azonosított 2. számú XI-XII. századi feltöltésből került elő.
157 Ltsz.:99.93.1-99.94.1., Ltsz.:31.1.7.1.-31.1.8.11.
158 *Gömöri-Magyar* 1999. Újítások...221.
159 *Gömöri-Magyar* 1999. Újítások...213.,216., *Gömöri János* levele 1999. október 18-án Dr. Bálint Csanádhöz, amelyben ez szerepel: a rovásírás ugyanis az itteni vasolvasztással egykorú, vagyis a kohók keltezése a nyelvemlék keltezését is jelenti.
- 160 *Gömöri-Magyar* 1999. Újítások...220-224., *Magyar* 1999. 3-4.6., 10-11., az 1999. november 3. kerekasztal konferencia előadása.
161 Közölve először *Gömöri-Magyar* 1999. Újítások... 218-224.
162 Ld. Ásatási Jelentés 1999. március 16-29. Közötti időből RRM Régészeti Adattára, Ásatási Napló 1999. okt.4-24.
163 Ásatási Napló RRM Régészeti Adattára, valamint Ásatási Jelentés Uo.
164 Uo.
165 Itt már -30 cm-es mélységben elértük az 1. számú gödör felső rétegét.
166 Itt a DK-i cövektől 80 cm-re (-25 cm-es mélységben) került elő a fekete római kerámia.
167 Ld.31.1.4.1-31.1.6.3., 31.1.9.1.-31.1.9.18. Ltsz-ú kerámia anyagokat, valamint az Ásatási Napló anyagát. Az állatcsontanyagot 1999. december 9-én adtuk át vizsgálatra Bartosiewicz László egyetemi docensnek (ELTE Régészeti Intézete).
168 A 167. Jegyzetben szereplő anyagok között a 31.1.9.18. Ltsz-ú darabok a korábbi, a X-XI. századi időszakhoz köthetők. Ilyenek a jellegzetes, bordázott (ld. *Gömöri-Magyar* 1999. Újítások...222.3.ábra) darabok, amelyek inkább szürke, fehéres szürke, szemcsés, de vékonyabb oldaltörések. A jellegzetes peremek és a különböző oldaltörések jellegzetesen XI-XII. századi darabok. Ltsz: 31.1.9.1. H: 7,4 cm Sz: 3,3 cm V: 0,7 cm Barnásszürke színű, kihajló, enyhén ferde metszett peremmel. Belül a bordázás nyomai jól látszanak. Ltsz:31.1.9.2. H:5,8 cm Sz:4,1 cm V:0,7 cm Barnáspiros színű, enyhén gömbölyített, csúcsba futó, széles peremmel, a perem külső alján párhuzamos vonaldísszel, erősen szemcsés darab. Ltsz: 31.1.9.5. H:8,4 cm Sz:8,4 cm V:0,9 cm Kívül barnáspiros, belül szürke, erősen szemcsés, hajlított oldaltörések, kívül három körbefutó vonaldísszel. Ltsz: 31.1.9.10. H:6,2 cm Sz:4 cm V:0,8 cm Kívül piros, belül szürke, erősen szemcsés oldaltörések, amelyen kívül vékony vonaldísz fut. Ltsz: 31.1.9.11. H:5,9 cm Sz:4 cm V:0,7 cm Szürke, hajlított, szemcsés oldaltörések, amelyen kívül egy erősebb és alul egy vékonyabb vonaldísz fut. Ltsz: 31.1.9.15. H:4,5 cm Sz:4 cm V:0,8 cm Szürke, erősen soványított, szemcsés anyagú, kívül két vonaldísszel ellátott oldaltörések.
169 Ásatási Napló 1999. RRM Régészeti Adattára, valamint Ásatási Dokumentáció; átlagosan 2mx2,9m-es átmérőjű és a szántással megsértették a felületét. A III. számú szelvényben lévő 11. és a 12. kohója, valamint a II. szelvénybe eső 9-10. kohó fölötti bontási réteg zárta le.
170 Ltsz:99.94.1. H:2,3 cm Sz:2,2 cm V:0,6 cm Szürke, erősen szemcsés, bordázott díszű töredék. Ltsz:99.94.2. H:5,2 cm Sz:4,1 cm V:0,8 cm Szürke, vastagabb, szemcsés anyagú oldaltörések. *Jankovich B. Dénes* és *Torma István* véleménye szerint római kerámiák darabjai. Ezek is a szántás révén kerülhettek a XI-XII. századi anyaghoz. Ltsz:99.94.3. H:5,3 cm Sz:3,8 cm V:0,6 cm A piros színű, jól korongolt, hullám-és vonalkázással díszített darab is talán ehhez a korhoz sorolható. Ltsz:99.94.4. H:3,4 cm Sz:2,6 cm V:0,5 cm Szürke, jól iszapolt, kettős vonalkázással díszített darab XI-XII. századi. Hasonló korú a 99.94.5. Ltsz-ú darab H:5,6 cm Sz:5,5 cm V:0,6 cm Szürke, szemcsés, hajlított, kívül bevágással díszített, valamint a 99.94.6. Ltsz-ú H:5,1 cm Sz:4,9 cm V:0,8 cm, szürke, szemcsés, nyakrész, valamint vállrész; az utóbbin hullámvonal díszítéssel.
171 Ltsz:99.93.1. H:8,2 cm sz:5,9 cm V:0,7 cm Pirosas színű, a lyuknál szélesedő, lapos peremmel, erősen iszapolt, szemcsés darab, amelynek kísérő leletei:99.93.2., 99.93.3., 99.93.4., 99.93.6. Ltsz-ú vonalkázott díszű,

- jellegzetesen XI-XII. századi oldaltöredékek, valamint a 99.93.5. Ltsz-ú nagyobb edényalj darabja.
- 172 Ásatási Napló RRM Régészeti Adattára, valamint a 15. számú kenyérsütő kemence datálására Ld. *Gömöri-Magyar* 1999. Újítások...220.
- 173 Ltsz:99.92.1. H:5 cm Sz:4,5 cm V:0,6 cm Kívül barnáspiros, belül szürke, kihajló, enyhén gömbölyített peremű, a perem alatti vállon három vonallal rajzolt hullámvonal díszítéssel.
- 174 Az 1. és, illetőleg a 2. gödörben, tehát már a felhagyott műhely gödreiben helyezték el a település szeméttanyagát: kerámia, állatsont és különböző vasmaradványok, építési anyagok formájában.
- 175 *Gömöri-Magyar* 1999. Újítások...213. Szerint még „Legalább három műhelyt foglal magában”.
- 176 Az anyag előzetes értékelését Ld. 1999. nov.3. kerekasztal konferencia, valamint Ásatási Jelentés, *Gömöri*.
- 177 Ld. *Gömöri-Magyar* 1999. Újítások...221-223., valamint a 168-173. jegyzetek.
- 178 A 15. számú kenyérsütő kemence munkagödre alatt 15 cm vastag tiszta agyagréteg, valamint alatta vastag salakot, több mellfalazatot tartalmazó, 20-30 cm-es feltöltési réteg volt. A 42. számú kenyérsütő kemence munkagödreben ugyancsak vassalak volt.
- 179 A 15. számú kenyérsütő kemence alatti gödörből, az ún. 3. számúból 1,5 m-es mélységből IX-X. század fordulójáról származó, a kívül barnás, belül fekete anyagú, 99.77.1., a 99.78.1. darabokhoz hasonló kerámia, hullámkötegdiszes darabja jutott a napvilágra (99.91.1. Ltsz-ú H:2,4 cm Sz:2 cm V:0,5 cm). Felette kohósalak és mellfalazat töredékei voltak.
- 180 Előzetes közlései: *Gömöri-Magyar* 1999. Újítások...218-220., 223-224., *Magyar* 1999)3-4. 11-12. Ezekben a közlésekben, valamint a tudományos ülések közleményeiben csupán a darabok rajzai (*M. Hrotkó Zsuzsanna révén*) szerepeltek.
- 181 *Gömöri-Magyar* 1999. Újítások...218.
- 182 Ásatási Naplóban 1999. március 24-én, valamint a RRM Régészeti Leltárkönyve (Népvándorlás-Középkor) 96.203.1- / 172.p.99.74.1. Ltsz.-nál szerepel.
- 183 Uo.
- 184 Ásatásunk során előkerült kb. 50 darab jellegzetes kerámia és egy tucatnyi fémtárgy jelentették ezeket az elkülönített darabokat. (A bérelt raktárhelyiségben külön elzárva tartottuk ezeket).
- 185 *Gömöri-Magyar* 1999. Újítások...218-220., 223-224., *Magyar* 1999)3-4.6.,12.
- 186 *Róna-Tas András* az 1999. nov. 3. kerekasztal konferenciához írt véleményében felveti ennek a szükséges meglétét.
- 187 Ezek esetleg jelkezeteknek, vagy rontott jeleknek is tarthatók.
- 188 *Gömöri-Magyar* 1999. Újítások...218., *Vékony* 1999. Újítások...226.
- 189 *Vékony* 1999. Újítások...226., *Vékony* 1999. Nyelvünk...36.
- 190 *Vékony* 1999. Újítások...226.
- 191 Uo., valamint *Vékony* 1999. Nyelvünk 36-37.
- 192 *Vékony* 1999. Újítások...226-227. *Vékony Gábor* legújabb értékelése ugyanebben a kötetben lát napvilágot: a Bodrog-alsó-bűi felirat címmel (Továbbiakban: *Vékony* 2000. kézirat)
- 193 Ld. Előző fejezetek és jegyzetek, valamint *Vékony Gábor*: 10. századi székely felirat a Somogy megyei Bodrog határában *História* 1999. XXI.8.sz.30-31. (Továbbiakban: *Vékony* 1999. *História*...6)
- 194 *Vékony* 2000. Kézirat 1-16.p.
- 195 Uo.3.p.
- 196 *Vékony* 2000. Kézirat 3. A november 3. budapesti kerekasztal megbeszélés vitájában *Harmatta János, majd Benkő Loránd* is elfogadta ezt.
- 197 *Vékony* 1999. Újítások...227., *Vékony* 1999. Nyelvünk...38-39., *Vékony* 2000. Kézirat 3-5.p.
- 198 *Vékony* 1999. Újítások...227., *Vékony* 1999. Nyelvünk...39-41., *Vékony* 1999. *História* 30-31., *Vékony* 2000. Kézirat 5-11.
- 199 *Vékony* 2000. Kézirat 15.
- 200 Ilyenformán teljességgel tévesnek tartható az a vélemény:...”minden bizonnyal kora-Árpád-koriak, tehát tatárjárás előttiek (*Fodor* 1999. *História* 32.), de még Glatz Ferenc által közölt (A „székely rovásírásról” Tabuk ellen, a tévedés szabadságának védelmében *História* 1999. XXI.8.sz.29) dátum is késői, amelyben a lelet 10-11., nagy valószínűséggel 11. századi...” szerepel.
- 201 Ld. A 6. ábrát és a 108. jegyzet 99.81.1. Ltsz-ú, 99.82.1. Ltsz-ú darabjait, valamint a 109., 154. jegyzetek anyagát.
- 202 149-150. jegyz., 15. ábra, 12. kép., 151. jegyz., 16. ábra, 13. kép., 152. jegyz., 17. ábra, 14. kép. és a 153. jegyz., 18. ábra 15. kép.
- 203 *Vékony Gáborral* (ELTE Régészeti Intézet) és *Gömöri Jánossal* (VEAB Iparrégészeti Munkabizottság) együtt e témában még további vizsgálatokat tervezünk, vagyis ez a kutatás sem tekinthető részünkről véglegesen lezártnak.
- 204 Egyet kell értenünk azon nyelvészek véleményével, akik szerint ennek a X. század első felére vagy elejére keltezhető székely-magyar emlékek, vagyis a fűvőkán szereplő írásnak nem a Bodrogon élt vasasok voltak a „fel-találói”. Az írás megalkotói a társadalom erre hivatottabb, magasabb műveltségű, talán papi rétegében kell keresnünk. Ők ezt az írást jóval előbb, akár a 896-os Árpád fejedelem vezette honfoglalás előtt is már létrehozhatták; és itt, valahol a Kárpát-medencében.

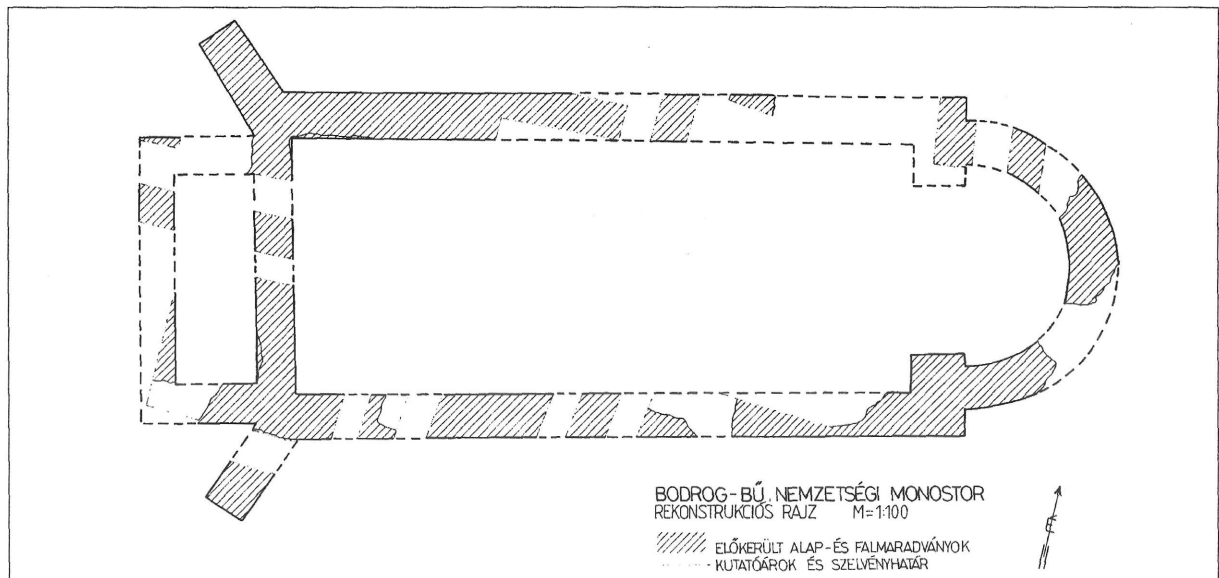
Köszönetet kell mondanom a tárgyfotók készítőinek: Rácz Tündének, Berzsényi Brigittának és Fenyvesi Róbertnek, valamint a rajzokért M. Hrotkó Zsuzsannának.
A kéziratot 2000. március elején zártam le.

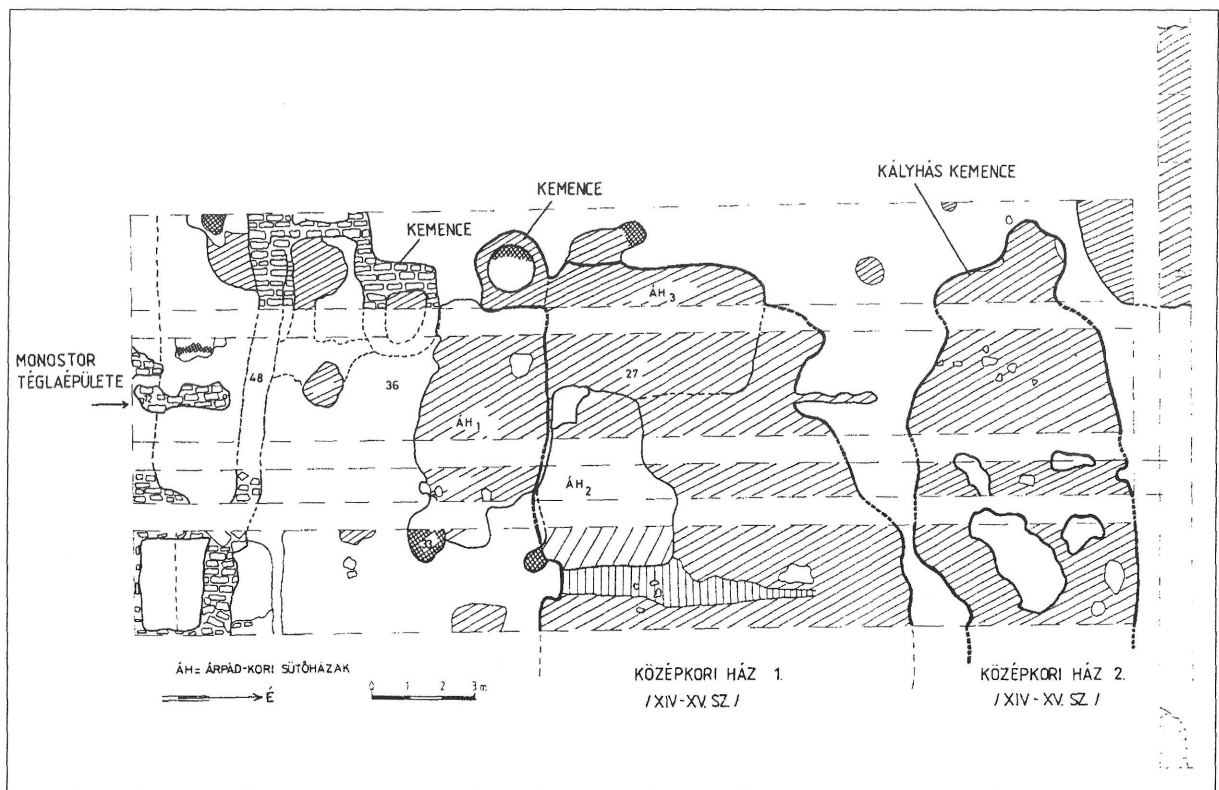
1. ábra: A somogyi Bő központok és udvarhelyek (M. Hrotkó Zsuzsanna rajza.)

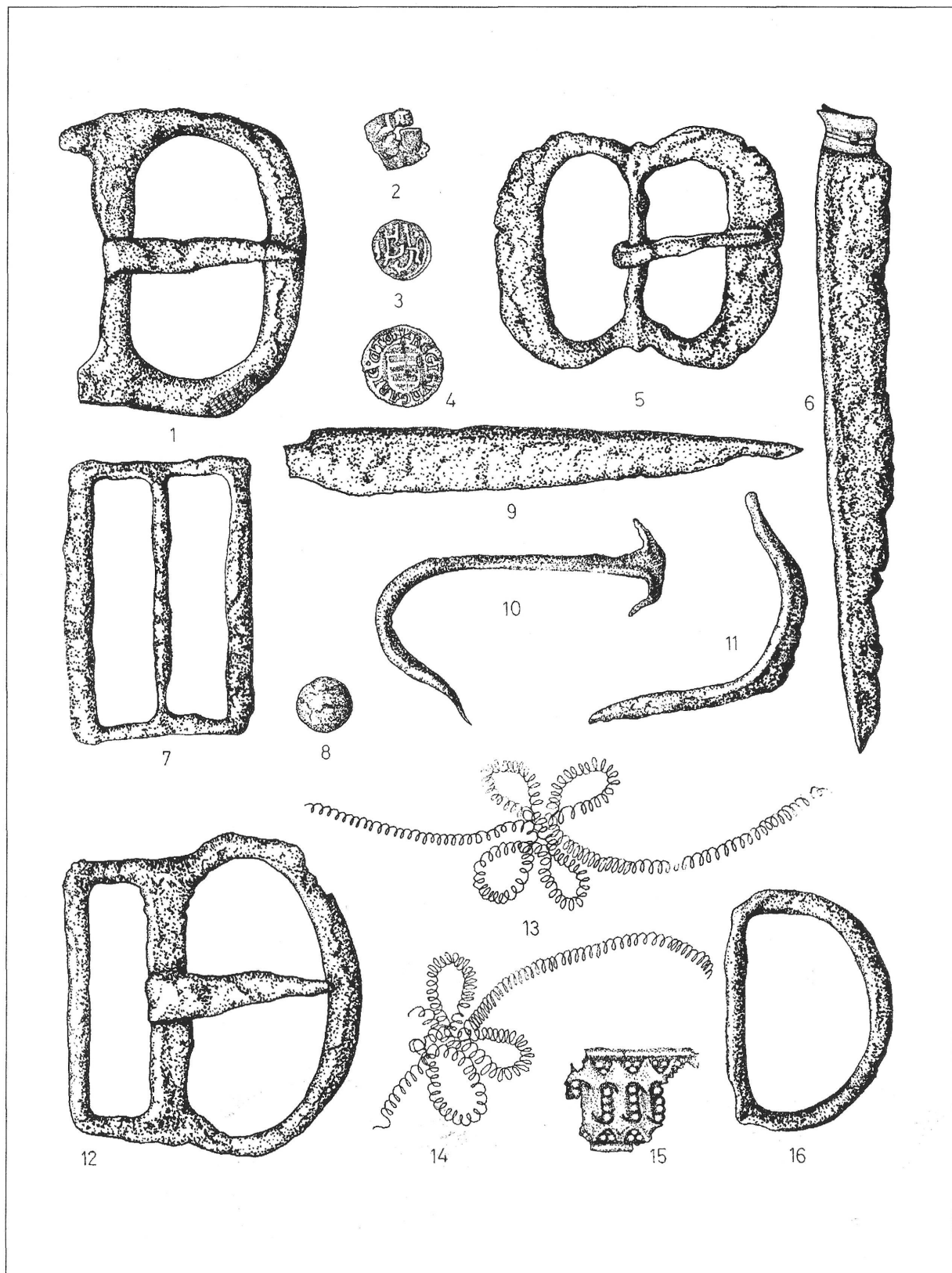
2. ábra: 1-2. Az 1979-1999 között Bodrog-Alsó-Bű területén folytatott ásatásaink helyszínei. (M. Hrotkó Zsuzsanna rajza)
1 Nemzetségi monostor, Török-domb 2 Árpád-és középkori szolgáltató település, Török-domb
3 Árpád-kori település, Sovák-föld 4 Árpád-és középkori plébániaegyház, Schmidt-föld
5 Középkori falu helye, Posza-domb 6 Vasolvasztó műhely, Temető-dűlő

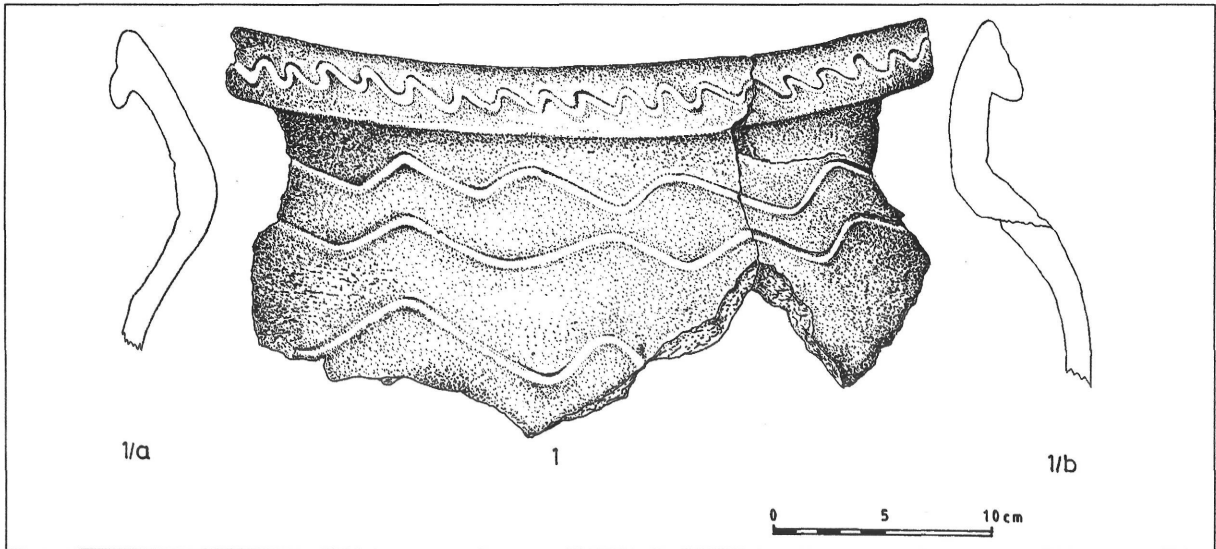
3. ábra: A Szent Kereszt monostortemplom alaprajza. (M. Hrotkó Zsuzsanna rajza)

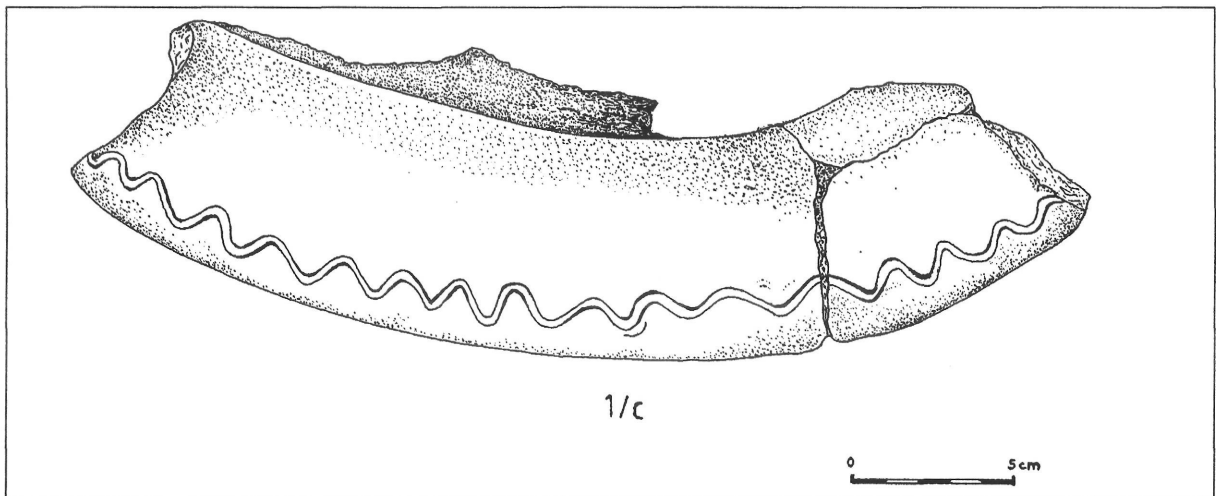
5. ábra: A X-XVI. századi szolgáltató település maradványai (M. Hrotkó Zsuzsanna rajza)

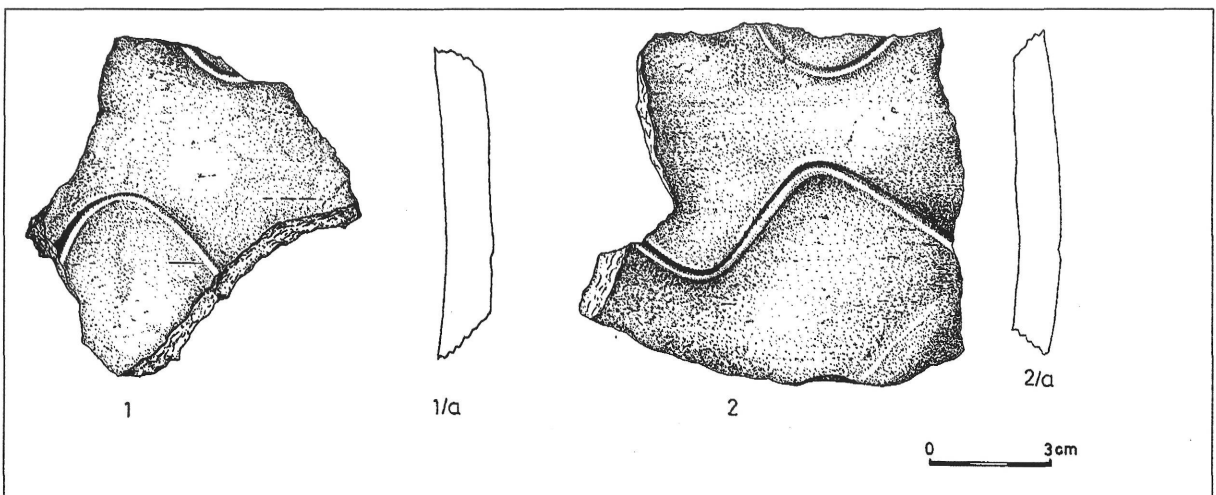
4. ábra: A XIV-XV. századi temetkezések mellékletei (M. Hrotkó Zsuzsanna rajza)

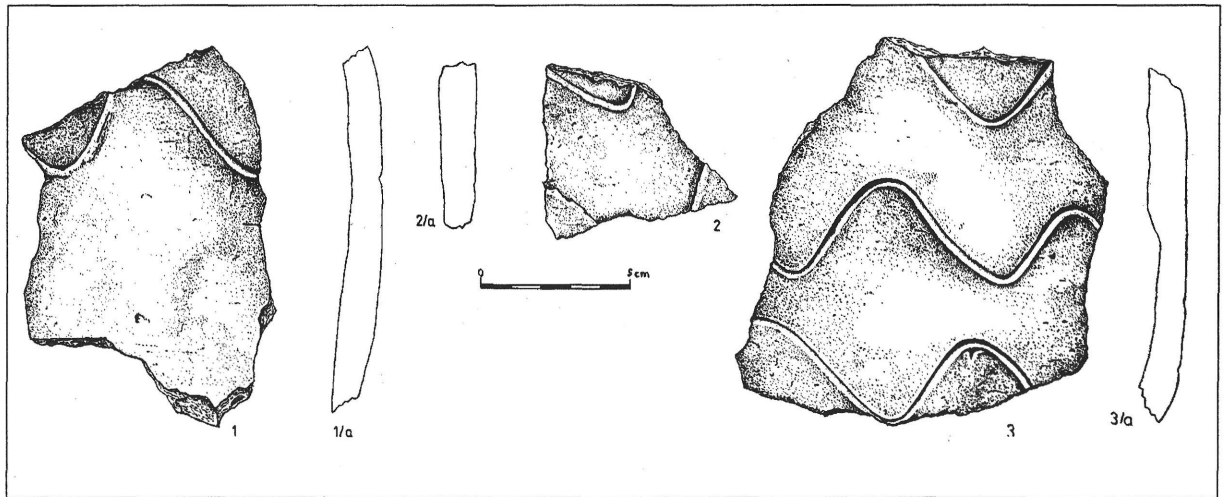
6. ábra: Hullámvonalas gabonahombár perem és oldaltöredéke, X. század (M. Hrotkó Zsuzsanna rajza)

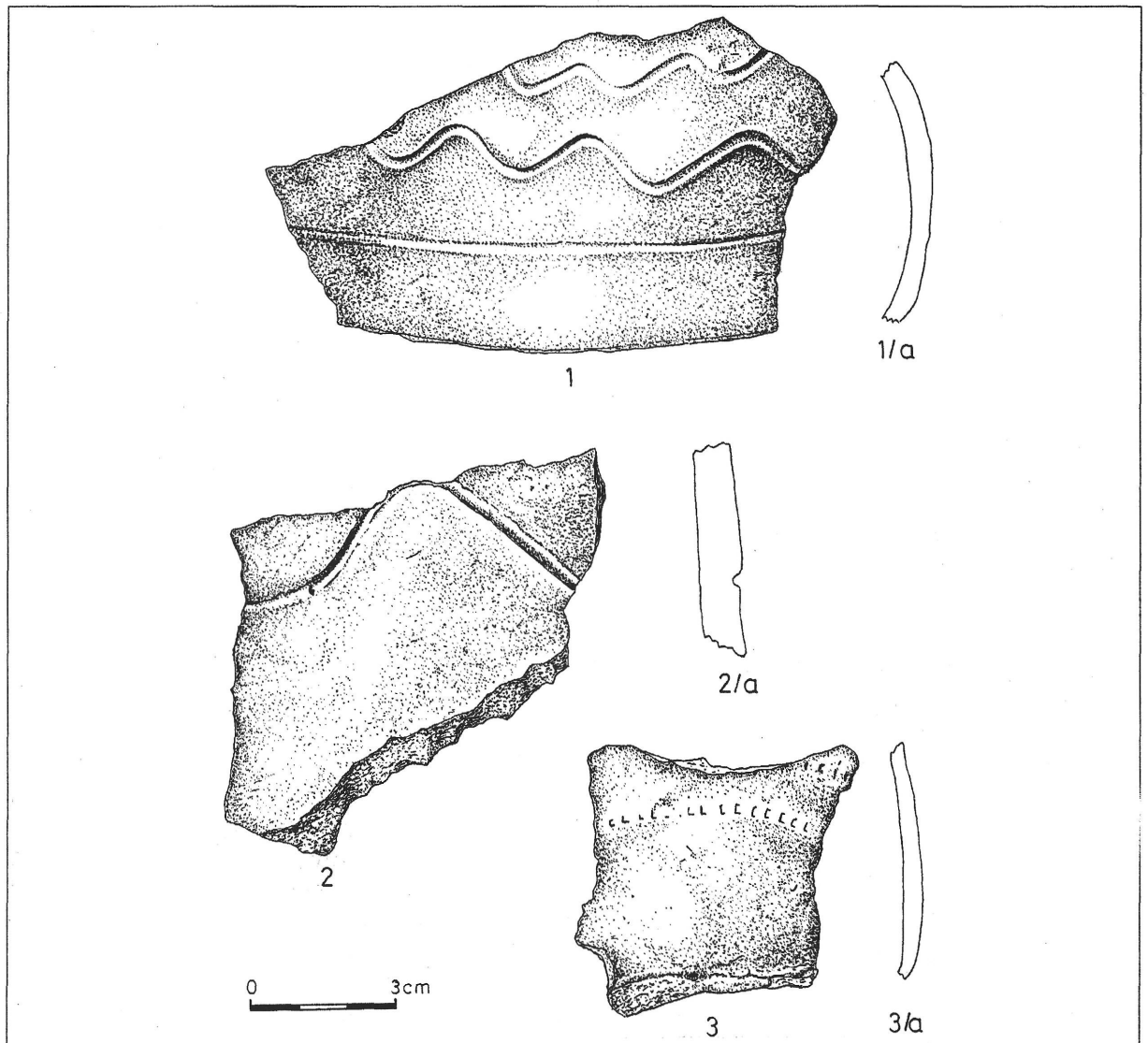
7. ábra: A X. századi hombár belső peremén lévő hullámvonalas díszítés (M. Hrotkó Zsuzsanna rajza)

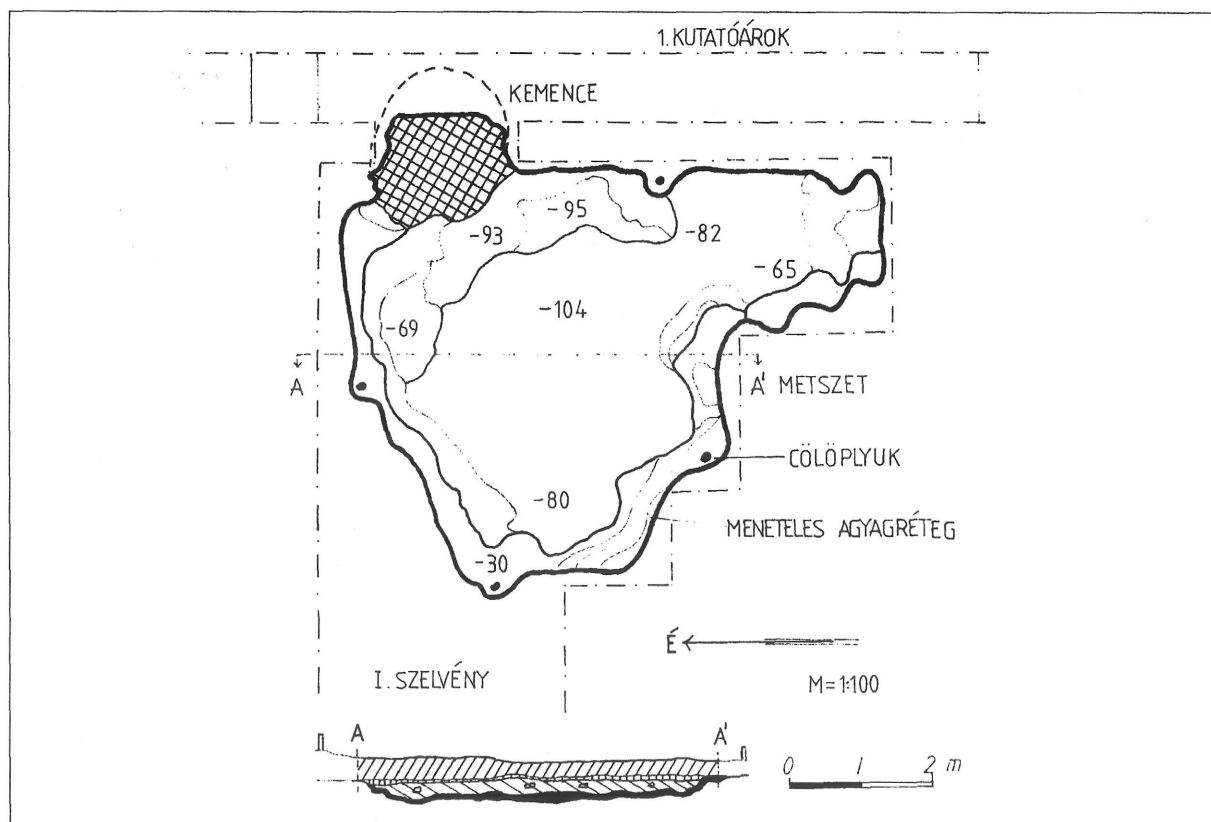
8/1. ábra: Hullámvonalas oldaltöredékek (M. Hrotkó Zsuzsanna rajza)

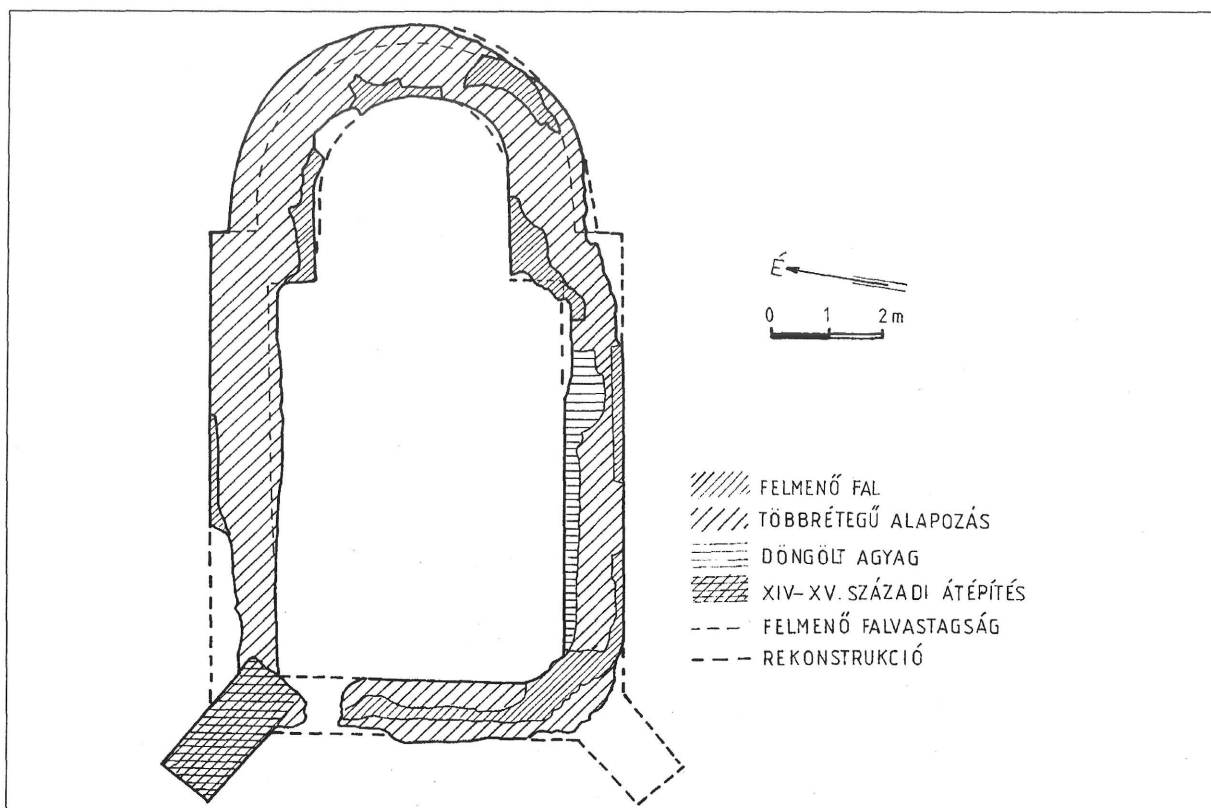
8/2-3. ábra: Hullámvonalas oldaltöredékek (M. Hrotkó Zsuzsanna rajza)

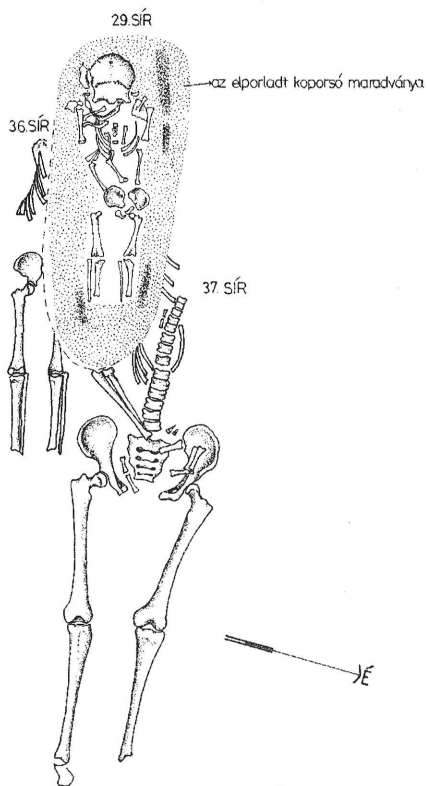
9. ábra: 1-2. Hullámvonalas oldaltöredékek (M. Hrotkó Zsuzsanna rajza)
3. XI-XII. századi rádlizott díszű oldaltöredékek (M. Hrotkó Zsuzsanna rajza)

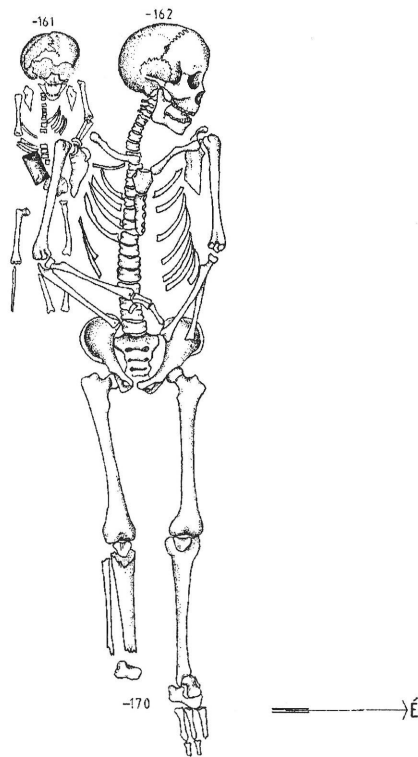
10. ábra: Árpád-kori kemence és a lefedett gödre (M. Hrotkó Zsuzsanna rajza)

11. ábra: A plébániaegyház alaprajza (M. Hrotkó Zsuzsanna rajza)

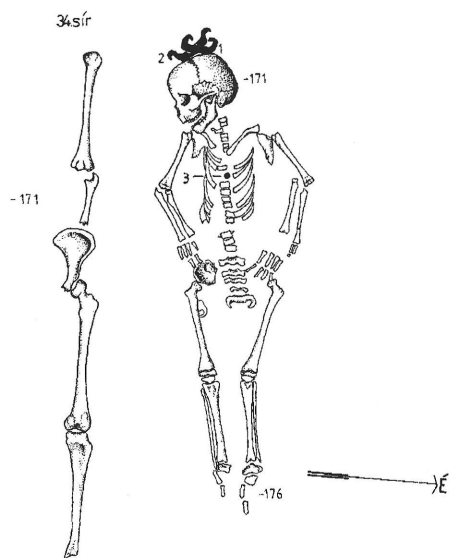

BODROG-BŰ 1982.
VII. SZELVÉNY 29, 36, 37. SÍR
M=1-10

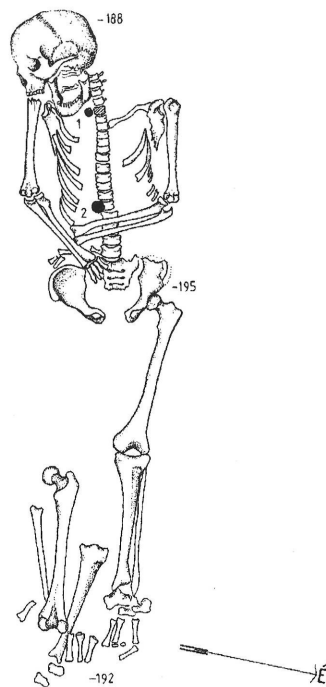
Melléklet: 6 db koporsószeg a víz alatt

BODROG-BŰ 1982
VII. SZELVÉNY 32., 33. SÍR
M=1-10

1-2. KOPORSÓASALÁS
3. BRONZ

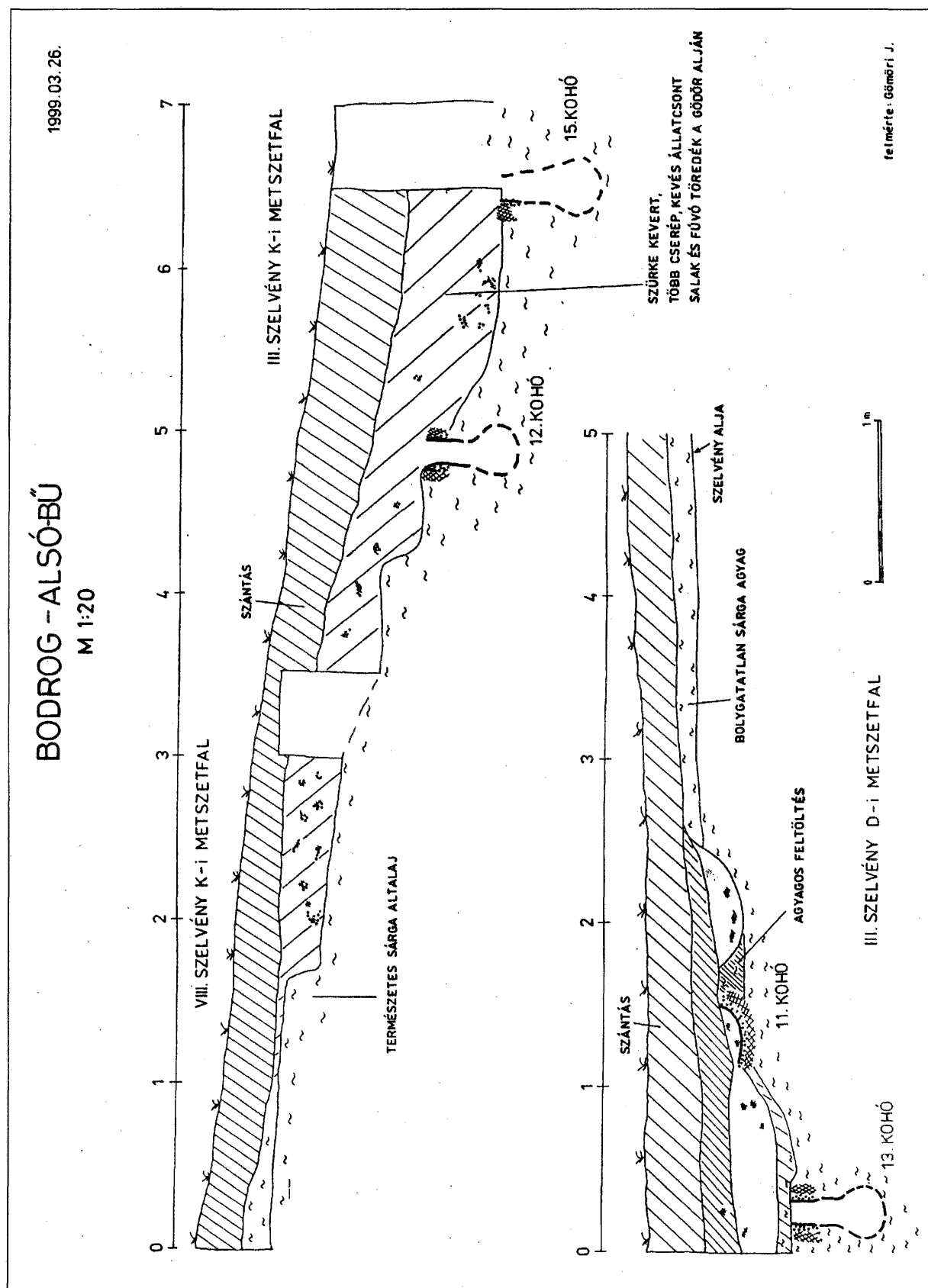
BODROG-BŰ 1982
VII. SZELVÉNY 35. SÍR
M=1-10

1 BRONZ FÜLESGOMB
2 BRONZ FÜLESGOMB
TEXTILMARADVÁNNYAL

BODROG-BŰ 1982
VII. SZELVÉNY 40. SÍR
M=1-10

12. ábra: 1-4. A plébániaegyház középkori temetőjének mellékletes sírjai (M. Hrotkó Zsuzsanna rajza)

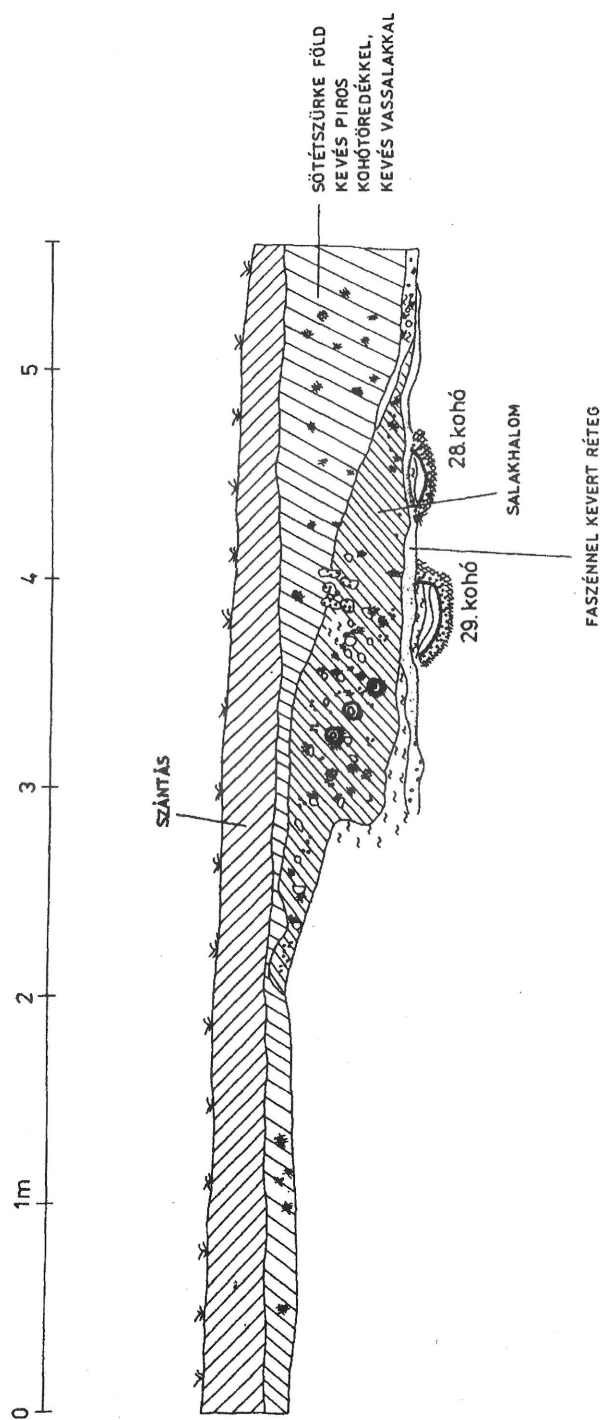
14/a. ábra: A III. szelvény K-i és a D-i metszészála (A rovásírásos leőhelyünk)
Az I. számú szelvény É-i metszészála (A helyszínen felmérte: Gömörri János) (Átrajzolta: M. Hrotkó Zsuzsanna)

BODROG - ALSÓBŰ

I. SZELVÉNY É-i METSZETFAL

M 1:20

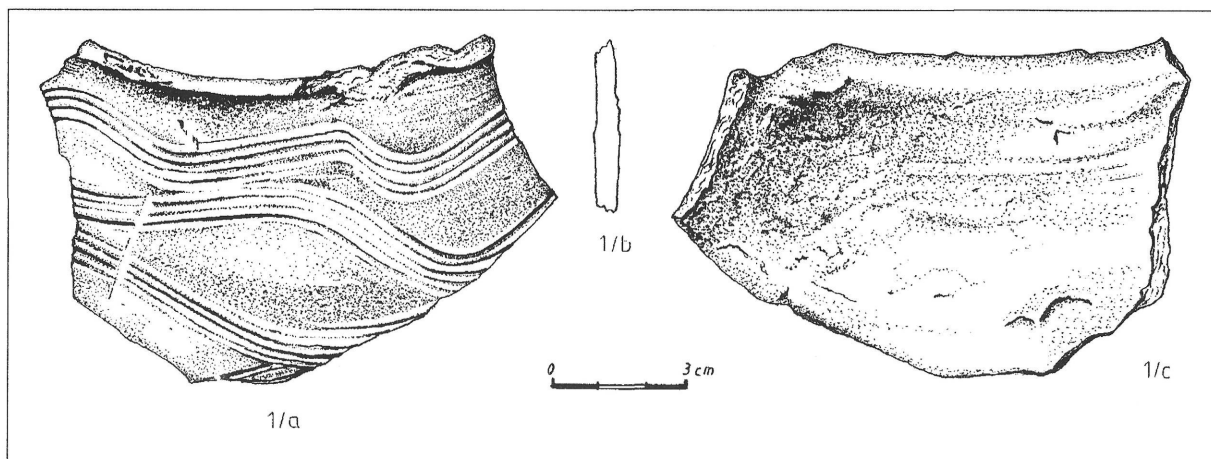
1999.03.25.

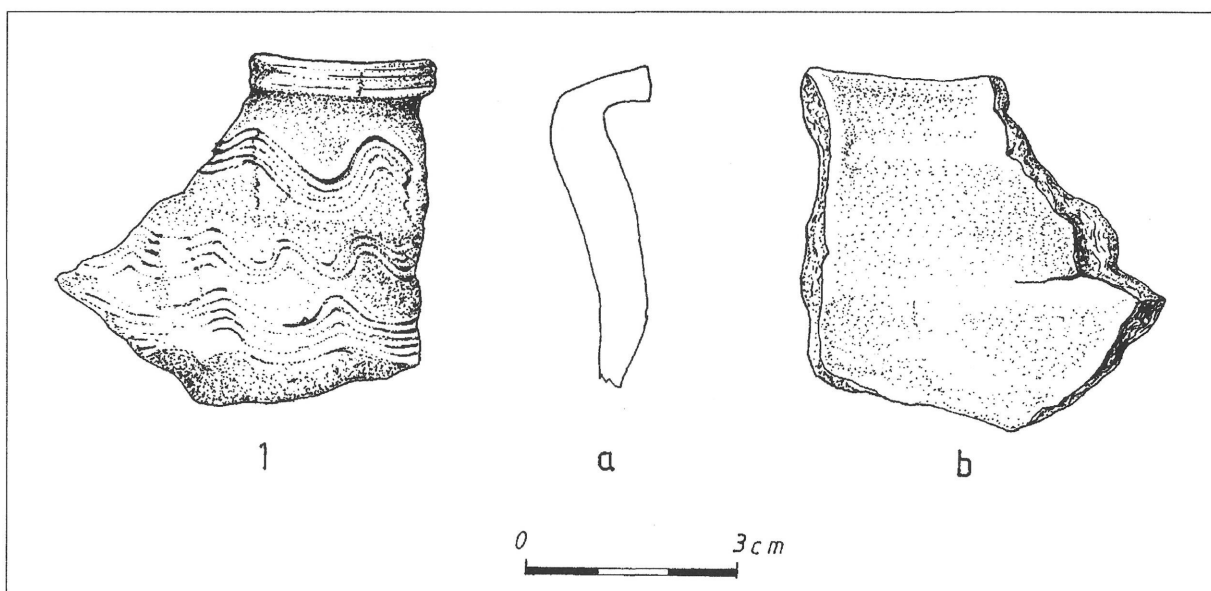
felmérte: gömöri J.

14/b. ábra: A III. szelvény K-i és a D-i metszészfala (A rovásírásos lelőhelyünk)

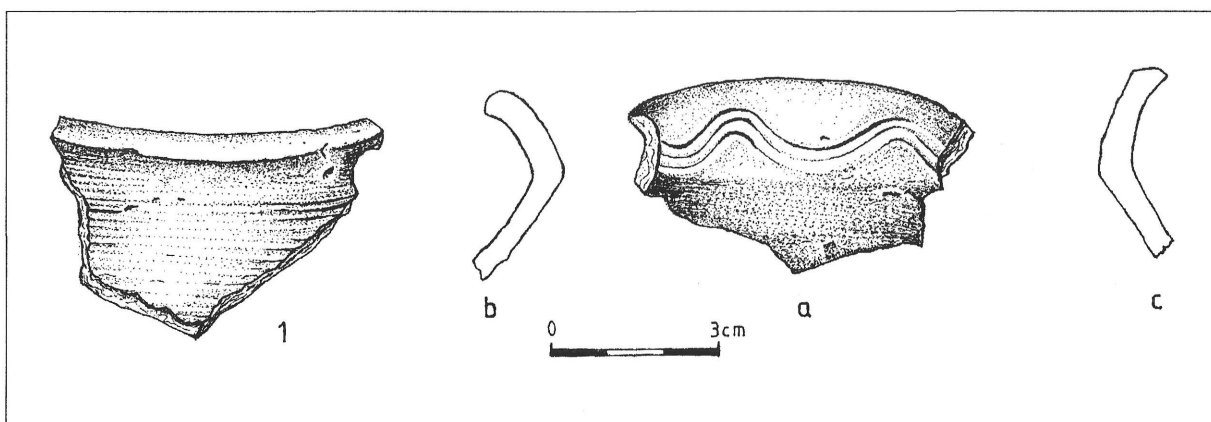
Az I. számú szelvény É-i metszetzfala (A helyszínen felmérte: Gömöri János) (Átrajzolta: M. Hrotkó Zsuzsanna)

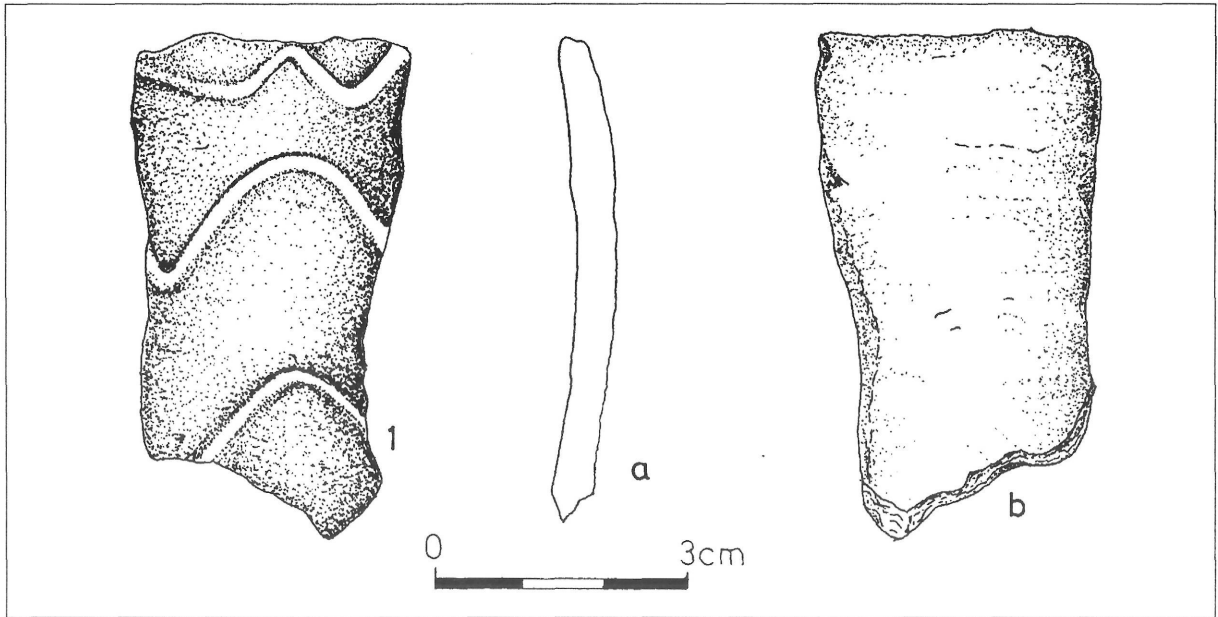
15. ábra: Kötegelt hullámvonalas peremtöredék, IX-X. század (M. Hrotkó Zsuzsanna rajza)

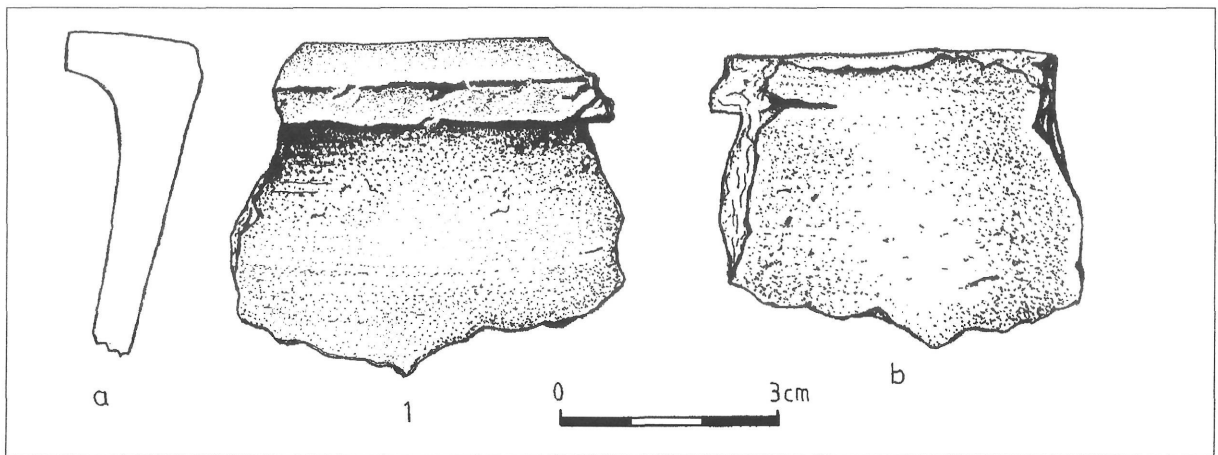
16. ábra: X. századi kötegelt hullámvonaldíszes peremtöredék (M. Hrotkó Zsuzsa rajza)

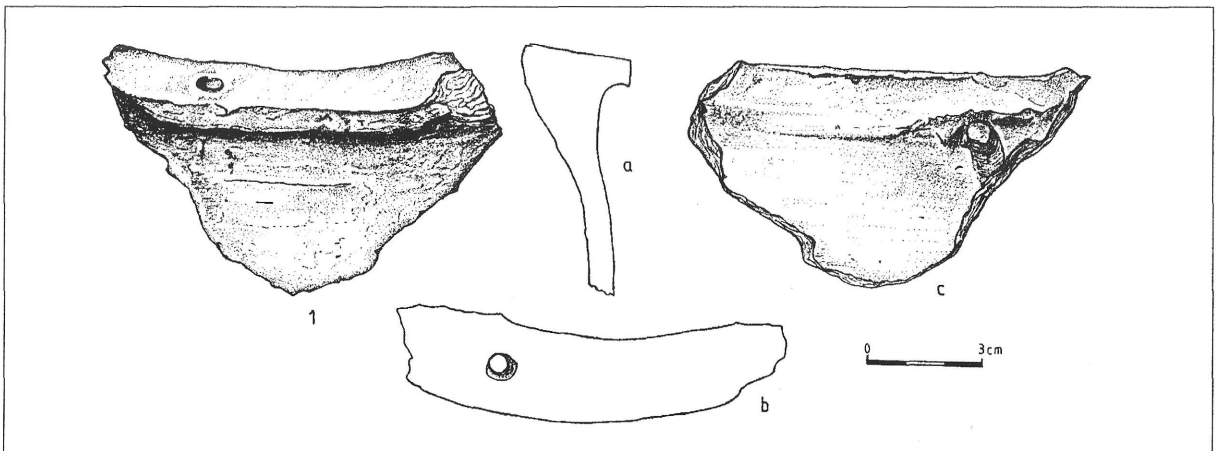
17. ábra: Belül a peremen hullámköteg díszű, kívül bordázott X. századi peremtöredék (M. Hrotkó Zsuzsanna rajza)

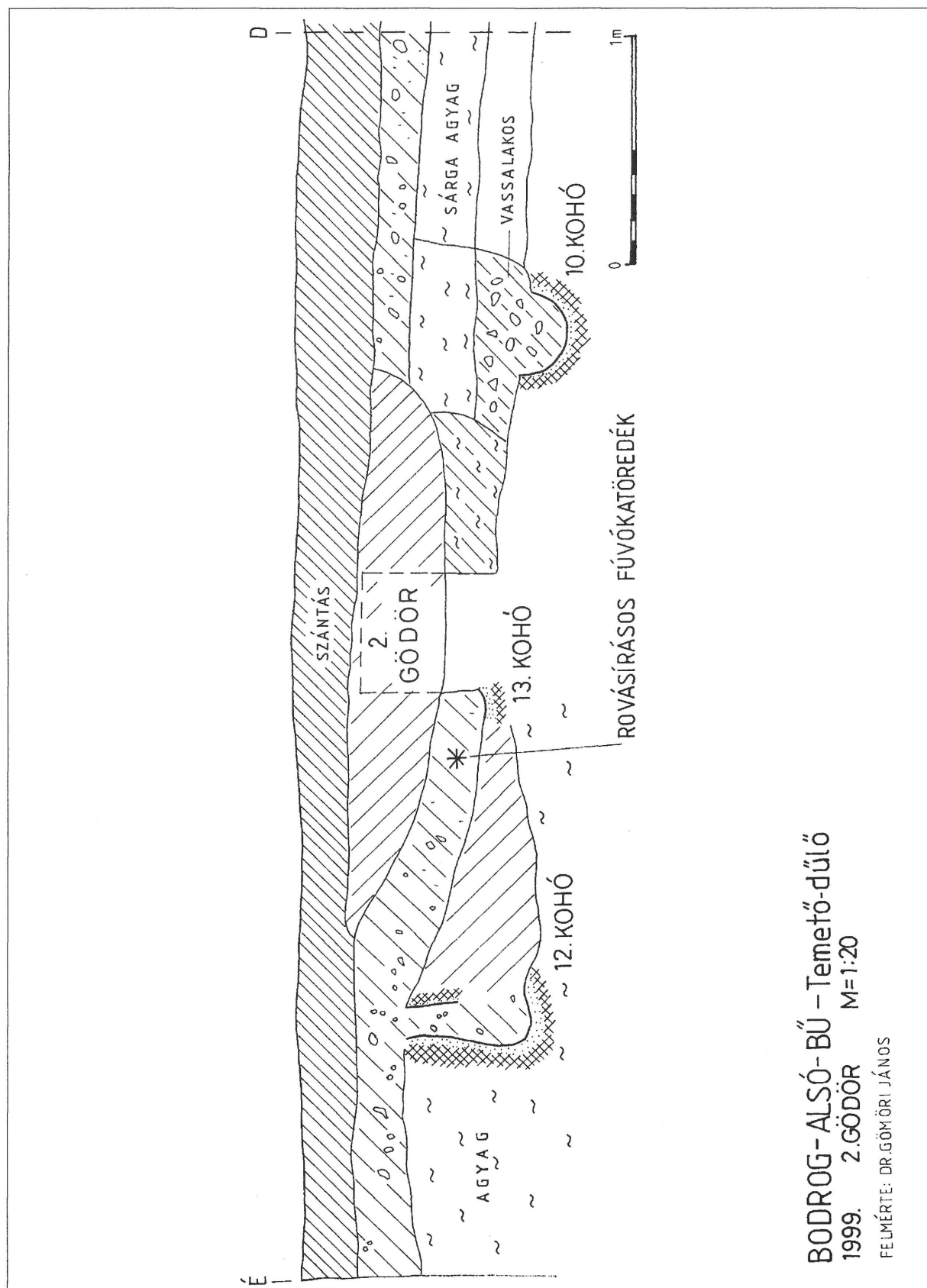
18. ábra: Hullámvonallal díszített oldaltöredék, X. század (M. Hrotkó Zsuzsanna rajza)

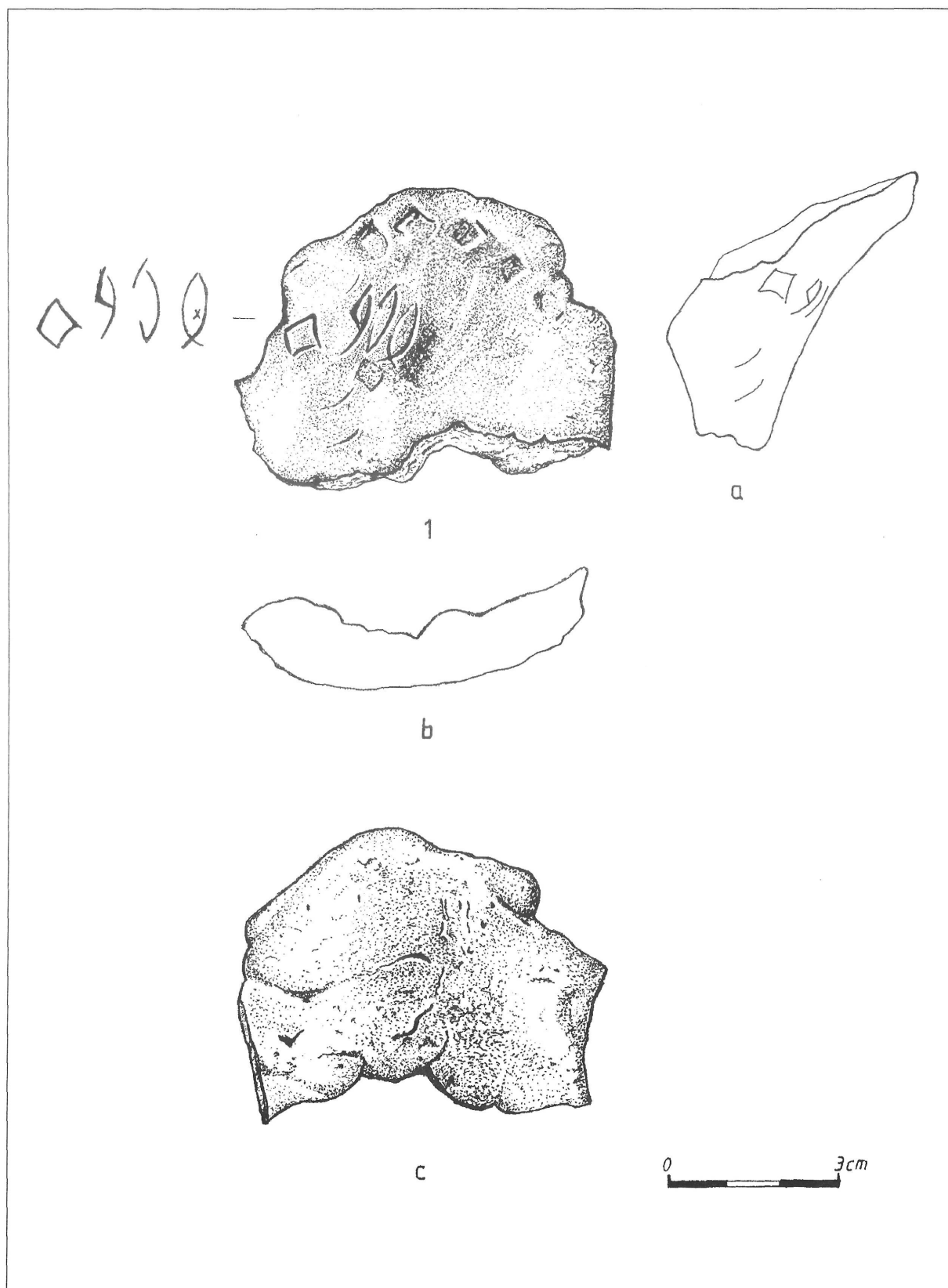
19. ábra: Vékony és keskenyperemű cserépbogrács töredéke, XI-XII. századi (M. Hrotkó Zsuzsanna rajza)

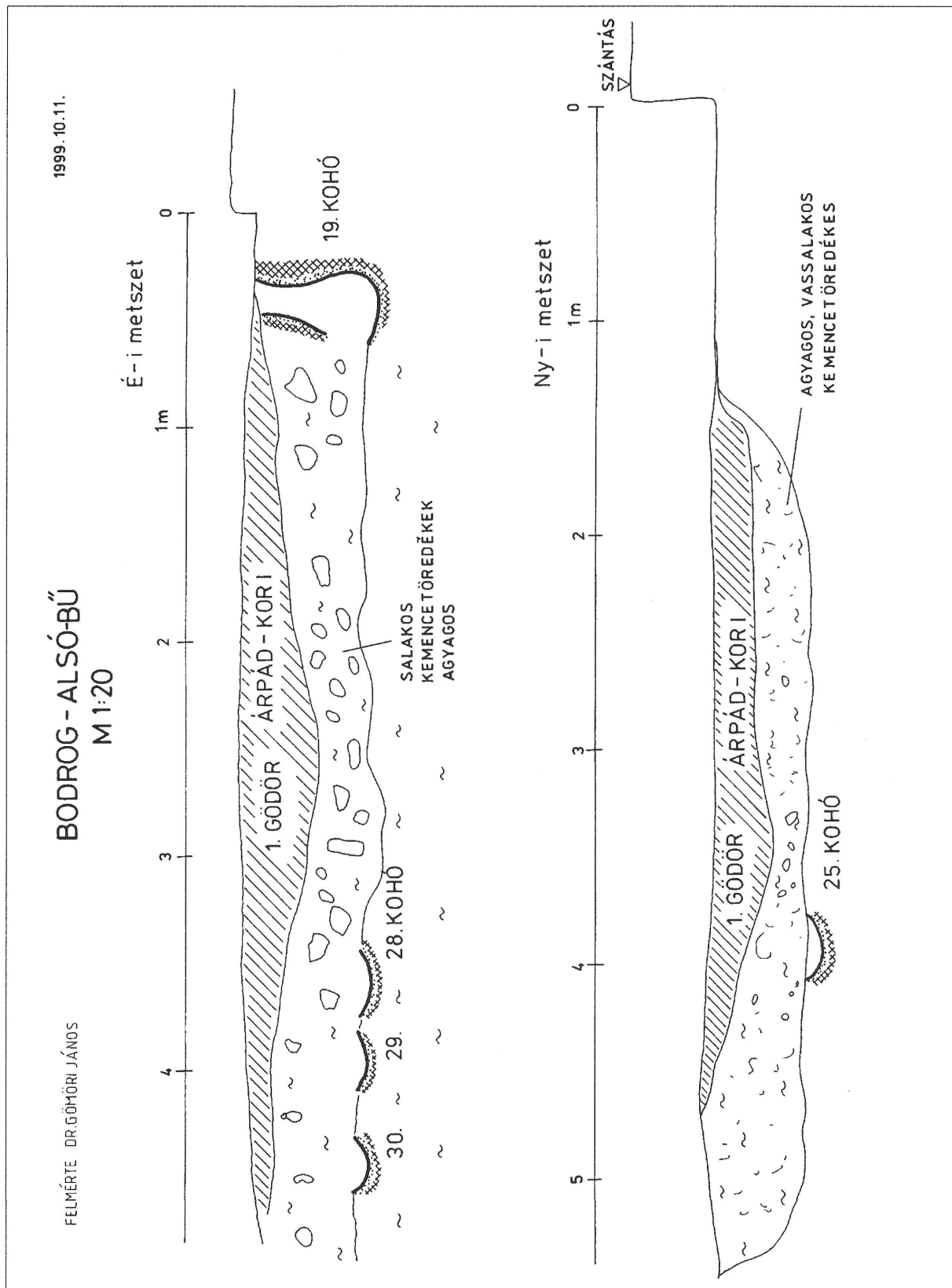
20. ábra: Vastag és széles, átlukasztott peremű cserépbogrács töredéke, XI-XII. század (M. Hrotkó Zsuzsanna rajza)

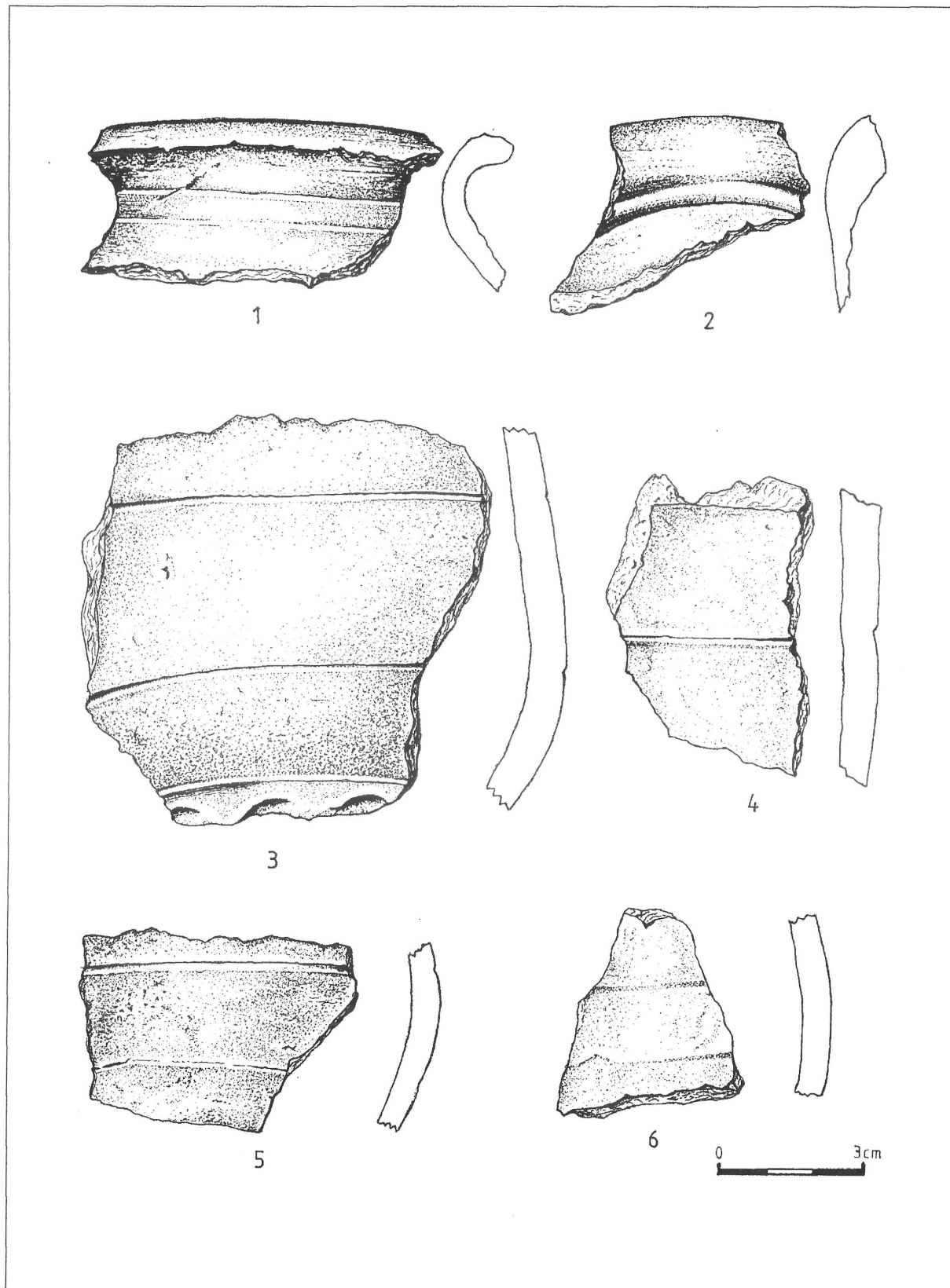
21. ábra: A rovásírást előkerülési helye, metszet (Helyszínen felmérte: Gömöri János)
(Átrajzolta: M. Hrotkó Zsuzsanna)

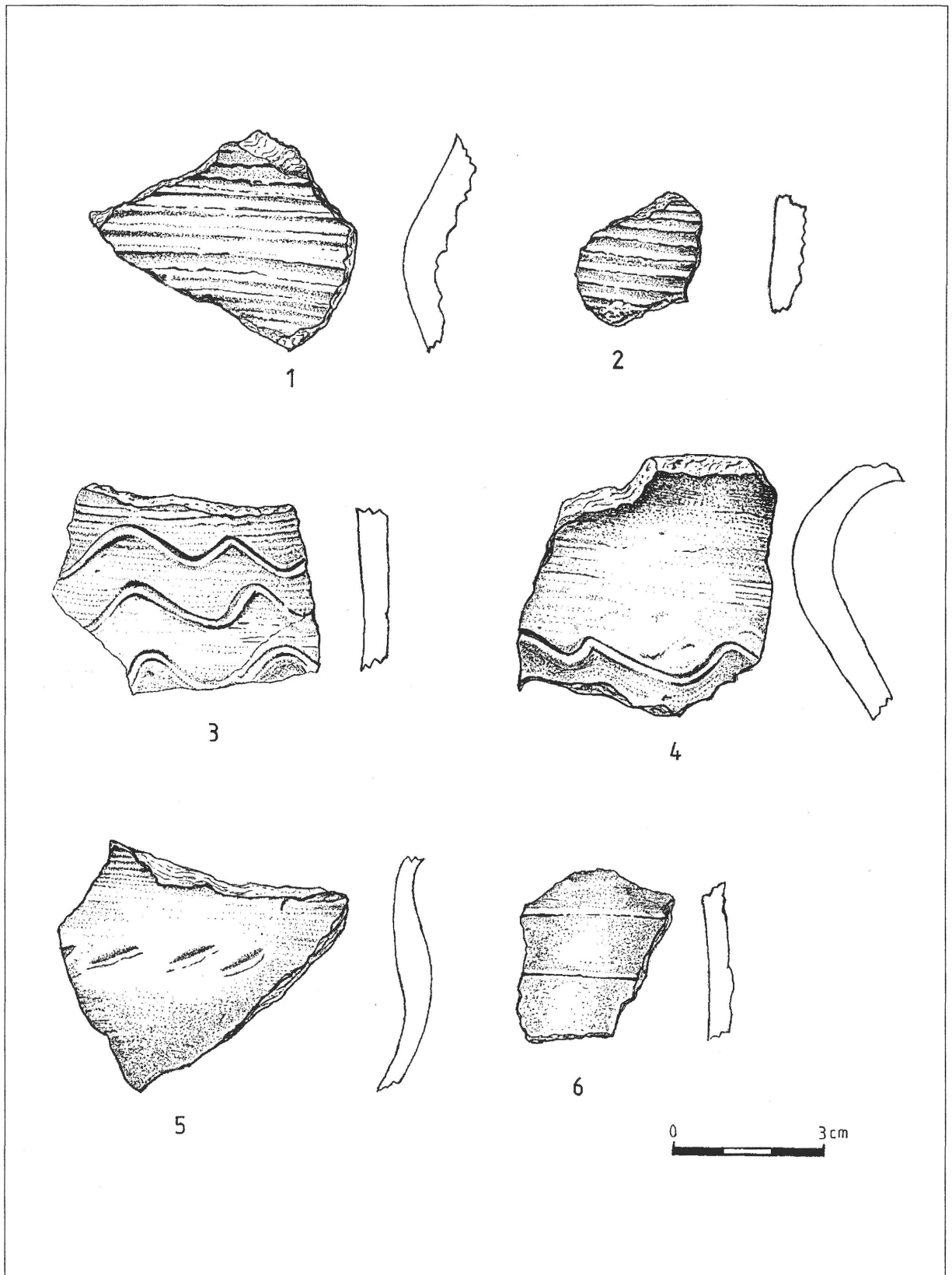
22. ábra: A X. század első feléből származó rovásírásos fűvökadarab rajza
(M. Hrotkó Zsuzsanna rajza)

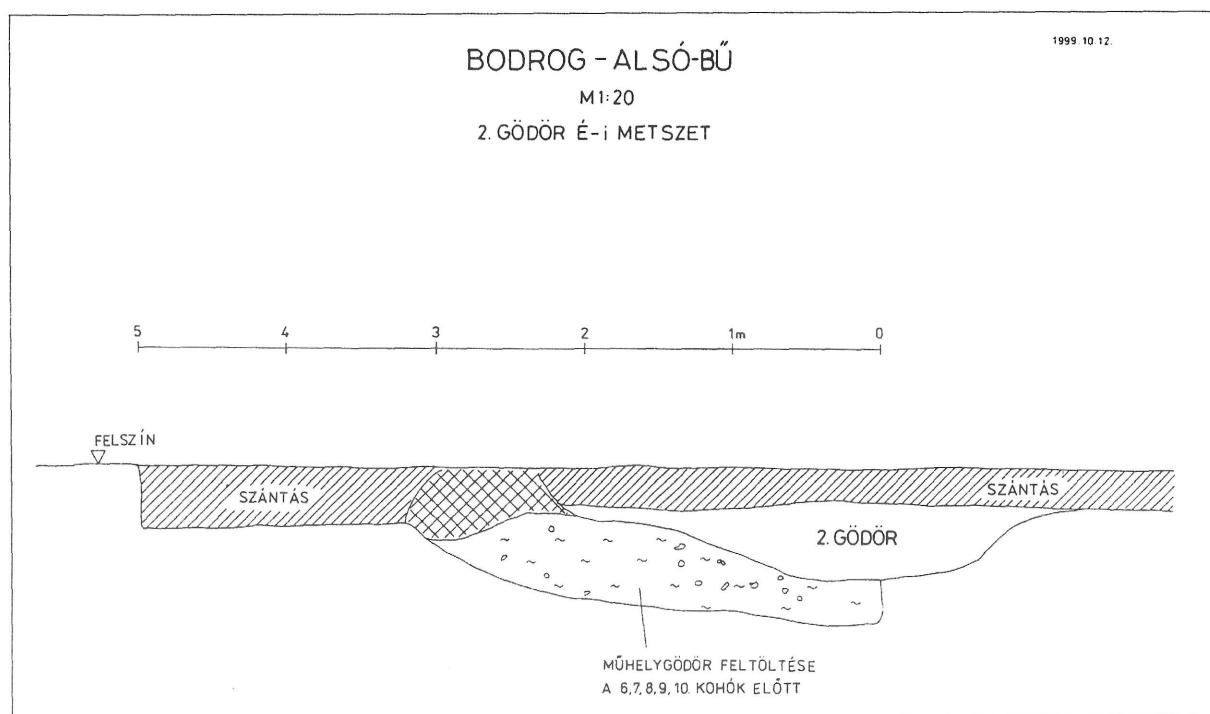
23. ábra: Az I. számú gödör (XI-XII. századi) metszete (A helyszínen felmérte: Gömöri János)
(Átrajzolta: M. Hrotkó Zsuzsanna)

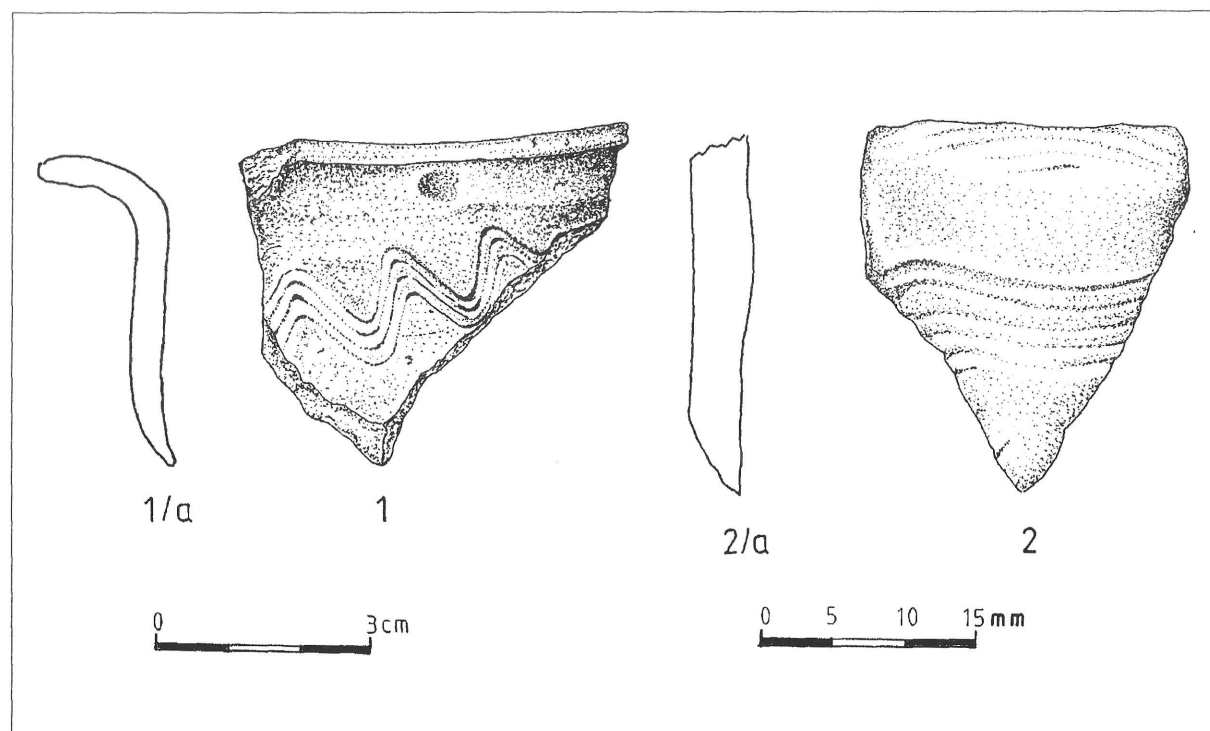
24. ábra: 1-2. XI-XII. századi peremtöredékek
 3-6. XI-XII. századi vonalkázott díszű oldaltöredékek (1. számú gödör leletanyagából, M. Hrotkó Zsuzsanna rajza)

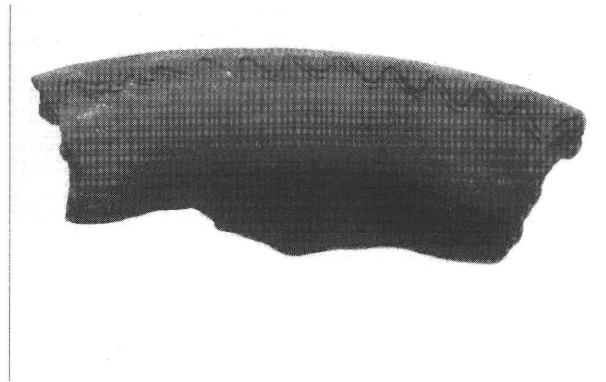
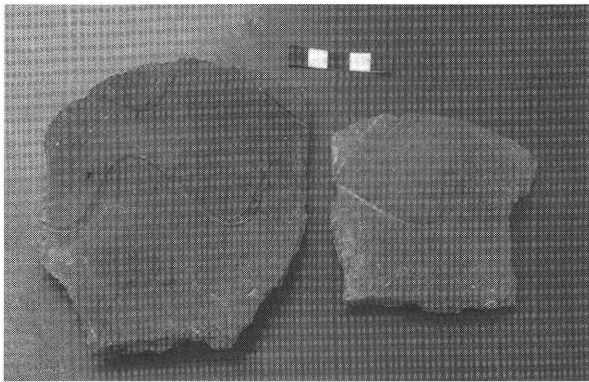
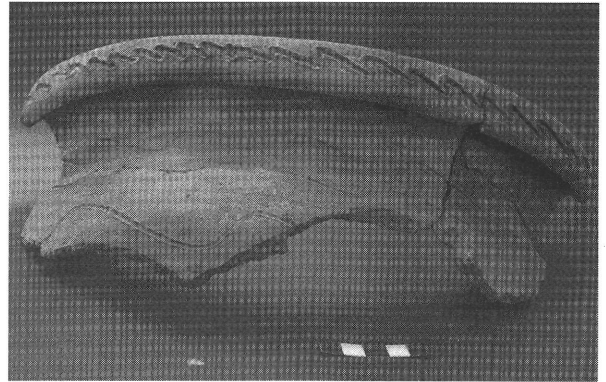
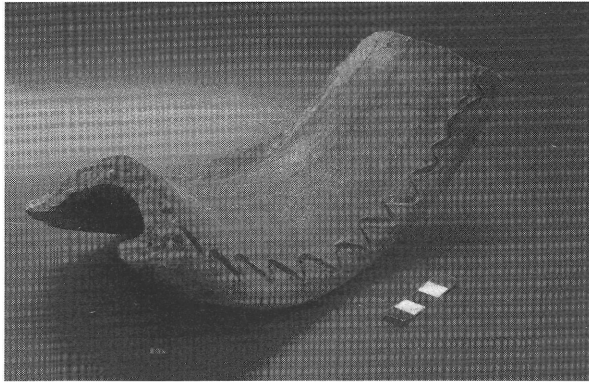
25. ábra: 1-3. Római oldaltöredékek
4-6. XI-XII. századi hullámvonalas és vonalkázott oldaltöredékek (2. számú gödör anyagából, M. Hrotkó Zsuzsanna rajza)

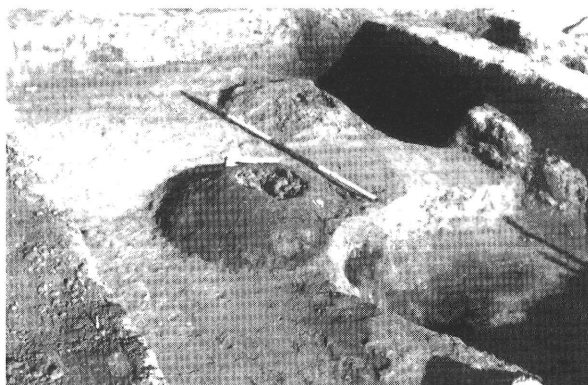
26. ábra: A 2. számú gödör (XI-XII. századi) É-i metszefala (A helyszínen felmérte: Gömői János)
(Átrajzolta: M. Hrotkó Zsuzsanna)

27. ábra: A 37. számú kohó közeléből előkerült X. századi peremtöredék
A 15. kenyérsütő kemence alól (3. gödörből) előkerült IX-X. századi hullámkötég díszű kerámia (M. Hrotkó Zsuzsanna rajza)

1 kép: Nagyméretű gabonatarató edény, hombár perem-és nyaktörredéke hullámvonal díszítéssel, X. század (Fotó: Ráczi Tünde)
A nagyméretű edény belső pereme hullámdíszítéssel, X. század (Fotó: Ráczi Tünde)
A gabonatarató hombár belső oldala, X. század (Fotó: MTA Régészeti Intézete, Berzsenyi Brigitta)
A gabonatarató edény hullámvonalas oldaltörredékei, X. század (Fotó: Ráczi Tünde)

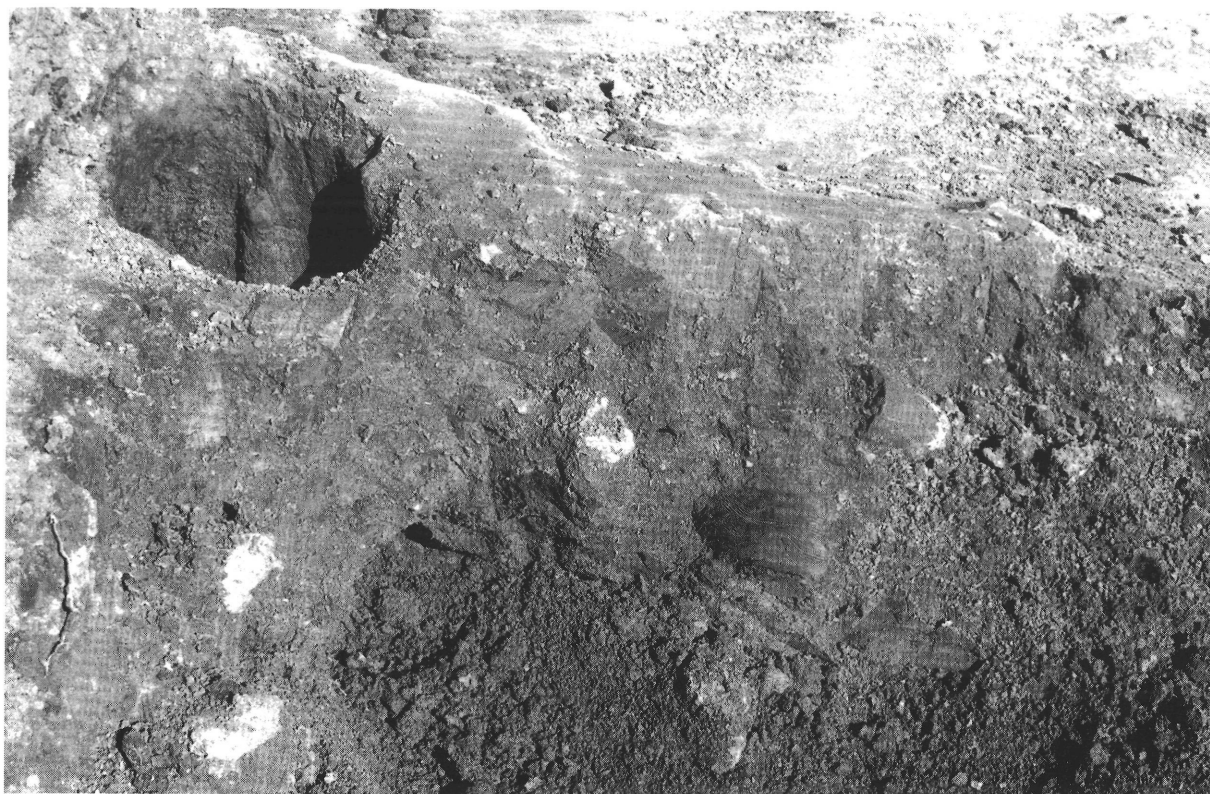
2. kép: X. század első feléből származó vaskohászati műhely feltárása, (1999. március 24.) (Fotó: Magyar Kálmán)
A rovásírásos fűvókalelet feltárása 1999. március 24-én (Bodrog–Alsó-Bű, Temető-dűlő) (Fotó: Magyar Kálmán)
A 15. számú kenyérsütő kemence feltárása (Fotó: Magyar Kálmán)

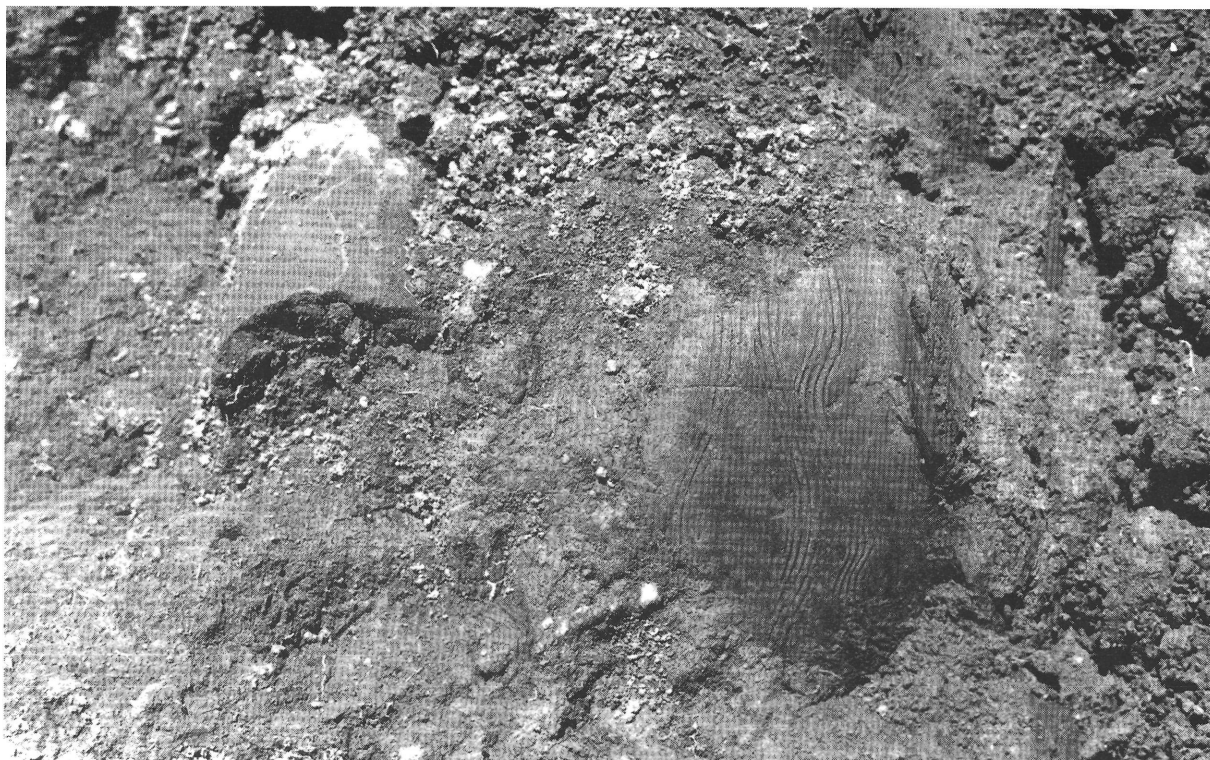
3.kép: A 15. számú kenyérsütő kemence hamusgödrével (Fotó: Magyar Kálmán)

Az 1. számú gödör (I. szelvény É-i fala) és a 2. számú gödör (II. szelvény É-i fala) metszetei (Fotó: Magyar Kálmán)

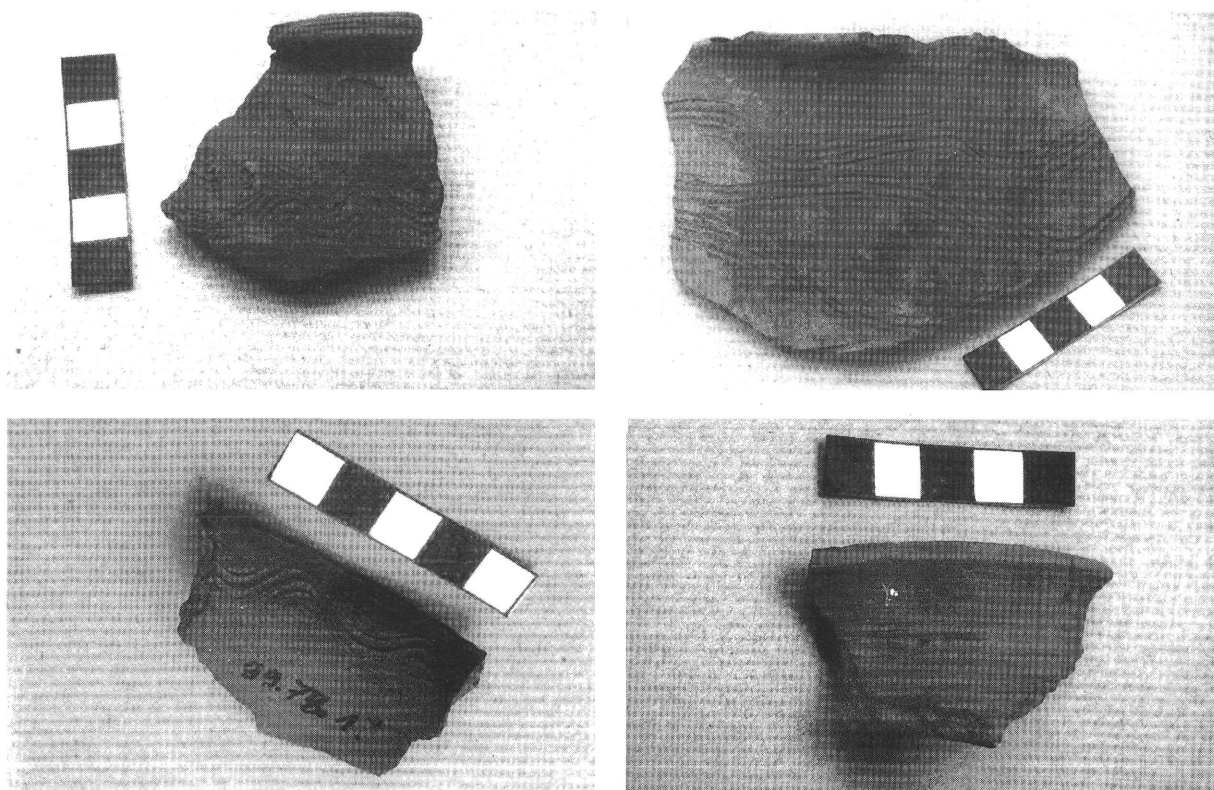
Az I. számú szelvény É-i felében feltárt vasolvastó kemencék (Fotó: Magyar Kálmán)

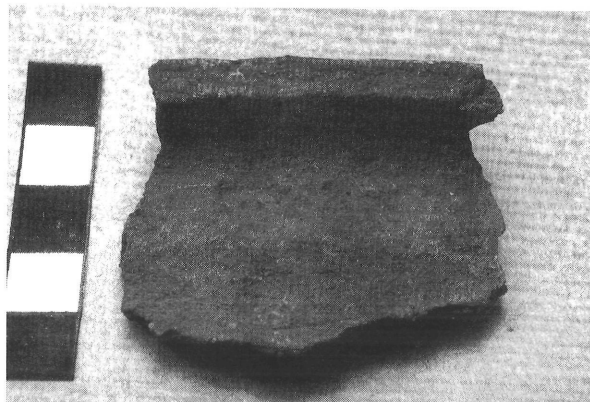
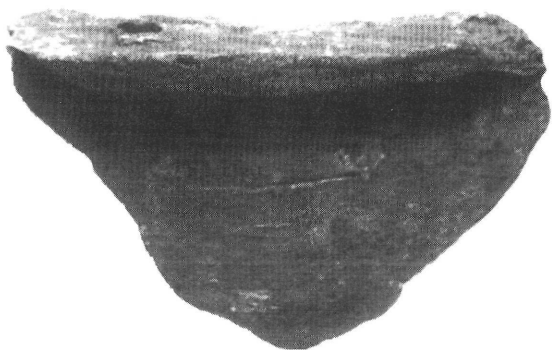
4. kép: A 19. számú vaskohó D-i részénél előkerült leletek (Fotó: Magyar Kálmán)

5. kép: A 19. számú vaskohó elbontását keltező IX-X. századi hullámköteg díszű kerámia (Fotó: Magyar Kálmán)

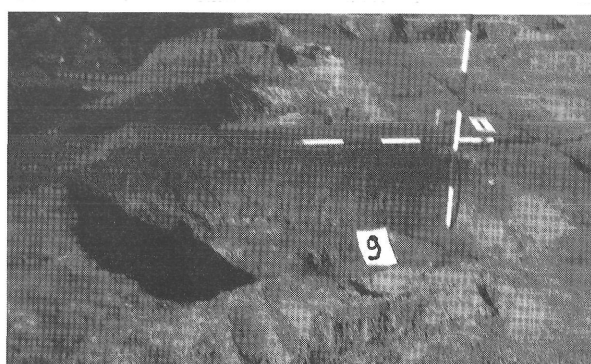
6. kép: Kötegelt hullámvonalas peremtöredék, IX-X. század (Bodrog–Alsó-Bű, Temető-dűlő) (Fotó: Rácz Tünde)
X. századi kötegelt hullámvonaladíszes peremtöredék (Bodrog–Alsó-Bű, Temető-dűlő), a rovásírásos lelet közeléből (Fotó: MTA Régészeti Intézete, Berzsényi Brigitta)
X. századi peremtöredék külső bordázott része (Bodrog–Alsó-Bű, Temető-dűlő), a rovásírásos lelet közeléből (Fotó: MTA Régészeti Intézete, Berzsényi Brigitta)
X. századi peremtöredék belseje hullámköteg dísszel (Bodrog–Alsó-Bű, Temető-dűlő), a rovásírásos lelet közeléből (Fotó: Rácz Tünde)

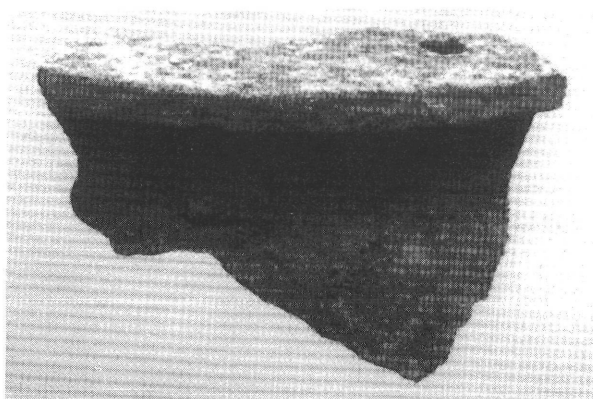
8. kép: A III. számú szelvény 11-13. számú kohói az 1999. márciusi feltárás után (Fotó: Magyar Kálmán)

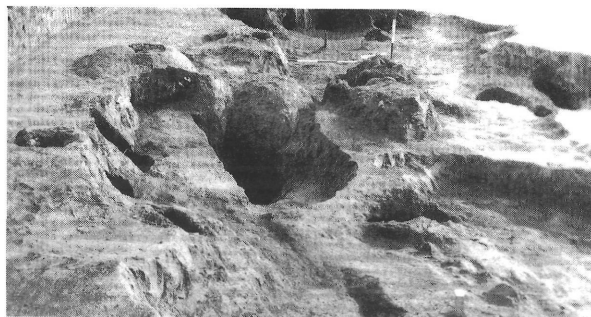
9. kép: A rovásírásos fűvókalelet előkerülési helye, a 11. számú kohótól 25 cm-re (Fotó: Magyar Kálmán)

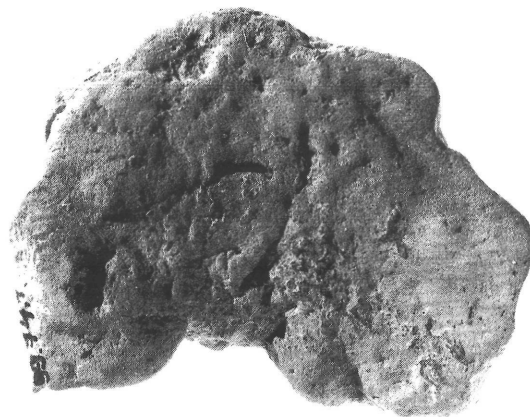
10. kép: A rovásírásos lelet fölött elhelyezkedő 2. számú gödör bontása (Fotó: Magyar Kálmán)
A 37. számú kohó és a mellette (részben felette!) előkerült 41. számú ércpörkölt (Fotó: Magyar Kálmán)

11. kép: A 2. számú gödörből előkerült cserépbogrács töredéke, XI-XII. századi
(Fotó: MTA Régészeti Intézete, Berzsenyi Brigitta)

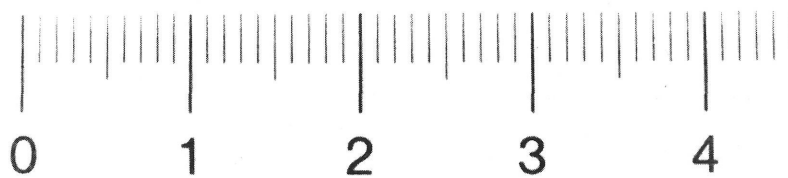
12. kép: A Bodrog—alsó-búti Temető-dűlőben 1999. októberében feltárt X. század első feléből származó műhely ÉNy-i fele (fotó: Magyar Kálmán)
A műhely É-i részén előkerült 15. és 42. számú kenyérsütő kemencék a 3. és 4. számú gödörrel (Fotó: Magyar Kálmán)

13. kép: A X. század első feléből származó rovásírásos fűvókalelet 1:1 méretben (Fotó: MTA Régészeti Intézete, Fenyvesi Róbert)
A rovásírásos fűvókalelet hátoldala 1:1 méretben (Fotó: MTA Régészeti Intézete, Fenyvesi Róbert)

14. kép: A rovásírásos fűvókalelet domború nézete (fotó: MTA Régészeti Intézete, Fenyvesi Róbert)
A rovásírásos fűvókalelet baloldalának széle, a betűzárással (fotó: MTA Régészeti Intézete, Fenyvesi Róbert)

15. kép: A rovásírásos fúvókalelet nagyításban.
(Fotó: MTA Régészeti Intézete, Fenyvesi Róbert)

16. kép: A rovásírásos lelet felső bevágásdíszei, valamint a rovásírások a vasolvadék cseppel
(Fotó: MTA Régészeti Intézete, Fenyvesi Róbert)

The excavations of the clan-center between 1979 and 1999 in Bodrog–Alsó-Bü (in Somogy county). Summary. Clan twyer with a runiform script.

KÁLMÁN MAGYAR

Among the findings that came to light during the excavations between 1979 and 1999 in Bodrog–Alsó-Bü, the fragment of a runic twyer is the most exceptional, even in European relation. This important object was found 68 centimetres deep (i.e. in the bottom layer), 25 centimetres south-east from furnace no. 11, between furnaces no. 11 and 13, in the third section, on the 24th of March 1999. There were several dating ceramics next to the twyer. These findings, together with the results of the scientific observations, date the twyer from the first half of the 10th century.

The archaeological site of today Alsó-Bü puszta, the late village of Bő (Bew), is the part of the north-eastern fields of Bodrog, the village situated 18 kilometres from Kaposvár to the north-west. In the Middle Ages, it was a clan-centre, presumably owned by Ölbő (i.e. leader Bő), who also held Veszprém, and who was mentioned by Anonymus. The medieval sources also mention Nagy (Big)-and Kis (Small)-Bő, and other lands of the Bő Clan.

In 1978, the excavation of this important clan-centre had begun. As early as 1979, in the centre of the settlement, on the so called Török-domb (Turkish-hill), next to Pogányvíz, a 12th-16th century brick monastery was found. It lies west-east, its base measures 26 meters x 9,4 meters, and it had a western steeple. Along its north-western side, the remains of a small Romanesque church with horseshoe-shaped sanctuary and a 6 meter long nave was found. The churches and their cemeteries were circled by a wall. Beyond this wall, the base of a manor house measuring 13 meters x 9 meters, with 1 meter thick brick walls came to light. Next to it, there were the houses of a 30 meter long settlement. Ceramics from the 10-11th century were found in several places, among them the remains of huge corn tankards with wavy lines on the brim and side.

In 1981, on a hill 170 meters west to the central hill, the traces of a water-side settlement from the 10th-13th century were found. On an other hill, were the 12th-16th century brick church of the village Bő with the basic plan of 13,1 meters X 7,6 meters and the village itself.

After the excavations finished in 1982, we found the large prehistoric, Roman and medieval settlement next to the cemetery, 50-100 metres from the church. In this field called Temető-dűlő, Imre Stampler noticed the remains of iron slags and fragments of furnaces in 1988. Together with János Gömöri, we excavated 5 intact furnaces in 1998, then in 1999, the remains of another 37 furnaces, 2 baking ovens and a roaster at the side of the bigger hill.

János Gömöri will evaluate the furnaces and other metallurgical remains in details later in this volume.

The findings, among them ceramics from the several filling layers, show the age of the workshop. Therefore, the runic find can also be dated: above it, there was filling from the 11th-12th century, and below it there were several layers of 10th century objects, such as an ore roaster, and demolished furnaces. Consequently, the runic twyer definitely dates back to the 10th century.

As the twyers were made beside the furnaces from the clay of the furnaces, the runic twyers seem to have been used at the same time the furnaces, i.e. in the first half of the 10th century. On this piece the runiscript is unique. It consists of four letters under the impressed decoration of the smooth grey surface of the end of the twyer. The runiscript is discussed in details by Gábor Vékony in this volume.

It is important that the workers of this iron smelting workshop had known and used the runic writing as early as the 10th century. It is possible that a man who worked here engraved the letters on the twyer. This find also proves that in the clan-centre, Hungarian speaking Sekler people lived in the 10th century. The iron smelting workshop of Temető-dűlő is supposed to serve the manor house, i.e. the leaders of the clan. This essay also shows the findings refer to the peasants from the 10th century. The work of the iron smelters and the peasants in Bodrog-Alsó-Bü in the 10th century proves the 10th century existence of the clan-centre, and that Bő, the leader of the clan, possibly had lived in that time.

